

KENEDI GÉZA

SZOCZIOLÓGIAI
NYOMOZÁSOK

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST 1910
FRANKLIN -TÁRSULAT

TARTALOM.

	Lap
Az olvasóhoz	V.

A láthatár

Madártávlatok	3
A szociológia	20
Merre felé?	32
Az erkölcsi alap	43
A tények erejéről	52
Értelem és szenvedély	61
A háború szociológiája	67
A halál szociológiája	82
A tömegek	90

Feminizmus

Feminizmus és biológia	107
A szerelem főkérdése	140
Eroticum	158
Szerelem és örültség.....	163

	Lap
A nő becsülete	173
A férj öl	181
A feleség is öl.....	188
Szexuális ethika	196
A luxus.....	203
Funkcionális idegesség	219
A tabu.....	227
A házasságtörés.....	238
Modern nőrablások	250
Fiú-e vagy leány	257

AZ OLVASÓHOZ.

A természettudomány meg a szocializmus a mi korunkban csoda-bőséggel ontja az új eszméket. Biztos, befejezett tartalma alig van ugyan még egynek is, de abban szinte valamennyi megegyezik, hogy valami mást, a meglévőnél mindenestre jobbat és tökéletesebbet akar.

Amennyiben ezek az új eszmék a tudományos gondolkozás tiszteletreméltó fegyvereivel szállanak harcba a régiekkel, általában a szociológia neve alá szokás őket foglalni.

A mi nemzeti életünk legújabb alakulásában pedig semmi sem olyan vigasztaló, mint a filozófiai szellem váratlan fölélbredése és az új eszmékkal való eleven fog-

lalkozás. Ez már a fejlődés kétségtelen jele, noha körülöttünk még sok minden alszik is. Még akkor is jele ez a fejlődésnek, ha túlhajtásokban vagy éppen túlszigázásokban mutatkozik.

A helyes fölismerés, a kritika világosító munkája és az ítélőképesség tisztulása mindig képes volt arra, hogy a túlságok salangjaitól megszabadítsa az igazságokat és lassankint termésre kényszerítse a szilaj szenvedélyt.

Való igaz, hogy kellőképpen elő nem készült társadalmunkat az új szociológiai eszmék hirtelen áradása olykor veszedelmesnek tetsző izgatottságba ejtette. Régi fogalmakat, berendezéseket, intézményeket és hagyományokat mosott alá. Kizavart bennünket megszokott és értékükön messze túlbecsült kényelmeinkből is. Mindazáltal ezek semmiképpen sem kétségbeejtő kártetelek. Hozzá kell szoknunk, hogy a társadalmak életében semmi jó sem adatik ingyen. Legkevesbbé az, ami legjobb: a haladás.

Hogy azonban a fejlődéssel járó kár minél kevesebb legyen és az erőszakosabb új áramlatok a természetes haladás medrét maguknak kivájhassák, az mindig a tisztító és mérséklő értelmi erők egészséges közreműködésétől függ. Minél képe-sebb valamely nemzet vagy társadalmi osztály amaz értelmi erők kifejtésére, annál valószínűbb, hogy a meglévőnél tökélete-sebb állapotát nagyobb megpróbáltatások vagy éppen katasztrófák kimaradásával fogja elérni.

Ennek tudása vezetett, amikor e könyvben a szociológiai eszmékre vonatkozó szét-szórt írásaim maradékos részét átnézve, részben át is dolgozva és kiegészítve össze-gyűjtöttem. Arra törekedtem, hogy benne az olvasó a megismeréssel összeforrvan kapja a helyes megértéshez szükséges indításo-kat. Ahol szükséges a kritikát is. íE kettős szolgálattal akartam a művelt magyar olvasó javára lenni. Ide értvén természetesen, sőt elsősorban a művelt magyar asszonyokat, akik oly sokat ígérő

hittel és buzgósággal állottak a fejlődés nagy céljának szolgálatába.

Bír-e ez a könyv tudományos értékkel is és mennyiben dicsekedhet ez írásművészet világosító erejével: ezt megítélni az olvasó joga

Én magam mind a kettőre legjobb tehetségem szerint törekedtem.

A szerző.

A LÁTHATÁR.

MADÁRTAVLATOK.

A RÉGI VILÁG alkonyodik és bukása nyilvánvaló. A megszokott életnek mérhetetlen hazugság-szakadécai fedeztetnek fel mindennap és új eszmék hadseregei ostromolják a lelkeket.

A tudomány hátratekintést nem ismerő akarattal hat le a természet mélységeibe. Emberfölötti türelemmel figyeli a legparányibb sejtet. Átlátszóvá teszi az átláthatatlant. Hidakat épít az élőszonek a levegőben. Felbontja az eddig felbonthatatlant, a dogmát és a vegyi elemet. Sőt megtermékenyítés nélkül is fejlődésre akarja kényszeríteni az élet magvát.

Nem olyan-e ez mind, mintha az emberi értelem magának az isten eszméjének, a világfölfogás legbelsőbb magvának felkutatása után vetette volna magát? És

máris megállapította volna, hogy az isten, a végtelen és az örökkévaló, ott, azon a helyen, ahova nagy-okosan szókét elhelyezte a régi bölcsesség: nem találtatik.

És mitsem ér a régi fegyver vagy dogma védelme az új gondolatok hadai ellen. Mindent meg lehet ölni vagy rabigába görnyeszteni ezen a földön, csak a gondolatot soha.

Jönnek, jönnek és jönnek az új gondolatok hadseregei. Jerichó sorsa is ismétlődik. Az új erő trombitaharsogása is elég hozzá, hogy a régi bástyák omladozni kezdjenek.

És nem küzdenek az új eszmék egyforma egyenruhában sem, mint a régiek. A fegyverük sem egyforma. A harcosok fajtája sem egy. Mindenki számot tesz, aki értelemmel született. Minden fegyver is, a husángtól a tudós tökéletes műszeréig. És minden indulat, a bestiális káromkodástól a fölséges tudós elméletig, ami elétt még a dölyfösség sem bír többé a tisztelet nélkül elhaladni.

A gondolatok hadserege tarka és változatos, de a lobogója az egészek egy: az élet *szociális felfogása*. És vala-

mennyi egyetért abban, hogy mindent meg kell támadni, ami *régi*.

Az építőmester otthagyja a régi formákat és újakat keres.

A festőművész megtagadja a régi hagyományt, akármilyen dicsőséges.

A szobrász új alakokat csal ki a nyers márványból.

A zene szakít az édes melódiákkal és új, még félig érthetetlen nyelven beszél.

Az író stílusa lángolni kezd.

A drámaíró az élet kútjának saráig leereszti vödret és kiönti azt a világ elé.

Mindenki boldog, ha valami *újat* hozhat a világra, akármilyen is. Lehet tökéletlen, lehet bár undok is, csak ne hasonlítson a régihez. Még az úri kezelő is elveszti kezek formáját és élben kapcsolatik össze.

És legyen maga az erkölcs is új, a tudáson és belátáson alapuló, mert íme, a régít gyalázatosán kiélték! És rabszolgaságba verték a hivatalos ethika fénysugarakból font ostorával az Embert.

És micsoda megtört, önmagában sem bízó ellenálló erő a másik oldalon: a régin!

A vallás lezárja önmagát és tuskéi kez-

denek nőni, hogy hozzáférhetlenné legyen mindennek, ami új. Róma elátkoz minden «modernizmust». A koreszméknek nem engedhet többé, mert lénye ellen volna. A támadó világosságokat kioltani törekszik. A tudományt torkon ragadja.

A régi állam a maga kiváltságos társadalmával egyre szűkebbre szorul. Fogy, mint a homoksziget a tenger hullámainak csapkodásától. Szellemi téren csak egy hatalma van még: a hazugság. Ezen túl már csak a fegyver marad a kezében.

De hát lehet-e hazugsággal és fegyverrel levérni a gondolatot, az eszmét? A régi állam – mondják – alkonyodik és ideje, mert kiélte önmagát.

Új világfölfogásnak kell tehát születnie és már csak az a kérdés, *hogyan az evolúció vagy revolúció útján fog-e az végbemenni?*

Az első a fejlődés gondolata, a másik a, forradalomé.

A darvinizmus

A legújabbkori világszemlélet élén kétségtelenül a történettudomány halad megint.

A természettudományos szocializmusnak a rövid neve: *szociológia*.

Ez a társadalom természettanának a tudománya. Új tudomány, mely a szerves életben, sőt az egész világegyetemben mutatkozó *fejlődési törvényeket* (evolúció) a társadalmak életére is alkalmazza. És megtámadja – nem akarva is – a történeti hagyományt, a vallás ethikai szerepét és a mesterséges állami jogrendszereket már abban a pillanatban, amikor a társadalmat *természeti* lénynyé teszi.

Mert a természeti lények fejlődési törvényeit nem a múltban, nem a vallásos dogmákban és nem a kiesztelt jogrendszerekben kell keresni, hanem fizikai és biológiai tényekben: a bonckés meg a górcső alatt.

E hatalmas újkori eszmeirány apja Darwin volt, aki a szerves világ fejlődéstörvényeit az emberre és annak társadalmi életére elsőnek alkalmazta.

Nagy tétele a létért való küzdelem (struggle for life) neve alatt hódította meg e világot.

A struggle for life a növény- és állatvilágban az erősebbek és tökéletesebbek

harca a gyengébbek ellen. A fejlődés törvénye pedig az előbbieik győzelmében és az utóbbiak tönkremenésében nyilatkozik meg.

Ez a fajok természet-kiválogatódása, a *szelekció*. Forrása a világ folytonos haladásának, ami lassan, a győztes erősebbek kiválóbb tulajdonságának átöröklése útján megy végbe.

Íme a tökéletesedés. Egyben örökletes módja is a szerves lény alkalmazkodásának a lét mindennapi föltételeihez, amelyeknek a neve röviden *milieu*.

Darwint ebbe a három különféle eredetű szóba lehet összefoglalni:

Straggle for life.

Szelekció.

Milieu.

Amennyire az emberi értelem visszanezhet a múltak kódébe, soha egyetlen tervmészettudósnak sem volt körára olyan óriási hatása, mint neki. De az ő tanait is nyomban követte a nagy fölfedezések rendszer kísérője: a túlhajtás.

Ezt legjobban *Weismann*, német tudós végezte el. A létért való küzdelem kegyet-

len törvényét ő már kevésbé a haladás okának ismeri, mint inkább oly szentséges dogmának, mely az embert az ősi állapotba való *visszasüllyedéstől* ótalmazza meg.

Vedd el e kegyetlen törvényt – mondja – ő – és az emberi faj a természeti erők nyomása alatt visszabukik az állatiasságba, a honnan kiemelkedett. Jól mondották: Darwin az embert a majmoktól származtatta, Weismann pedig az örökké fenyegető majomállapottól akarja megmenteni.

Spencer Herbert Darwin tételeire építette föl a maga bámulatos filozófiai rendszerét. Szociológiája (a társadalmi evolúció első tudományos rendszere) az emberi társadalmat a természet egyetemes fejlődési világtörvényének alávetett természeti lénynek vallja. Ethikája is természettudományos. És oly következetes, hogy olykor azt a zordon benyomást ébreszti föl, mintha állati lények számára szerkesztette volna meg a maga óriási rendszerét.

A többi tudós túlhajtok olykor a paroxizmusig fokozták ezt az új világlátást. Ammon elment a logika útján addig, hogy az állam érdeke szaporítania gazdag (tehát

erős) emberek erejét és számát. Viszont pedig elnyomni és kipusztítani a gyöngéket, tehát a szegényeket. És így igazságosak a szegények életszükségleteire (liszt, kenyér, hús, bor, lakás) vetett legnagyobb adók is. Igazságos a szegények óriási nyomora és halandósága is.

A biológusok.

Sokan azt vélik és nem ok nélkül, hogy a darwinizmus teremtette meg az újkori társadalomban a szegény és gazdag, a gyöngé és erős, az uralkodó és szolgáló osztályok véres ellentéteit. Még pedig a *szabad verseng* uralomra juttatása által.

A szabad verseny nem más, mint a *straggle for life* a társadalomban. Az erősebb, a hatalmasabb ember érvényesülése. És a gyöngébbek szolgaságra kényszerítése, lassú kiölése.

Mi, akik végigéltük az elfajzott verseny a szabad uzsora és a szolgaságba görnyesztő kapitalizmus minden tombolásait és megértük a munkás-osztályok föltárnadását azok rettenetességei ellen: mintha nehéz ájulásból eszméltünk volna föl a

harci zajra. És csodálkozunk könnyenhívőségünkön, ami oly végzetes bajokba sodorta az egész világ életét.

Avagy mi más Rooseveltnek 1907. évben kezdett, kései küzdelme is az amerikai milliárdosok és trösztök borzasztó hatalma ellen, mint leküzdése annak a szörnyetegnek, amit a Darwin-féle szabad-versenyimádás hozott a világ fejére?

Ma már bizonyos, hogy a darwinizmus, mint társadalmi törvény, óriási rombolásai után nagyobb részét megbukott. Kitetszett, hogy kegyetlen igazságai nem illenek rá mindenben az emberi faj életére.

De azért a nagy angol nem élt hiába.

Túlhajtott rendszerének nyomába a természetkutatók újabb hadserege lépett.

Ez a *modern biológiai iskola*. A darwinizmus örököse.

A legújabbkori élettani kutatásoknak Darwin keze adta meg az óriási lökést. De az «újak» már a féligazságok helyett az egészeket keresik. A természettudományos lélek a nagy tanulság után mélyebbre szállott le mint valaha és a sejtek életének világában kutatja a *fejlődési törvény*,

az evolúció örökkévaló forrásait. Mert magában a törvényben való hit egy pillanatra sem rendült meg azóta sem.

Ki nem mondható tisztelet illeti meg ezeket a tudós elméket. Az újítás filozofáló szelleme azonban nem ezt érzi, hanem csak a gyermek kíváncsiságát. Szakadatlanul ott ólálkodik lábujjhegyen a tudósok laboratóriumának ablakában. Lesi a legkisebb fejlődéstani fölfedezéseket is, hogy végre «igazán» tudományos alapot kapjon az új szociológiai eszmékhez, amelyek a struggle for life bukása óta csakugyan a levegőben lógnak.

Az élet keletkezésének nagy problémája tehát az, ami után a tudomány lázasan kutat. A sejt, meg a nemzés. Két végső gyökérszála a fejlődés törvényének.

De Vries, Mac Dougal és sok más tudós a növényéletben az átöröklés rideg tanát megdönti. Kimutatják kézzelfoghatóig is, hogy ugrások is vannak a természetbeni Tehát: datur saltus in natura.

Dammer és mások kimutatják, hogy a fejlődő lények (de még az ásványok is) vegyi alkotórészekkel alakjukban is befolyás

solhatók. Tehát a morfológia, a természeti alakképződés bizonyos része is alá van vetve az emberi akaratnak.

Az emberi beavatkozás bellebb és bellebb nyomul a teremtés művébe. Sokak kísérletei után Loeb, kaliforniai természettudós, megtermékenyítés nélkül 40–50%-os sóoldat alkalmazásával fejlődésre kényszeríti' a tengeri sün petéit, sőt a lárváig elviszi a mesterséges «teremtést». Egy francia tudós hasonló eredményeket ér el.

Fölmerül tehát, mint valami izgató probléma az is, hogy nem bírjuk-e kicsavarni a természet kezéből még a nemzés hatalmát is, ami már isteni jog? Sokan mesterséges *homunculus* megjelenését várják.

A biológus szociológia mindezt elfojtott lélekzettel lesi és máris szövi hozzá az új; evolúciós világlátást mohó sietséggel.

Ám a tudomány komoly és így kiált ki a szentély ablakából:

– Várákkozzatok, még nem vagyok készen. Egyébiránt mi közöm hozzátok?

Két jeles biológus hazánkfia érdekes dolgokkal járult e komoly és nagy figyelmeztetéshez.

Krompecher Ödön a sejtek fejlődéstanában az eredeti indító okot (primum movens) veszi vizsgálat alá. Nem érdek nélkül a szociológiára.

Bizonyos, hogy a szerves fejlődés mindig egyetlen sejtől indul ki és a további sejtek csoportosulása (oszlás) által növekszik. Még a vegyi összetételeket is meg lehet figyelni. De van valami, amit nem lehet. Egy anyagtalan erő, egy megnevezhetién ősi ok, ami talán nem is erő, de valóság mégis.

A sejtek íme *válogatnak* egymás közt! És valamely láthatatlan rend, vagy *terv* szerint csoportosulnak élőlényé. A növényi sejt növényé, sőt például a kalarábésejt is kalarábévá. Az állati sejt állattá, a cigány sejtje cigánnyá.

Élet pedig csak addig van, amíg ez 9 láthatatlan «valami» működik. Ha nem működik többé, az életnek is legottan vége.

A vallásos ember fölkiált:

– Íme, ez maga a teremtő Isten, akit a bölcs lángesze föl nem ér!

De a tudomány vállat von reá:

– Nem tudom. Lehet, hogy holnap föl ismerem azt az immateriális okot és ter-
vet is ...

A másik hazánkfia: Apáthy István, egye-
temi tanár, európai hírű biológusunk. Meg-
állapításai közül csak az idevalókat kapom
ki röviden.

A struggle for life nem fejlődési elv,
hanem a társadalmi lét terhe, betegsége,
amitől szabadulni kell.

A fejlődés a sejttel kezdődik, de a szer-
ves lények magasabb fejlődésű osztályai
oly törvényekkel, vagyis autonómiával is
bírnak, amelyek az alsóbb rétegekben
nem találhatók. A sejtek fejlődése pedig
azt mutatja, hogy köztük *munkafölosztás*
van, ami a testben a tagokat létrehozza és
azok működését fenntartja. És bizonyos,
hogy a sejtek nem maradnak a fejlődés
alatt függetlenek, hanem egymással függő
viszonyba jutnak. Épp mint a társadalom
sejtjei, a családok.

A sejtek életének a társadalomra is al-
kalmazható törvénye pedig ez:

*A sejt a maga és a többi sejt munkájá-
nak az eredményéből nem tarthat meg*

többet, mint amennyi az ő egészséges működéséhez szükséges.

Ez pedig a javak igazságos megosztása és a munkáskérdés a mikroszkópium alatt.

A marxizmus.

Benne vagyunk Marx–Engels eszmekörében is. A kor e nagy gyakorlati eszmearamlatában, mely olykor karöltve halad a természettudományos szociológiáinál, olykor mellette, olykor ellene is. De mindig nyílegyenesen a maga céljai felé.

A tan legegyszerűbb lényege az, hogy az anyagi, gazdasági érdek határozzák meg a társadalom egész fejlődési processusát. Mindent, még a legdicsőbbet, a művészetet is.

A társadalom kezdettől óta két részből áll: a *nemdolgozó gazdagok* és a *dolgozó szegények* osztályából.

A gyöngébbek, az elnyomottak közé tartozik a *nő* is, akinek felszabadításán a feminizmus fáradozik. A feminizmus, szorosan véve e szót, csak egy része a szocializmusnak.

Az elnyomás mindenkori állapotát az állam részéről a hatalom eszköze: a jogrendszer őrzi. A vallás részéről pedig a dogma és az erkölcsi tanítás tartja fenn. A vallás (religio) mindig az erők morális eszköze. A kiegyenlítést, a meglevő állapot tűrhetővé tételét keresi. Ezért inti a dolgozó szegényt türelemre és túlvilági jutalmakra. De ezért inti a dologtalan gazdagot is a szegény iránt való szánalomra és jócselekedetre. Ezért tiltja a vérengzést, – hacsak az uralkodó osztályok fegyvereit nem kell megszentelnie.

A szocializmus örökös törekvése, hogy az elnyomásnak e kettős és fölötte tökéletes hatalmi és ethikai rendszerét negtörje, ami a munkásosztályok felszabadítását, a jólét ki terjedését, és az emberiség visszartartott fejlődésének eddig sohasem látott virágzását fogja előidézhetni.

De mivel az uralkodó osztályok előnyeikről és hatalmukról erőszak nélkül nem hajlandók lemondani, sőt ezt akarva sem tehetik: a küzdelem módja a *revolucio*, a forradalom.

Tagadhatatlan, hogy ez az elmélet áll

aránylag a legbiztosabb alapon. Továbbá egyszerű, könnyen fölfogható és legalkalmasabb a politikai indulatok fölébresztésére.

Az eredmény tehát ez:

A természettudományos alapon álló szociológia, vagyis az *evolúció*, nem képes egységes és állandó világfelfogás kiképzésére, mint nem volt képes erre a darwinizmus sem.

Ellenben a gazdasági alapon álló szocializmus, vagyis a revolúció erre szembetűnőleg képes.

A jövő képe.

Aki nem nézte végig a gondolkozás nagy távlataiból mindezeket és bezárta szemét az eszmék nyugtalan csapkodásai előtt: boldog az együgyűek jogán.

De aki látta, hogy mint törnek egy ismeretlen cél felé és mind egyazon irányban, az új eszmeáramlatok: az megérzi, sőt már tudja is, hogy a dolgoknak Valamely *új rendje* következik.

Mély és hatalmas elmék merültek el a jövő sivatag homályának vizsgálásába;

de mindegyik csak ködökben és így is másképpen látja a sejtett új világ képét.

Spencer, az evolúció apostola, az élő és következő nemzedék nagy megpróbáltatásait ismeri föl. Az új ismeretek megváltoztatják az ember helyzetét és a mindenséghez való eddigi viszonyát. A vallásos morál megtámadtatik és harcba sorakozván, megkövül. A militarizmus a régi rend védelmére egyre erősödik s ami barbárság és aljaság van a tömegekben, kifejezésre hozza. Helyi forradalmak támadnak. A nagy néptömegek legyőzik a kisebbeket és a *gyöngébb fajok tönkremennek*. Új erények is támadnak, de az egyén eddigi szabadsága bilincseket kap a mindenki érdekében. A harc és az alkalmazkodás beláthatatlan ideig fog tartani, mígnem az új világfölfogás megszületik.

A francia *Le Bon* a tömegek lélektanát veti vizsgálat alá. A régi nagy és általános «tömegmeggyőződés» fokozatos átalakulását látja. Új világfölfogás lassú kiformalódását, amelynek békés esélyei vannak. A tudomány ereje, a kritika szabadsága és a tudás kincseinek rohamos terjedése hajtó,

de egyben mérséklő ereje is a nagy átalakulásnak. A világ vérontás nélkül is megújíthat.

Hogy meg fog újulni, minden nagy gondolkozó vallja, de képének csak körvonalait meri kirajzolni. Azt is csak óvatosan és főnntartásokkal.

A SZOCIOLÓGIA.

A kor merész gyermeke leül és ír. Közönségesen asszonyról, aki a férjét meJgr csalja. És akiről a merész (mily szelíd ez a szó!) író kimutatja, hogy egészen elfogadható természeti okok indították. Tehát amit tett, az az emberi faj tökéletesedésének történetében egy jelentéktelen epizód.

És akkor a többiek azt mondják, hogy az az úr a szociologikus iskola híve ...

Szónokol a tudományokhoz hozzázagult fiatalember. A társadalmi osztályok elválasztó falait le kell rombolni, de azonnal. Az állam foglalja le a fölösleges magánvagyonot. A papok, mint akik a népet tudva

butasággal lenyűgözik, kikergetendők. A földbirtok, mint a tömegek elnyomásának legjobb eszköze lefoglalandó. A tőke annál inkább. A nemzeti érzületet pedig ki kell szabadítani a kiváltságos osztályok kezéből, mivel a nép elnyomására használják.

És akkor ez is szociológia ...

Szalón-filozófiát ír vagy locsog a harmadik. Megállapítja, hogy a házasság intézménye az uralkodó-osztályok kegyetlen joga. Nyűg a személyes szabadrendelkezésen. A nőnek rabigába döntése. A vagyonhalmozás eszköze. És forrása a tömeges erkölcstelenségeknek. Tehát a szabad szerelmet, a férfi és nő kényszerítés nélkül való szerződéses együttélését kell intézményesen biztosítani.

És ez is szociológia ...

Soha a tudománynak egyetlen köpönyegét sem használta a gondolat nélkül való gondolkozás annyi mindenfélének az elpalástolására, mint ezt. És soha a tudálékosság egyetlen gondolat-rendszerrel sem élt olyan arcátlanul vissza, mint a szociológiával.

Kezdve a fölvilágosodott csalón, aki meg

van győződve, hogy ő a *straggle for life* szent törvénye nevében zsebeli ki a gyöngébbet, és végezve a nagy politikai izgatón, aki az emberiség fejlődésének az útjából bombával akarja elhárítani az akadályokat: valamennyi többé-kevésbé a szociológia nevében gondolkozik vagy cselekszik.

És valamenyi hiába veszi az ő nevét.

Micsoda tehát a modern életnek ez a nagy választóvize, az egyetemes analízisnek ez a bűvszere? Amelyet ha a rendezett régi igazságokra csöppentünk, ott azonnal élénk vegybomlás keletkezik?

Egyszerű kérdés. Hacsak így is lehetne arra válaszolni.

Magát a szót és annak fogalmi csemetéjét Comte híres filozófiai rendszeréből vette át Spencer Herbert, a nagy angol bölcsész. És az ő kolosszális rendszerével terjedt szét az egész művelt világra. De talán éppen bizonytalan jelentése volt az oka, hogy a szót magát vignette gyanánt ráragasztották minden olyan gondolatra, ami ellensége a *meglevőnek*, vagy legalább hirdetője valami újnak.

Ereje azonban és határozatlansága is, szembetűnőleg nagy, szinte óriási. Mint a XVIII. században a *demokrácia*, úgy most a *szociológia* neve nyomul előtérbe a közdolgokról való gondolkozás legkisebb zugaiban is. És bár ennek sincsen tisztán kifejezett valuta-értéke, mégis bizonyos, hogy a fölfogásnak és gondolkozásnak valamely egészen új módját, a korszellemnek valamely általános megváltozását hozza magával. Olyan, mint a rohanó zavaros áradat, amelynek csak a színét lehet látni, de nem azt is, amit magával hoz és a mélyén hömpölyget.

Egy azonban bizonyos. Az, hogy maga a szó a mindennapi életben, az útféli használatban egészen mást jelent, mint amilyen gyanánt Spencer hatalmas szelleme világgá indította.

A nagy angol filozóf, aki a fejlődés egyetemes törvényének rendszeres földerítésével ajándékozta meg a világot, mindjárt kutatásai elején foglalkozott azzal a tétellel, hogy a szervezett emberi közösség, tehát maga a társadalom is alá van-e vetve a fejlődés ugyanazon törvényeinek, amelyet

az égitestek világregndjétől kezdve a legkisebb féregig, sőt porszemig lehet követni?

Az anyag integrációja, (kiegészülése) a benne levő mozgások elszóródásával: ez a fejlődés. Az ellenkezője a visszafejlődés, vagyis a halál. Minden teremtett lénynek ez az élettörvénye.

Ezt az alaptörvényt hajthatatlan következetességgel viszi keresztül egész rendszerén, mely a szerves világban Darwin megállapításain sarkallik. Végigviszi az emberi közösségek, vagyis a társadalmak életén is. Sőt végig viszi az ethika legkényesebb területein is, beleértve a vallást. És ami különös: anélkül, hogy egy pillanatra is istentagadóvá lenne, mint annyian, akik az ő nyomdokain eltévedtek.

Ellenkezőleg. Spencer maga állapítja meg, hogy az *örökkévalóság* és *végtelenség* – tehát lényegében az Isten gondolata n,em papi kitalálás, hanem valóság, amelynek létezése öntudatunk működéséből logikailag tisztán bebizonyítható.

E hatalmas filozófiai rendszer, mely már az egész művelt világot, annak még azt a részét is áthatotta, ahol Spencer

nevét még csak nem is ismerik: kétségte-
lenül természettudományos rendszer. Darwin
és a természettudósok vetették meg alap-
jait. Stuart Mill szolgáltatta hozzá az in-
duktív nyomozás eszközeit. Spencer pedig
az eddig elért legnagyobb gyakorlati
indukcióval kifejtette a természettudomá-
nyos igazságokból a maga egyetemes, min-
den létezőre alkalmazott filozófia rendszerét.

Akik nyomába léptek, legfőlebb csak az
ő igazságainak egyes részleteit fejtették
tovább, vagy pedig túlhajtották az ő tan-
tételeit az abszurdumig. Ez a leggyakoribb és
talán a legveszedelmesebb, mivel a túlhajtás
mindig meglévő igazságokból táplálkozik.

E rendszernek a társadalmi életre való
egyetemes alkalmazása az úgynevezett szo-
ciológia. Magyarul azt lehetne mondani:
társadalomtan. Vagy ha jobban ki akarnánk
fejezni a gondolatot: *a társadalom termé-
szettudománya*. Mert a lényege mindig az,
hogy a társadalmak életét – az államot, a
nemzeti szervezeteket, sőt még az erkölcsi
és vallásos rendszereket, de magát a tudomá-
nyt, művészetet és vallást is beleértve –
szorosán természettudományos módszerrel,

tehát a tudományosságnak eddig elért legpozitívebb eszközeivel vizsgálja.

Hogy e tudományosság mellett sok minden rosszul jár, amit mi eddig szentnek, változhatatlannak és ökrökkévaló igazságnak ismertünk, az természetes. De csak a tudálékosság az, ami ebből fölforgatási tanokat szűr le magának.

Spencer nem forradalmi, fölforgató filozóf. Hiszen maga a fejlődés törvénye is kizár ilyen tendenciát. Rendszerét éppen ezért nevezik az evolúció rendszerének, szemben *a revolúciós* rendszerekkel.

Szociologikus tanai közül ezt talán legtisztábban a vallásról való megállapításai mutatják. Szociológiája nemcsak nem isten-tagadó, de csak még vallástagadó sem. Az emberi öntudatban levő, de fölfoghatatlan valóságok kultuszát látja benne.

A vallás tehát színién fejlődési produktum. A társadalommal jelenik meg és azzal fejlődik. Szertartásai, jelképei, imádságai, dogmái mindig kell, hogy összhangban legyenek az emberiség «akkori» általános fejlődési állapotával. Akik előbbre vannak, a filozófiával fejlesztik a vallást, mely a külső-

ségekben a fejlődéssel mindjobban tisztul és közeledik egy eszményibb magaslatig. E fejlődési sorban a «nem vallásos» elemek mindjobban lehullanak róla, és a vallás mindig vallásosabbá lesz.

Íme csak egy tétel annak megértésére, hogy milyen óriási visszaélés az, amikor a vallástalanság és istentagadás is a «szociológia» köpenyegébe takarózik.

Ugyanígy viszi keresztül az evolúció gondolatát a társadalom gazdasági rendszerén is. Az a szocializmus, amelyik az ő nevére esküszik: tudákos hamisítás. Az igazi szocialisták Marx-ra esküsznek és nem ő reá. Bizonyítása, amelylyel kimutatja, hogy a társadalom nem elvont, kiokoskodott eszményi lény, hanem létező és fejlődő természeti valóság, könyveinek legérdekesebb része. És lesújtó erővel bír minden politikai rajongásra az az igazsága, hogy a tőke, a munka és a földbirtok sohasem fog a fejlődésben a tantételek után berendeződni, hanem aszerint, hogy az élő generáció abban a fejlődési fokban mire képes?

A társadalmak sorsát a benne élő embe-

rek *mineműsége* határozza el és nem az, hogy milyen eszmékért rajonganak.

A kiokoskodott állam meg nem állhat, mivel anyaga: a társadalom, szervesen fejlődő lény.

Erkölcstanával is végtelen sok visszaélést üznek a mindennapi gondolatforgalomban. Az erkölcs alapjairól igenis kimutatja ő, hogy azok a társadalomra nézve jó és hasznos együttélési fogalmakból fejlődtek ki és fejlődnek szimpatikus beszervezkedéssel tovább. De ha földeríti is az ethika természettudományának nagy titkait, mégis egyetlen vásott rajongónak sem adott soha jogot vagy ürügyet arra, hogy a meglevő erkölcsi fogalmakat egyszerűen fölrúgja. Hiszen az erkölcs is része, sőt természeténél fogva *nehezebben fejlődő* része a társadalom szervezeti életének.

És tovább. A nagy szociológ-rendszer vezető gondolata mindig az *evolúció*. Aki erre az iskolára hivatkozik, ha becsületes, kénytelen bevallani, hogy Spencer a konzervatív és progresszív gondolkozás jogai fölött nem döntött. Csak megismertette a társadalmakban működő természeti erők

mivoltát. Igazságokat állapított meg, de nem pártprogram mot.

Az ő nyomába lépett óriási tévedések legtöbbje abból származik, hogy akkor, amikor a szociológia tudományos kutatási módszerét fölállította, rettenetes végítéletet kellett végeznie az *előítéleteken*. Soha filozófus még ilyen pusztítást nem tett köztük.

A laikus, fölületes elmék azonban ezt nagyon félreértették. Spencer előítéletnek nevez mindent, ami a tudományos fölismeréseket gátolja. Előítélet előtte tehát minden érzelmi és kedélybeli momentum is, ami az intézményeket korunkban fönntartja ugyan, de az elmét elfogulttá teszi a tudományos kutatásokban. Előítélet e szerint a mindenkori nevelés, a hazafias érzés, az osztályöntudat, a politikai nézet, a theológiai föl fogás, az iskolázás, sőt még a két nem közt való viszony is.

Látnivaló azonban, hogy ezek tulajdonképpen nem olyan értelemben vett előítéletek a tudós szemében, mint ahogyan mi ezt a szót ismerjük. Nem az idejét mult, minden jót hátráltató csökönös eszmeköröket és vaskalapos megszokásokat gondolja

alatta, hanem azokat az érzelmi kategóriákat, a melyek föltétlenül szükségesek ugyan a társadalom mindenkori életéhez (így a hazafiasság, a lelkesedés vagy a harcias erkölcs), de mivel mint indulatok így is zavarják a természettudományos valóságok fölismerését, a kutatásban tudományellenesek. Amelyektől tehát szabadulni kell a tudósnak kutatása közben, ha szociologikus fölismeréssel foglalkozik. Ámde mint a fejlődési állapot velejárói, az evolúció tiszteletet érdemlő tüneményei azok és így maguk is nagy értékek a társadalmak életében.

Íme tehát ott vagyunk a forrásánál annak, hogy a laikus és tudákos «szociológusok» miért és hogyan jutnak anarchikus, olykor pedig egészen értelmetlen kulturellenességek, sőt ím moralitások és vallástalanságok hirdetéséhez.

Spencer szociológiájából szerencsésen el-sajátították a módszer külső héját; de magába az evolúció nagyszerű tudományos rendszerébe és annak fölemelő gyönyörűségeibe be nem hatoltak.

És ezért éreznek a beavatottak hideg borzongást vagy szent fölháborodást, ha a

legsilányabb kávéházi filozófémákról is azt olvassuk, hogy az – szociológia! Holottan csak éppen annyira az, mint amennyire a pipa alján maradt bagót is dohánynak lehet nevezni.

Egyébiránt az, aki igazán a szociológia tudományának álláspontján van, türelmet ismer az ilyenekben is.

A fejlődés új eszméi és irányai mindig zavarosan és túlzásokkal jelennek meg az életben, jóllehet filozófiai forrásuk tiszta, így volt ez a XVIII. században, amikor a demokrácia és humanizmus nagy koreszméinek a sansculotte-ék vörös frígiai sipkában hódoltak. Mindez lefoszlott, eltűnt; de a forradalmi eszmék alkotásai ma a mi mindennapi házunk és kenyerünk.

A szociológiával űzött pózok és túlzások is le fognak foszlani a vezető koreszméről. Valamely ismeretlen kultúrállomás felé utazunk ezekkel az új koreszméekkel: de hogy mi lesz az és mikor érünk oda, azt még az igazi szociológusok sem képesek kiszámítani.

MERRE-FELÉ?

Az élet légköre, amiben ma élünk, egészen más, mint a XIX. század utolsó évtizedében. A kor szelleme, az emberi fajta e legnagyobb zsarnoka, rohamosan átváltozik.

Hogy milyen ez a változás és merrefelé viszen bennünket, mint a vihar a pelyheket, minden művelt elme folytonos kérdése.

A természettudományokból keletkezett szociológia azonban választ nem tud adni. Pedig akar.

Merész kísérletek történnek, hogy a társadalmi) fejlődés tanát fizikai értékű tételekbe fejtsék le. Ha az okozatosságnak kézzelfogható összefüggését ismernénk, valóban meg is tudná mondani a szociológia, hogy a múltból és a jelenből a jövőben mi lesz? Éppen úgy, mint a vegyész megmondja, hogy a hidrogén és oxigén arányos vegyületéből víz áll elő. És akkor biztosan előre lehetne látni bizonyos időre a politikai párt-

alakulásokat, a háborút, a forradalmat, sőt talán még a legelőreláthatatlanabb dolgokat: a női divatot, meg a tőzsdei árfolyamokat is.

Ez azonban csak tudós csecsemők gye-
rekljátéka. Az ugyan bizonyos, hogy a tár-
sadalmi élet tüneményei, még az erkölcsök
és eszmék is természeti törvényeknek en-
gedelmeskednek, mint a hogyan minden,
amit ismerünk, az égitestektől kezdve az
egysejtű lényekig, sőt a porszemig. Ámde
az egymásra keresztül-kasul ható nagy és
kis erők kombinációja a társadalmi életben
szinte véghetetlen. Az elmének rendkívül
nagy dölyfössége kell tehát ahhoz, ha va-
laki azt meri mondani, hogy ezeket mind
nemcsak fölismeri, de azok fizikai eredőjét:
a jövő eseményeit, vagy éppen korszelle-
mét is meg tudja azokból állapítani.

A fizikai társadalomtudomány úgy öt-
hatszáz esztendő múlva viheti csak a jöven-
dőmodásban valamire, ha tudniillik ele-
gendő tapasztalati anyagot halmozott össze.
Kivált ha addig maga is bele nem ütkö-
zik valahol a korszellembe, ami már annyi
tudományt akasztott meg, vagy tett tönkre.

Eladdig az élet mindennapi tapasztalataira és más, távolabb eső tudományokra vagyunk utalva, ha felelni akarunk arra a gyötrő és izgató kérdésre, hogy a megújuló korszellem merre ragad bennünket? Fajunk valamely nagyobb boldogsága felé-e, vagy pedig véres háborúkba, öldöklésekbe és fölforgató forradalmakba? És hogy azoktól mennyi idő választ el bennünket?

A mindennapi tapasztalat látköre azonban alig terjed tovább az orrunk hegyénél. Annyit észrevettünk, hogy a korszellem a múlt évszázadban a nyolcvanas évek felé kezdett átalakulni. Az addig szenteknek tartott szabadságeszmék és szigorúbb erkölcsi szabályok egyszerre tágulni kezdtek. A kamatvételi szabadságból uzsora lett. A versenyszabadság miatt, a gyöngébbek jajgatni kezdtek és segítség után kiáltottak.

Így volt a többivel is.

A régi, drágán szerzett szabadságokat hovatovább fenéig kizsákmányolta a mohó meggazdagodási vágy és az addig karöltve alkotó társadalmi osztályok külön kezdtek szervezkedni a maguk védelmére. Később a mások megtámadására is.

Mindezzel a műveltség javainak és élvezeteinek gyors szaporodása és elterjedése járt. A villamosság a maga csodáival akkor lett az élet mindennapi tényezőjévé. Korunk rohamos fejlődését nem tudnám mással jobban kifejezni, mint azzal, hogy jó magám is a következő világító eszközök mellett tanultam egymás után: fagygyertya, moderateur-lámpás, stearingyertya, petróleum, gáz és villamosság. Megannyi apró jelképe a vágató haladásnak.

Ez a rohamosság természetesen az eszmék és erkölcsök világában is érvényesült. Kezdetben a franciák azt a reflexhatást jobb híján így hívták *fin de siècle*. A század vége. Ez a lazább erkölcsöket és az életnek bizonyos élvhajászó, léhább irányát jelentette. A nőknél a nagyobb hozzáférhetőséget és régi értékük leszállítását.

A művészet, az emberi erkölcsök e nagy óramutatója, szintén erősen mutatta a változást. A régi formák és egyszerűbb színek, mint annak idejében a barokknál, megint megmozdultak. Új, nyugtalanító, de eleven és vidám formák keletkeztek. Bizonyos modern misztikusság tette érdeke-

sebbé a változást. Valami új «nem tudom mi».

Ennek kezdetben *decadence* (hanyatlás), majd meg a *szecesszió* volt az összefoglaló neve. Most pedig, amikor már az új irány jóformán diadalra jutott: a tovább lazult erkölcsökkel, az élet új, tékozlóbb, drágább, élvezetesebb, de sokkal fegyelmezetlenebb irányával együtt egyszerűen csak *modernség* a neve. Vagy azoknál, akik fékezni akarják: hypermodernség.

Elég, ha a korszellem átváltozásának mai határcölöpeit jelöljük meg. Íme:

A feminizmus. A szociológ irány. Az ísméltó-ágyuk. A drótnélküli távíró. A szocializmus eszméinek roppant terjedése. A szakadatlan sztrájkok. Az osztályharcra való készülődés. Az erkölcsi törvények változandóságának hirdetése. A pompa és élvezet szertelen vágya. A pénz vásárló erejének rohamos hanyatlása. Az élelmiszer, lakás és ruházat megdrágulása. Különösen pedig a szemérem érzésének és az irodalmi erkölcsöknek bukás-szerű esése. Nem is modern író már az, aki valami világos erkölcsteleniséget nem tud az olvasóval elfogadtatni.

Vagy legalább ilyent nem mondat alakjával: «A fene egye meg».

Mindez, hogy mit jelent, azt azonban márcsak nagyjából tudjuk. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi élet korábbi kötelékeinek meg-lazításáról van szó s kivált a régi szabadságfogalmak elhalványodásáról. Másrészen, az alul levő osztályoknál engesztelhetlen harcról a dolgok régi rendje ellen.

Ez is, az is hadat üzen annak, ami *van*. De hogy milyen végső cél felé halad a régi rendnek ez a fölbontása, erről nemcsak a magunk tapasztalata nem nyújt biztos föl-világosi tást, de azok a kiváló gondolkozók sem képesek, akik mind nagyobb figyelem-mel és aggodalommal fordulnak a jövő problémája felé.

Újabban a történettudósok szavát is élén-kebben hallani. A történet az «élet mestere» lévén, a különböző korszakokból bőven ad összehasonlítási anyagot. És meg kell val-lani, hogy ez a tudomány még mindig sok-kal pozitívabb eligazítást képes nyújtani, mint a merő észbeli következtetés.

Ferrero torinó egyetemi tanár a római írók által kétszáz esztendőn át korholt és

átkozott *korruptió* világfogalmát eleveníti föl. E szó eredetileg nem a puszta megvesztegethetőséget, hanem az erkölcsök általános *romlását* jelentette. Tudományos értéke ma is az.

Ferrero megállapítja, hogy a római irodalom a korrupcióról akkor kezd panaszkodni, amikor Carthago végleges legyőzése után a római világ hosszú külső békéhez és addig nem ismert gazdagsághoz jutott. És tartott ez a kor körülbelül Tibériusig. A legnagyobb római írók pesszimisták. Így Sallustius, Cicero, Titus Livius, Horatius, Vergilius és Tacitus. Ez az utóbbi már csak az eredményekről számol be. Fölfogásuk az akkori művelt világ társadalmi leromlásáról oly egyhangú, hogy azt puszta tetszős írói póznak tekinteni lehetetlen. A nagy írók a maguk világát jólismerték és tudták, hogy a korrupciónak a dolgok valamely új rendje lesz a vége.

Ferrero ezzel a tanúságtétellel méri össze a mi korunkat és megtalálja az életnek mostani európa-amerikai fölfogásában azt a három nagy kategóriát is, amin a római nagy írók pesszimizmusa alapszik. Annak

is, ennek is az okát a gazdagság rohamos növekedésében veszi észre.

A modern élet a maga mesésen sokasodó kulturkincseivel, élvezeteivel, milliomosai-
val, trösztjeivel, vagyontalan tömegeivel,
pártéletével s határt alig ismerő vagyon-
halmozásaival egészen hasonmása a római
világnak, amint az a vérontásokon keresz-
tül a császárok rabigája felé rohan. Elha-
tározó nagy világbűnei is ugyanazok.

A római *avaritia*, vagyis a mértéktelen
pénzszomj uság, az «auri sacra fames» vezér-
eszméje jelenkori életünknek is. A pénz-
szerzés, a *gagner Vargent*, a *making money*
valóságos lázzal gyötri a világot most is.
És ezt a lázat föltartóztatni nem lehet.
A pénz vásárló ereje a nagy vagyonhalmo-
zással egyre csökken, tehát a jólét hasonló
fokához mindig több és több pénz szükse-
ges. A láz tehát magától növekszik.

A *stréberséget* a római írók *ambició* néven
ismerték és ugyanazt értették alatta. A ka-
paszkodást, a parvenüséget, az «arriviz-
must». A fölfelé törést minden eszközzel,
olykor a legaljasabbal is.

Az erkölcsi fékek leszaggatásának külön-

ben mindig mélyebb, társadalmi okai is vannak. Mint most, akkor is az volt a cél, hogy a kapaszkodó mindenestre magasabb társadalmi osztályban haljon meg, mint a hol született. Ez sokszor az utódok, a gyermekek érdekében történik, tehát a czól emberileg igazoltnak látszik. Ámde az eszközök a társadalmat demoralizálják s végkövetkezésben a stréberség minden társadalmi osztály szolgását mozdítja elő, tehát a közromlást.

A harmadik a *luxuria*, ami sokkal többet jelent, mint a puszta fényűzés. Helyesen az *élvezethajszolás* az értelme, amint az korunkban is megjelenik. A pompa, a kényelem, az élvezetek szenvedélyes szeretete és élvhajhászó szenvedélyeink könnyű kielégítése az. Beleértetvén ebbe a nemi szenvedélyek is, valamennyi közt a legrombolóbbak, ha egyszer erkölcsi fékeiket elveszítették.

Ezek Rómában az élet régi-egyszerűségét és takarékoságát épp úgy kipusztították, mint a hogyan nálunk ist kiölik,

Ferrero szerint e három társadalombqm-lasztó bűn uralkodásának az eredményei ezek:

Az értelem nyugtalansága, kapkodása és megbízhatatlansága. A szellemi erők általános, lassú kimerülése. A hagyományok erejének hanyatlása, a fegyelem általános lazulása, a tekintély iránt való tiszteletlenség. Általános erkölcsi rendetlenség és zavar.

Rómában maga az állami kormányzás is kénytelen volt engedékenységet tanúsítani a korrupció iránt (éppen mint ma) s ez fölszabadította az osztályharcot. A száz évig tartó szörnyű forradalom a korrupcióból származott. Ebből az az idegesség is, amiről Horatius is megemlékezik (neurasthenia) és ebből az a lelkiállapot, amelyet a nagy költő a mai emberek nagy sokaságára is elmondhatna: *strenua inertia*, – izgatott semmittevés. Vagy amint a mi Mikszáth Kálmánunk is megállapította ugyanezt a képviselőházban: «a semmittevés olyan csoportosítása, hogy az lázas tevékenységnek lássék».

A római irodalom léhább része természetesen úszott a leromlás árával, mint úszik a mostam is. A magas irodalom azonban mély pesszimizmusba sülyedt és Tacitusig korholta sülyedő korát.

Hiába. Az élet régi formái tönkrementek és utánuk veszett a régi államrendszer is.

Mindezekből azonban Ferrero sem von le pozitív következtetést. Csak éppen annyit, hogy a korszellem, kivált pedig a jelenkori erkölcsök modern átváltozása nem más, mint oly *társadalmi fölbomlás*, mely új társadalmi rend *fölepítésére* fog vezetni, mivel az emberek képtelenek rend nélkül élni.

Ami most végbemegy, ugyanaz, ami Rómában végbement. Mint őtt, napjainkban is a *korrupció* teszi meg az emberiségnék azt a szolgálatot, hogy a társadalmi élet régi formáit – természetesen az államrendszert is – fölbontja. És ha ez meglesz, következnek az új formák és az új rend.

A tudós torinói professzor nem mondja meg, milyennek képzei ezt az új rendet? A római történet azonban megmondja, hogy milyen volt a valóságban.

Az új korszellem végső eredménye Augustus Caesar és a császárság.

AZ ERKÖLCSI ALAP.

– Ojjé, de ósdi fogalom ez I

Igen; jól méltóztatik mondani. Engem is kínoztak az erkölcsi alap testetlen fogalmaival. Én nekem is eszembe jut most az öreganyám wiklere, a rézcsattos. Továbbá a krispin, a nagy fekete üvegcseresznyék a főkötőjén, a krinolin, a plaid és a sok mindenféle avét, de legalább kézzelfogható életkellék. Ami éppen akkor volt divatos, amikor elvont prédikációk, megérthetetlen exhortációk, axiómák, gnómák és légnemű elmélkedések segítségével iparkodtak belénk szorítani az erkölcsi alapot.

– Azonban most már okosabb a világ!... Csakhogy ezt már nem méltóztatik jól mondani. Mert abból az ósdi «alapozásból» mi következett volna, ha a világ csakugyan okosabb volna? Az, hogy mivel az a testetlen erkölcsi alapozás, amit bennünk elkövettek (kivéve az eseményes bibliát és a megjegyezhető meséket), nem volt okos;

tehát okosabbat kellene kitalálni. És a Világ mit cselekszik? Ezernyi ezer könyvben, írásban, állásban, ülésben azt hirdeti, hogy egyáltalán bolondság az – erkölcsi alap.

Vagy nem ezt? Legyen tanúm az olvasó.

Nem is markolok be mélyen a szívébe. Nem kérdezem, van-e elzüllött csemetéje? Azt sem, hogy kedves neje tart-e udvariét? Vagy t. férje – legyünk a férjek iránt keményebbek – tart-e szeretőt? Azt sem kérdelem, hogy kedves leánya az erotikum és a homoszexualizmus rejtelseiből letette-e már az érettségi vizsgálatot? Csak azt kérdelem, hogy ama kevés csöndes arák egyikében, amelyeket nagy kivétel gyanánt hagy nekünk az örökké zaklató élet, nem gondolja-e magában ezeket mindenki:

Jó, jó! látom, hogy a világ régi erkölcsi rendje megsántult. Értem az új eszméket, tetszenek is. De vigyen el engem mégis az ördög, ha tudom, hogy mi az a legfőbb cél és szabály, mi az az erkölcsi alap, ami szerint egymás felfalása nélkül innét túl élni fogunk, mink, vagy a gyermekeink, ha a régig egészen felrúgtuk?

Éppen ezt a nagy, sőt legnagyobb világ-

kérdést tárgyalják most kongresszusokon, könyvekben, írásokban, szóbeszédben. Az egyházi és világi tudomány legfényesebb fegyvereit csattantják össze, hogy az erkölcsi nevelés dolgában az egyházi és szociális eszmék ellenséges zúr-zavarából valamely új, megfogható igazságot kiverekedjenek.

Keresik, de megtalálják-e? Én magam félelem nélkül ajánlom az én lelkemet Lucifer öfenségének a pártfogásába, ha a legújabbkori eszmeharcból egy új szilárd erkölcsi meggyőződést is merítettem magamnak. Pedig törtem magam utána. Való igaz, hogy valamiben valamennyinek van valami igazsága, talán még nekem is, de az új archimedesi pont nincs meg.

Spencer! Ez a hatalmas angol koponya bizonyosan új gondolatokat ömlesztett a világba. Ethikája, mely először merte a régi földöntúli származású erkölcsi alapot a merő tudomány eszközeivel megvizsgálni, csakugyan az egyéni jólétet vette annak alapjául. Kevesen tudják jól: összhangban a társadalom jólétével. Az erkölcs a jólét utáni törekvés terméke, de védelme is a

jólétnek, bár az érzelmek világából fakad. Egoizmus és altruizmus nem két ellenség, hanem két testvér. A szeretet religiója mellett él és hasznos a gyűlölet religiója is. De a fejlődéssel (evolúció) nő, tagozódik és tökéletesedik az ethika. Az egoizmus fokként átolvad az altruizmusba és jóvótunkat mások jó voltán keresztül törekszünk elérni. Lesz idő, amikor az egymás ölese nem lesz hősies erény, ellenben csak az lesz a Leonidás, aki a békés együttélésnek tett valamely rendkívüli szolgálatot, pl. mint Pasteur avagy Semmelweis és Lister.

És ma már a Spencer-féle etika is – konzervatív! Miért? Azért, mert a fokoza-
tos fejlődés az ő vezérmotívuma. És mert a vallást nem dobja ki azonnal ebrúdon az ethika területéből. A forradalmi erkölcsan kivetette.

A szocializmus Marx gazdasági etikáját toltá előre. Sokkal jobban, mint általánosan hiszik. A vallásos erkölcs: népbolondítás. Nem más, mint az uralkodó erők és gazdagok kezében a rablánc, melyet a szegényekre és gyöngékre sűrű imádságok közt fölvernek. Azután pedig cserében a meny-

neyei üdvösségre adnak nekik utalványokat. A földi üdvösséget azonban mind maguk habzsolják föl, Isten nevében.

Nem folytatom; talán fölösleges is. De szörnyű elgondolni, hogy ennek az eszmésornak mi a vége? Íme: az önmegtartóztatás és mértékletesség tehát nem erény. De erény az élvezet, a bő élet, az igények fokozása, mivel mindez haladásra, a javak igazságosabb megosztására és fokozottabb termelésre serkent. Tehát nagyobb jólétre kényszeríti az emberiséget.

Csak szélső pontjait jeleztem az erkölcsi eszmék egyetemes összekavarodásának. Pedig mindezek száz és ezer tetszetős formában hatnak. Elárasztják az irodalmat, a színházat, a szalont. És mint a levegő, beszűrődnek az ajtóhasadékon és a kulcslyukon még a hálósobába is.

Ha tőlem valaki azt kérdezné, látom-e tehát ezeknek a gyakorlati hatását magam körül, az életben is, akkor ennek azt felelném:

– Látom. Valóban az élet most bujább és meggondolatlanabb, mint valaha. Az asszonyok és leányok közül többet visz el az

ördög, mint valaha. Még a művelt nők beszéde is mosdatlanabb és ízléstelenebb, mint valaha. Több öngyilkosság van s kivált több iskolai öngyilkosság, mint valaha ...

A többit, a mit látok, elengedem magamnak. De ha mindent összefoglalok, amit látok, itt van a végeredmény:

– A fizikai, tehát a merően testi élvezetek rohamosan nőnek az új ethikai eszmék hatása alatt. Ellenben fogynak és sekélyesednek a szellemi élvezetek (a tragédiáktól a kabaretig!) és rohamosan tűnnek el közülünk ama nagy kielégítések, amelyeket *erkölcsi élvezeteknek* neveztünk annak előtte. Holott ezekből volt mindig és mindenütt összeróva az erkölcsi alap.

Világos, hogy ez az ethikai lazulás sokáig el nem tarthat nyílt forradalom vagy még nyilvánvalóbb rabszolgaság nélkül. Mert a társadalmi együttélésnek primitív erkölcsi biztosítékait a világ sokáig nélkülözni képtelen. És vagy kiverekszi magának az újakat, vagy zsarnokot keres magának, – mint a forradalmi francia népette – hogy ha fölséges lábrúgások árán is, de megváltsa élete békéjét és biztosságát.

A szabadság igazi bajnokai tehát azok a tudósok is, akik az erkölcsi nevelés alapjait, egymás okos megértésével helyre akarják állítani.

Mert nemcsak a mostani nemzedékről van szó. Ez még gyerekkorából az etnikai érzések beorganizált nagy készletét hozta magával. Ha hitetlen, akkor is elég vallásos még. A jövő nemzedéket azonban ezzel a felemás ábrázatú erkölccsel fölnevelni lehetetlen.

Egyrészt Istent, tízparancsolatot és bibliát tanítani nekik; másrészt azt, hogy ez mind csak az urak huncutsága, s a bő és szabad élet az igazi erkölcs! Akkor jobb, ha egyenesen *hazudni* tanítjuk gyermekeinket, mivel ez olcsóbb és rövidebb. De – legyünk őszinték – ehhez legalább magunk is értünk, még pedig alaposan ...

Hogy olykor a magam belső világosságában hányom-vetem ezt az óriási kérdést, megvallom, mindig nyugtalansággal végzem.

Nem tanultam és nem gondolkodtam keveset az életben. Nem éltem úgy, a hogy a katonáéknál mondják: *in's Blaue hinein*. Betörtem a fejem sokszor az u. n. «tisztá

emberi erkölcs» tanításai szerint, de legalább is annyiszor a vallásos erkölcs tanításai szerint. Érzem mindig, hogy az *igazi* vallás és az *igazi* tudomány nem ellensége egymásnak, ha az *egyház* és a világi *politika* az is. Amint hogy az egoizmus és az altruizmus vegyülete adja az életboldogságot, ha ez a vegyület a kor fejlődési állapotának megfelel.

A szentírás isteni önzetlenségeit is sokszor néma hódolattal bámulom; de tudom, hogy a felé törekedve, mégis csak fele úton vagyunk. A szeretet dicsőséges religióját jó, ha egyelőre husáanggal őrizzük a szentségtörőktől. S mint jó keresztény, kővel nem dobálódzom. De ha felebarátom mégis kővel dob meg, készen vagyok őt kenyérrel meghajítani... de úgy hozzávágom, hogy, hat hétig nyomja az ágyat.

Mert ma még csak itt tart a világ.

Szóval, ha az ember az egyházi tanítások túlzásait is, a modern szociális tanítások túlzásait is lerázza magáról, mint a kacs tollairól a fölösleges vizet: nyílt elmével és helyes kritikával menekülni tud a belső meghasonlástól.

De ha gyermekekre, t. i. a jövőre, s egy kicsit a tudatlan és kritikátlan milliókra gondolok, nem vagyok ilyen nyugodt.

Mivel az eszemet nem rendeztem be abszolút kategóriák szerint s a haladás forró vágya mellett is tudom, hogy az emberi állat nem angyali lélek: akárhogy csiklandozom is magamat, nem vagyok képes letagadni, hogy a *vallás* által évezreken át kiképzett erkölcsi rendszert, szimbólumokat, szent könyveket, legendákat, meséket és alakokat a legműveltebb elme is alig, a műveletlen és kezdő elme pedig sehogysen nélkülözheti. És ha a *vallásos* morálist az *egyházi* morálistól el bírjuk választani, akkor már ezzel is közelebb kerül egymáshoz a két veszekedő tábor jobbkeze. Ha!...

Hogy a gyermekekkel végezzem (rajtunk már úgy sem lehet segíteni), csak egyet mondok, amit talán a legvadabb marxista is meg tud érteni.

Hogy visszafelé tekintetek azon az elég hosszú úton, amelyet már megfutottam és keresvén keresem, mi volt a legtisztább erkölcsi kielégülés és öröm életemben, mindig egy idilli kép vetődik föl az emlékezetemben.

Mint kis gyerek a falusi toronyban a nagyharang kötelét rángatom és az pontosan engedelmeskedik gyöngye erőmnek: *bam ... bam ... bam*. És erre most ezren imádkoznak az emberek odahaza és künn a határban ... És *én* húzom a harangot! Istennek dicsőség, nekem pedig nagy öröm!

Kinek volna szíve és lelke hozzá, hogy ezt a gyereket onnan elkergesse és durván ráfördjen:

– Nem takarodsz el onnan, te Taksony; te is az uralkodó osztálynak az inasa akar ez lenni?

A TÉNYEK EREJÉRŐL.

Boldog emlékü Szilágyi Dezső, a nagy szónok szóbeli aforizmái közül való ez is:

«A legdicsőségesebb szónoklatnál is többet nyom egy bolhának a teste.»

Tehát a tény; az érzékeinkkel fölfogható valóság. A többi csak az agyvelő látatlan működése: gondolat, érzelem, szó, levegőrezgés, semmi más.

Az eszme, a mindenhatónak tudott eszme,

a láthatatlan, a megfoghatatlan eszme is kevesebbet nyom, mint egy bolhának a teste! Hogyan lehessen ez?

A gondolatok, fogalmak, vélemények, meggyőződések, szóval a mindenféle eszmék úgy röpködnek most körülöttünk, mint nyári alkonyatkor a szúnyograj. Elfog az ember egyet és már a másik csípi az orrát. Agyoncsapja; jön helyette száz. Nem tud menekülni tőlük. Hiszen oly töméntelen eszme van a levegőben és valamennyi... csíp.

Ott vagyunk, – és hol leszünk még! – amikor pozitív tudományokról is kezdik leráncigálni az égi származású leplet. Menynyivel inkább a spekulatív, a tisztán észbeli tudományokról.

Figyelmessé tétetvén az élet tapasztalatai tényeire, fölmerült az a rettenetes gyanú, hogy a tudomány és minden ő dicsősége sem az emberi ész mennyei adományaiból származik. Mint ahogyan a költészet sem, a százszor dicsőséges.

Tények mutatják, hogy a Pegazus is csak földi ló, aki ezelőtt szecsával is beérte, de már a zabot is fitymája.

És a Génius is csak földi vállalkozó, aki

az emberek szükségéi szerint rendezni be a maga csodáit. És hihetetlen bambaságokat képes elkövetni, ha a szükség arra ösztökéli. Szóval égi százmazású részeink kegyetlen leálcázása is folyik. Nem is beszélvén a mai tökéletesen leleplezett szerelemről.

A nagy Darwin föllépése például az ő «létért való küzdelmével», mely minket elképzeltetetlen hittel és dölyfösséggel töltött el, a XIX. század derekának korábbi gazdasági tényeiből származott. A szabadverseny tudniillik már a forradalom előtt is dühöngött és csinálta a vagyonokat. És egyszerre csak, de már a tények után, fölfedezi Darwin a szabad verseny igazolását a – természet ősi törvényeiben. Vagyis: a Géniusz a tények után kullogott.

A természettudományosan igazolt Szabadverseny azonban végig csinálta a maga carriérejét. Agyonnyomta a gyöngébbeket. Proletariátust, sztrájkot, drágaságot és milliomosokat, sőt milliárdosokat hozott a világ nyakára. És szent dogma lett az is, ami azelőtt komisz embertelenség vala. Egy ideig még a leggyalázatosabb uzsora is.

Kitört az ellenkező szükség. A borzasztó vagyonhalmozás és a tömegnyomor ellen (rabszolgaság az!) fölkerekedett a *szociális* világlátás. És íme jött megint az isteni tudomány, gyalog, mezítláb, kullogva, lassan. Izzé-porrá törte a «létért való küzdelem» templomait és minden ő szent edényeit.

És most tele vagyunk megint új eszmeszűnyogokkal. És várjuk azt a nagy természettudományos Messiást, a ki nekünk a sejtek életének és bandába állásának titkai-ból ki fogja sütni, hogy a természetnek mely törvénye az, amelyik a szociális világlátást kezdettől fogva való szent bizonyossá teszi? Prófétája már van elég.

Az észbeli okoskodásra persze azért mégis szükség van, mert a nélkül az orrunk hegyéig terjed a világ. De minél távolabb lát ez a mi gyarló kis eszünk, a szemtelen, a dölyfös: mind jobban észreveszi azt, amit Szilágyi Dezső mondott. A bolhának a teste többet nyom nála.

A világot a tények kormányozzák.

Nem is olyan nagy idő az sem, amikor még született marhának tartottuk azt (mert nemcsak grófnak, hanem marhának is szü-

letik az ember), akinek a kormányozható léghajóban is hite volt.

Most már nem is ország az, ahol kormányozható léghajó nincs.

A személyes röpülés sem álom többé. A francia Farman már röpült, mint az ördög maga, vagy a fecskemadár. Az angol Wright is röpült. És röpülnek utánuk százan, ezren.

Az alkonyodó emberek is megérhetik tehát azt a látványt, hogy nem a korzón, hanem a Svábhegy fölött a levegőben sétál a déli elegáns közönség. És persze akkor a kalapdivat is más lesz.

Nagyobb a *pusztító* tényekben való haladás. Olykor az embernek az a gyanúja támad, hogy szent Isten, nem valami nagy világöklésre készülnek-e a «szellemek»?

Én például a kőkorszakbeli perkussziós puskával tanultam löni, a Wensel-féle rézkorszakbeli hátultöltővel szolgáltam mint újonc és a Werndl-féle puskával verekedtem mint katona. Már az is nagy dolog volt. Egy nehéz félórában annyi lövést tettünk vele az ellenségre, hogy marokkal lehetett fölszedni a hadállásban a kilőtt

réz hüvelyeket. A lövések zaja pedig nem is ropogás volt, hanem hangos zümmögés, zene. És akkora füstöt csaptunk, hogy a szarajevói síkon három napig puskapor-szagú volt még a patakvíz is.

De mi az már! Azóta a Mannlicher-féle ismétlőpuska is alkonyodik és jön az automata-puska. A Browning már közhely. Sőt tudjuk már, hogy butaság volt az a korábbi hitünk is, mintha az újkori háborúk egyre rövidebbek és vértelenebbek lesznek. A mukdeni csata tizenkét napig tartott és a csatatéren százhatvanezer limber hevert halottakban és sebesültekben. Gszu-zimánál pedig egy óriási hajóhad sülyedt a tengerbe. Ilyen még nem volt.

A lőporfüst is mese már.

Most itt van Hiram Maximnak, a borzasztó gépfegyverek föltalálójának a fia, Percy, aki a füstnélkül való lőporhoz föltalálta a durranás nélkül való ágyút és puskát. A cső végére fölcsavarható arasznyi lyukas acélhengere, amelynek belsejében a gáznyomás fölfogására és félrevezetésére csigajárások vannak. A megtorlódott gáz azután csigajárásban az oldallyukakon fúj ki, de nem durran.

A katonák már akkor utálattal nyilatkoztak erről a néma fegyverről. Ezt mondták és mondják ma is:

– Az ágyúdörgés meg a fegyverropogás eltűnése az utolsó «morális» hatóerőket is kiirtja a hadseregből. Onnét túl már a háború technikai föladat; játék, akár a sakk. Bátorság sem kell hozzá, csak technikusok és jól begyakorlott *szerezők* kellene. Pfuj! És a hadsereg is csak akkor fogja észrevenni a vereségét, amikor már – nincs.

Eszembe jut szegény Kraljevicse Markó, a nagy délszláv nép-eposz hőse, aki örökre eltűnt az urvinai rengetek homályában, amikor meghallotta, hogy egy kis fiúcska kisujjának az egyetlen mozdulása is elég már a legnagyobb hős megöléséhez. Pedig az ötszáz esztendővel ezelőtt volt.

Excelsior!

Mesésnek tartom, de nem mesének is Bangerter svájci mérnök ama titkos fegyverét, amely hő, fény, füst és hang nélkül *óránként húsz millió golyót*, vagyis acél «lövedéket» tud az ellenségre röpíteni. A lövő fegyver még csak föl se szisszen és máris rakásra hullanak az emberek. Mon-

dom mesés, de nem lehetetlen. Ám ha csak a fele is igaz, az is annyi, mint az egész.

A fantáziánkat nem érdemes megfeszítenünk annak elképzelése végett, hogy miképpen lövi «szó nélkül» halomra majdan ez a csodagép még a legelegánsabb huszár-tiszteket is. De azt már tudom, hogy e legistenibb gyilkoló gépnek sem lesz az a hatása, amit tőle az *örökbéke* hívei várnak.

A hatvanas években, amikor a varrógép feljött, az emberek egészen meg voltak boldulva. Egyre azt kiabálták:

– Nincs többé szegény leány a világon. Sőt egyáltalán vége van a szegények nyomorának.

Nemesszívű úrhölgyek és filantróp társaságok osztogatták a varrógépeket a szegény proletár családoknak és bizonyosak voltak benne, hogy ez a kicsike gép megváltja őket nyomorukból.

Épp az ellenkezője történt ennek is. A varrógép még azt a kevés kisiparos családot is a tömeges gépmunka rabigájába görnyesztette, aki eddig két keze munkája után, úgy ahogy megélt.

Egyáltalán nagy csalódásban élnek azok, akik a világosság eme nagy korára nagyon sokat adnak és büszkék az emberi értelem alkotásaira. A civilizáció ellen prédikálni iszonyú bolondság volna; de nem kisebb ennél az, amit az ész káprázataiban, az eszmékben elmerült emberek tőle várnak. Eddig mindig *más* következett el. Hacsak ezután másképp nem lesz!

Az eszmék, gondolatok és mindenféle doktrínák, ha még oly bizonyosak is, csak *követői azoknak a nagy változásoknak* és *szükségeknak*, amelyek az emberek milliói-ban már létrejött valóságok. *Valami* után való kullogás, amit nem ismerünk, de ami *van* és legyőzhetetlen kozmikai erővel ragad bennünket valamerre.

Nem voltak olyan bolondok azok a középkori asztrológusok sem, amikor az emberek sorsát a csillagokból akarták megtudni.

Aki a legújabb természetbölcseleti le- és átvezetések szoros természettudományos kritikáját figyelemmel kíséri, kezd kétségbeesni. A ténybeli tudósok mindennap új tiltakozásokat jelentenek be amaz «eszmék» el-

len, amelyeket a szociológusok a tudomány megállapításaiból levezettek. És valami gyanús *ismeretlen* felé mutogatnak.

Valami új földöntúliság, valami új metafizika alakja kezd megint kidomborodni. És az éppen olyan rosszat jelent, mint a géppuska, a tenger alatt járó hajó, a hang nélkül ölő ágyú, a hadi léghajó, meg a Bangerter-féle irtógép.

Egyfelől az élet régi viszonyait, a vallást, a jogot és az erkölcsi kötelekeket megtámadó új eszmék hihetetlen erős propagandája. Analizáló, fölbontó, szétszóró eszmék. Tagadás, tagadás és tagadás.

Másfeléi a hang nélkül is acélesőt okádó, rendcsináló tények. Mi lesz akkor, ha az acélzapor előáll és nem engedi a világot szétokoskodni?

ÉRTELEM ÉS SZENVEDÉLY.

Kétségtelen, hogy az emberi lét legmagasabb foka és dicsősége az értelem. De bizonyos, hogy ha az Értelem ő felsége kor-

látlan egyeduralkodójává lenne a földnek, nyomban beállana a legszörnyűbb hanyatlás.

Legelőbb is a szabadság géniusza röpülne el innen. A rend akkora volna, hogy gondolkozni sem volna érdemes többé. A nagy erények elköltöznének, mivel a kötelesség előre jól meg volna állapítva és az emberek *belátnák*, hogy mit kell cselekedniök.

Lehullanának az élet virágai is. Megszűnne az élet igazi tartalma: a küzdelem. A szocialisták falansztérje lenne ez, úgy, amint Madách megírta. De csak addig, ameddig. Az ész uralkodása hamar elpusztítana minden civilizációt. Végül elpusztítaná magát az életet is.

Adatott tehát az emberi leiekbe kezdetől fogva a *szenvedély*, a fejlődés mozgó ereje gyanánt Mert enélkül nem lenne rythmus, rythmus nélkül pedig nem lehet élet. Lucifer a pokolba van száműzve, de sokszor szükség van rá a földön. Hogy úrrá ne legyen, gond van rá, mivel föléné a világot hamar. De hogy örökké váló legyen, arra is gond van.

Az Értelme és Szenvedély harca az élet

Örök kiegyenlítési törekvés, ami minden létezőnek lerázhatatlan törvénye. Ha az egyik uralkodni kezd, jön a másik, hogy a nyakára hágjon. Ha a másik uralkodni kezd, jön az egyik ugyana-végett.

Az emberek szeretik egymást és alkotnak, vagy gyűlölik egymást és rombolnak. Születnek, halnak, segítik és ölik egymást, mint ahogyan az életnek ez a két nagy ura követeli.

És közben mennek előre. Fejlődnek, haladnak, tökéletesednek; de hogy miképpen igazítja ezt el egymás közt ez a két nagy úr: az titok,

Valami nagynak a parányai vagyunk és benne élünk, de mi azt egészen fölfogni nem bírjuk.

Az életre tehát a *szenvedély* is szükséges. Sőt alighanem éppen ez az életnek az ősforrása. A teremtő erő folytatása, ami nélkül hiábavaló volna minden emberi okosság. Paul Janet, aki ezzel mélyebben is foglalkozik, még azt is megállapítja, hogy eszünk iránt való túlságos tiszteletből a szenvedélynek a fogalmát se tudjuk tisztán.

A szenvedély az örök jók közé tartozik,

De mint a fejlődés mozgató ereje, nem egylényű. Fokai vannak.

Az első foka véghetetlenül szép és termékeny. Minden nagy elhatározás, minden nagy vívmány és dicsőség kezdete. Gondoljunk csak a kezdődő szerelem isteni szépségeire.

A második fok olyan, mint az érlelő forró nyár. A lelki és testi erők csodáinak kifejezésre hozója. A teremtés a forrás pontján. Egyáltalán maximuma az emberi létnek. Gondoljunk megint a szerelemre. Vagy a nagy hősökre cselekvésük és dicsőségük delén.

A harmadik fok a túlzás foka. A pokol. Közönségesen ez az, amit «szenvedélyének nevezünk. A teremtő erőből romboló erő lett. A szenvedély megragadja, széttépi, megsemmisíti azt, amire törekedett. Korlátot többé nem ismer és elbizottságában isteni jogokat gyakorol. Gondoljunk a Titánokra és a Kyklopsokra. Vagy a bukott angyalokra. Vagy minden nagy tragédiára. A francia forradalomra. Napóleonra. A melyek és akik alapjában véve mind nagy és dicső föladatokat kezdtek el, de szenvedé-

lyük erejüket túlszárnyalta. Belebuktak és magukkal rántották alkotásuk fölöslegeit. A legnagyobb szenvedélynek a *politikát* tartják. Egyetlen versenytársa a *szerelem*. Intenzív erőre talán a szerelem az előbbvaló, mert minden emberi lényel közös. És mert ebben az asszonyok is bírnak szavazati joggal. Ám a politikai szenvedély óriási arányai, alkotásai és pusztításai által a nagyobbik. Vagy legalább annak látszik, mivel kint, a szabadban, mindenkinek a szeme előtt hullámszik, mint a tenger. Míg ellenben a szerelem – privátdolog.

A gyilkosabb szenvedély mindenestre a politikai, mivel az csak rombolva képes újat alkotni. Éppen megfordítva, mint a szerelem.

Nem kell azt se elhinni, amit sokszor mondunk, hogy a köznép, a paraszt nem ért a politikáihoz. A politikához mindenki ért, akiben ép emberi lélek lakik.

A népre nézve a politika az ő *helyzete* a társadalomban. A kenyérkereset, a mindennapi életküzdelem nehezebb vagy könnyebb volta. Családja, temploma, urai, akiktől függ, vagy akik után igazodnia kell.

Napszámja, adója, igazsága. Ezekből a reális tényekből alkotja meg magának a maga politikai hitét. Az egyszerű emberek tehát biztosabb úton indulnak el, mint azok, akik könyvekből és újságokból okoskodják ki a meggyőződésüket.

De bizonyos, hogy a nép könnyebben letevéd a jól megválasztott útról ott, ahol az többfelé elágazik, ha nem adnak neki értelmi fékező erőt. A nép olyanformán van, mint valami nagy folyó. Amíg politikai szenvedélye a széles, nagy mederben hömpölyög, rendesen nem pusztít: De ha emberi mesterkedéssel a főmedret szűk mellékágakra osztják és az áradást azok valamelyikébe szorítják bele: akkor kitör, rombol és gyilkol.

Miképpen lehetne azt nálunk megcsinálni, hogy legalább a békés választásokon ne verjenek és lőjenek agyon bizonyos számú családapát: a kérdések kérdése.

De én azt gondolom, hogy ha valaki valamit csinálni akar ellene, akkor ne a népet, hanem a jelölteket és korteseket vegye elő. Még pedig alaposan.

Hogy a politika vérivó szörnyeteg, az,

kétségtelen. De csak végső kifejlésében az. Ott pedig, ahol a politika szenvedélye már kiskorában, a legapróbb alkalmaknál elkezd szürcsölni az embervért és minden szenvedélyünk azonnal a harmadik fokig hévül vagy hevítettik: ott alighanem úgy áll a dolog, hogy a szenvedélyek vannak óriási túltengésben és a másik nagy erő: az Értelme van alul. Pedig arra is szükség van, hogy a világ feneke fölfelé ne forduljon. Csakhogy ha valaki azt találja kérdezni, hogy hol lehet az ehhez való megfelelő mennyiségű értelmet nálunk beszerezni, akkor arra csak azt mondom, kérdezze meg mástól. Biztos vagyok benne, hogy az se tudja.

A HÁBORÚ SZOCIOLÓGIÁJA.

A vakavaki nemzet földjén az idén nagy szárazság volt. A parton-lakók tehát próbára áthajtottak két tehenet a folyón túl egy zöld rétre. De ezt már előbb a rikirá-kák szemelték ki maguknak. Leütötték tehát a két tehenet, nehogy több is átjöjjön.

A két Takavaki hazaszaladt és otthon nagy lármát csapott. Mindenki belátta először is: hogy a vakavaki nemzetben még a kis gyerekek sem kapnak tejet, ha a folyón túl legeltetni nem szabad. Másodszor: hogyha a rikirakákat most jól meg nem rikirakják, akkor azok olyan szemtelenek lesznek, hogy még ők fognak átjárni a folyón.

A Nagy Víziló (ez a királyuk neve) megértette népe érzelmeit és másnap már dárda, nyilas ember-csürhe tört be a rikirakák földjére.

Ez a gazdasági háború.

A nyarinyeri négek királyának két fia volt. Az idősebbik első osztályú tökfilkó, a fiatalabbik pompás épkezláb, tagbaszakadt kölyök, aki a csörgőkígyót a balkezével is meg tudja fojtani. A király a hülye fiát jobban szerette; szintúgy a nemzet papjai és főemberei is. Jól tudták miért. A nép azonban a fiatalabbikhoz húzott, mert az ilyen királytól már lehet várni «valamit». Az öreg királyt megcsípte a skorpió, másnap meghal, harmadnap pedig a két trónörökös hívei már ölték egymást.

Ez a trónöröklési háború.

A Kongó mellett egyazon fekete nép fele az *oigóbok*, nagyszájú kőistent imádnak, akinek tűzzel szokás áldozni. A *vakikujok* felekezete pedig egy csukafejű istent imád, akit vízzel szokás itatni. Egy napon az oigóbok oltáráról a szél fölkapott egy kis üszköt és fölgyújtotta néhány vakikujó kunyhót. Ezek a tüzet a szent vízzel nagy nehezen eloltották, de megdühödtek, hogy micsoda hamis isten az olyan, aki gyújtogat. Fegyverrel ráestek tehát az oigóbokra és felit levágták.

Ez a vallásháború.

A bicsikuro nemzet feketébbik része ravaszabb volt, mint a hamuszínű. Lassanként beült a földekbe; marhákat szerzett, továbbá csónakokat és hálókat. És a hamuszínűt, illő részért, dolgoztatta. Látván, hogy a hamuszínűek nagyon derék, becsületes, engedelmes emberek, lassanként marháknak kezdte őket tekinteni és a részüket mind kisebbre fogta. A hamuszínűek lassan rájöttek, hogy ők többen vannak. Egy éjjel fölkerelkedtek és fölgyújtottak mindent. Azonkívül leöltek minden feketét, akit csak lehetett. Még a gyermekeket is.

Csak azt a feketét hagyták meg, aki segített nekik a többit ölni, de a vagyonát annak is elvették.

Ez a forradalom.

De akárhogyan is forgassa az ember és akármilyen okból vesztek is össze, minden háború mögött két gondolat lappangott. Az egyik a gazdasági megélhetés. A másik pedig az, hogy mi jogon mersz te engem elnyomni, holott neked is csak két lábad van? A kettő különben egyazon dolognak a két oldala csak.

Szeretem a béke illatos kenőcseit. Halottam vagy félszáz kitűnő béke-szónoklatot. Összeolvastam egy egész béke-könyvtárat. Közelről is tudom, hogy a háború csakugyan «fenye-dolog». De ha a magam esziből mondom, mindig csak azt kell mondanom, hogy a háború az emberi élet-jog legnagyobb biztosítója. És hogy a háborútól való *félsz* nélkül az egyik emberi bestia lassan igavonó állattá alacsonyítaná le a másikat. Még pedig a komiszabbik fajta.

Az nem igaz, hogy a háborút csakis a hatalmasok, a királyok, a nagy-urak és

azok csinálják, akik abból élnek. A nagyúri *métier* ellen van, hogy a leigázott népet «mészárszékre» vigyék. Nemcsak hogy egy király, de még egy féleszű gazda sem olyan ostoba, hogy a tejelő és igavonó barmát haszon nélkül lebunkóztassa.

Nem mondom, hogy azoknál a népeknél, amelyek fejedelmük és a hozzávalók rabigájába görnyedtek, nem volt, vagy nem lehet ilyen baromi háború. Ott, ahol a nép többé-kevésbé csak «tulajdona» a fejeinek, csakugyan lehet ilyen. Hiszen most már pl. azt is tudjuk, hogy a japán-orosz háború világtörténeti szörnyűségeit mi okozta?

Az orosz nagyherceg urak óriási faüzleteket akartak csinálni udvari fa-szállítójuk háta mögé bújva Koreában. A Yalu folyón túl azonban a japáni nép megélésére szolgáltak az erdők. Ez volt a végső határ. Ha a japánok tovább engedik, torkukra került volna a kés előbb-utóbb.

Nem ugyanaz a dolog-e ez, amit az első számú példa mutatott a tehenekkel? Micsoda mamiasz, kipusztulásra érdemes nép lett volna az a japáni, ha nem tudta volna

megfogni a bot boldogabb végét, még amikor lehetett?

Eltörölni a háborút? Előbb azt kellene megállapítani, hogy jó lenne-e, ha azt egyáltalán eltörölnék?

Nézzük meg ezt is.

Heinrich Hesse lipcsei gyáros kétezer munkással dolgozik. Mivel sok az ember Lipcsében és másutt is, sőt egyre szaporodik, a német kormány Afrikában földet foglal, Ázsiában Pekingig alkalmakat nyit, hogy Hesse úr és száz más gyárosa gépeit és más mindenfélét eladhassa. Hadihajákat is épít, hogy a kivitel biztos legyen. Ha nem tenné, Hesse úr csődbe jutna, a a nép elkezdene koplalni és előbb-utóbb nekimenne annak a rongy kormánynak, mely a népei így koplaltatja.

John Brown manchesteri gyáros szintén gépeket gyárt, még több munkással és vízi szintén Pekingig. Egy nap észreveszi, hogy a gépei nem úgy kelnek már, mint régen. Egy csomó munkást elbocsájt. Ezek a forradalmiakhoz csatlakoznak. A gépek még rosszabbul kelnek. Megint elbocsájt egy csomót. Mindegyik kiabálni kezd, hogy

miféle kormánya van Angliának? A németek elfoglalnak minden piacot és az angol nép koplalni kezd. Szidják Németországot és készülnék a maguk megmentésére. Világos, hogy az angol nép épp úgy nem szeret kipusztulni, mint a német.

A többi azután az egész világon utánuk mozog. Akinek valahol szűk a nadrágja, az egyikbe vagy a másikba kapaszkodik. És terjed a tömeggyűlölet. De csakis ezen át, a háborútól való félelem nyomása alatt jöhet létre még a tisztességes megosztás is, tehát a béke. örök igazság tehát: *Si vis pacem, para bellum*. Ha békét akarsz, készülj háborúra.

A szabad nemzeteknél a háborút bizony nem a királyok csinálják, hanem maga a nép. És ez az igazi baj. A királyok egymással még csak ki tudnának egyezni, de a népek csak a gyűlölet nyelvén tudnak egymással egyezkedni.

Örökbéke tehát nem lehet, valameddig lesz *miért* háborút csinálni. Akkor lesz tehát, amikor majd a Földnek mind a másfélszer millió emberi lakója egyformán beszél, egyet hisz, egyformán emészt, egyfor-

formán gondolkozik és egyformán elcsenevész. És amikor már magát a földtekét is olyan simára politírozta az eső, a szél, a fagy, szóval a napfény, hogy sem hegyek, sem folyók, sem tengerek nem lesznek rajta, hanem olyan sima lesz, mint a biliárd-golyó.

Akik pedig még akkor is élnek, így fognak sóhajtozni:

– Oh, milyen boldog volt az emberiség akkor, amikor még volt miért küzdenie és verekednie! Amikor az erősebb, a bátrabb, a derekabb, az okosabb és a magasabb rendű ember és nép a maga fényes nagy tulajdonságait nem volt kénytelen zsebre rakni. És nem volt minden olyan bágyadt, lapos, halvány, üres, unalmas, egyforma és örömtelen ezen a simára esztergályozott világtesten. Oh, ha valamikor még verekedni lehetne!

A háború tehát, mint minden küzdelem, az emberiség életének természeti, sőt fejlődési törvénye. Azt «eltörölni» nem lehet, amíg lesz miért küzdeni. De mint minden eltörölhetetlen természeti törvény működésével szemben, az emberi értelemnek a há-

borúval szemben is megvan a maga védő és szabályozó föladata.

Az égháború ellen villámhárítókkal védjük jól megépített házunkat. A felhőszakadások ellen töltésekkel és száz más minden-nel földjeinket és városainkat. A jégverés ellen olykor nagy-szájú ágyúkkal lövöldözünk az ég felé – hiába. A fagy ellen bundát és kőszet használunk. A hőség ellen fehér pikénadrágot és fagyaltot. Az eső ellen paraplét és köpenyeget.

Az egész kultúrtörténet nem is áll más-ból, mint az életörömök *lehető* függetlenítéséből a természet romboló hatásai ellen. Olyanformán, hogy ami jót adnak nekünk ezek a törvények, azokat minél jobban ki-aknázzuk, ami pedig azokból reánk nézve rossz, minél kevesebb kárt szenvedjünk tőlük.

És ebben a szent törekvésben annyira el vagyunk merülve, hogy még a szerelem legnagyobb természeti törvényével is úgy akarunk elbánni, hogy csakis a virágját tépdessük. Tanúm, ezer bocsánat, az új-malthusi iskola, az egyke és a gummi-ipar rohamos fejlődése.

Itt ásom a kérdést mélyebbre. A neo-malthusi iskolában éppen oly kevésbé hiszek, mint minden fölmelegített tudományos káposztafőzelékben. Számításom szerint ez a földgolyóbis még mindig eleget bír teremni annak a maroknyi 1650 milló embernek, aki a levegőjét rontja. Tehát határozottan nagyon ráérünk még néhány ezer esztendeig arra, hogy a háborúra bízzuk a «fölösleges ember-anyag» tömeges kiölését. Sőt erre nem is kerül a sor soha. Az jól van berendezve és a születési statisztika automatikusan működik.

A háború természeti oka nem ez, hanem ugyanaz a változhatatlan nagy *Logos*, amit mi determinált parányok csak műveiből ismerünk. Ez kényszerít bennünket megvesztegetett, sőt időnként megveszített agyvelőnkkel együtt, hogy olykor csoportokba verődve rontsunk egymásra ée *valamelyik* csoport az élethez való jogát vagy nagyobb jogát kézzelfoghatólag bebizonyítja.

Az emberiség – a szent számot mondom – hatezer esztendő óta áll fönn. Vagyis ennyi időről szólnak a társadalmi élet-ről szóló emlékeink. Nem arra akarok

támaszkodni, pedig az sem kismiska, hogy Kain és Ábel esetétől kezdve a tegnapi korcsmai késelésekig mindig volt háború. Az indukciónak kevés értéke van most ebben az «eszméssel» teleszivattyúzott világban. De az már észbeli ok, hogy Káint maga az Isten fogta felelősségre a testvérgyilkosság miatt. S amennyi vallás és egyház azóta az emberi fajta nagyobb boldogságon dolgozott, az mind azt parancsolta, hogy ne ölj, ne ölj és ne ölj!

Honnan van az tehát, hogy minket, amikor háborúba vonultunk, az élő Istenre föleskettek, hogy zászlónkat, akkor az embergyilkolás jelképét, tűzön-vízen át híven és becsülettel (ez t. i. az öles) követni fogjuk. És honnan van az, hogy ma is mind a két hadba vonuló nép fegyvereit fényes ornátusban áldja meg a főpap, a béke, sőt az Isten szolgálja. Az Isten – ha emberi tulajdonságokkal bírna – ugyancsak zavarba jönne, hogy most kinek segítsen tulajdonképpen?

A vallás is csak emberi dolog tehát. A nagy Logost mi nem ismerjük. De szemmel látjuk, hogy népestől, katonástól, pa-

postól valamely belső kényszerítés erejénél fogva rohanunk ölni vagy meghalni.

Mondjuk, hogy ez borzasztó. Bizony az. De borzasztóbb még az, hogy ez mindig így volt. És úgy van most is, hogy amikor valamely nemzet azt veszi észre, hogy a szomszéd embercsoportok, vagy éppen a maga nemzetbelieinek más csoportja az ő életfeltételeit megszorítja, vad Mkésedéssel ragadja meg a fegyvert. Hiszen hogy ennek *háború* egyszer a neve, máskor pedig *forradalom*, csak éppen olyan különbség az, mint az eb meg a kutya,

A békét kell megfigyelni, hogy az ember megértse a háborút.

Mese az, hogy az emberi társadalmak munkáját és javait a jog és az erkölcs állandóan rendezni képes. Ezek is csak gyarló és hullámzó értékek. Nem hajigálózom a világtörténettel, de akárki nézi csak a szomszédját is, mindennap látja, hogy maga a jog és az erkölcs is mennyire alá van vetve a békében is az erősebb túlhatalmának, vagy jogtalan és erkölcstelen ravaszságának.

A jogról például mindjobban bizonyos,

hogy túlnyomólag az erősebbek fegyvere a békében is, amivel a gyöngébbeket – vagy akiket ilyennek vélnek – kihasználják. Az erkölcsről pedig tudjuk, hogy az éppen olyan jól érzi magát a békességes állampolgár tisztas asztalánál, mint az emberirtó csatákban. Mindössze csak a neve más.

És látjuk a hosszas békében a nagy társadalmias érzések lassú elaljasodását is. Könyvet kellene itt írni arról, hogy az emberi élet dicsőségeinek csak a fele békés, a másik fele pedig határozottan háborús.

Isten mentsen meg bennünket, hogy pl. háromszáz esztendeig éljünk. Ennyi is elég volt arra, hogy a golyósüvöltés közt jelentéktelen, megvetett közlegényekben a hősie emberi lelket megláthattam. És tapasztalhattam az édes béke áldásai közt is, hogy a legnagyobb köztiszteletben élő emberek közt is mennyi az akasztófárávaló!

Háborúnak, úgy látszik, azért *kell* lennie, mivel az ember nem bír annyi értelemmel, hogy életét háború nélkül tökéletesebbé, Istenhez hasonlóbbá tegye.

Hogy az *erős* győz mindenkor, ez pedig

rettenetesen nem bizonyos. Jártam a római fórum csonka dűledékein is. És tudom, hogy a világhatalom e legnagyobb dicsőségét úgy kellett a szemétdombból kiásni. Ássák még ma is. Sőt láttam már háziurakat is bukni.

Hogy az győz a háborúban, akit *mi* erősnek látunk, csak a mi arasznyi létünk optikai csalódása. Fogj össze ötszáz esztendőt és azonnal más igazság-átlagot nyersz.

A nagy néptömegek lélektana bizonyosan nem hetven-nyolcvan esztendőre van berendezve, hanem mondjuk kétezerre.

Amennyire szabad akaratumk elér, nem több, mint csak annyi, hogy a háborúk száunát csökkentsük és ha a háború mégis itt van, borzalmait fogyasszuk. *Íme* az egész békemozgalom tartalma. Csekély? Én azt mondom, hogy kolosszális. Aki tesz érte valamit, a legnagyobbat teszi.

A római polgárháborúk a keresztény korszak küszöbére estek. Tudja: mindenki, hogy mint mézáróltatta. le Sulla és Marius egymás fogoly katonáit ezerszámra. Az ókor végén a humanizmus csak éppen annyi volt, hogy a kiostromolt város pia-

cán egy égő fáklyát tűzött ki a győzelmes vezér. Amíg ez a fáklya égett, mindenki meghódolhatott kegyelemre. Azontúl mindenkit lemészároltak. Asszonyt és gyermeket is.

Ma vörös-keresztes fourgonok és tanult orvosok, ápolók, apácák, előkelő önkéntes hölgyek járnak-kelnek a had vonalon. Lőni reájuk nem szabad. A sebesült ellenség is épp oly szent, mint a mienk. Robbanó golyót csak négyszáz grammon fölül szabad használni. Méreg használata tilos. És a foglyot nem lövik fejbe, hanem szivart tömnek a szájába és kaláccsal etetik. És száz más enyhítés is.

Nem minden, tudom. A polgárháború fölösleges iszonyai szinte ma is ugyanazok, mint Marius és Sulla idejében. De ám ki ne látná meg az ókori és újkori háború közt a különbséget mégis. És ki ne érezné azt is, hogy még mennyi a tennivaló!

Lehet lelkesedni a nagy béke-eszméért annak is, aki az emberi fajta élettörvényeiből nem csinál magának kabinet-titkot.

A HALÁL SZOCIOLÓGIÁJA.

Ameddig élünk, életünk folyását berendezhetjük így vagy úgy. Élhetünk régi vagy új szabályok szerint, istenben, vagy istenen kívül. Ha hibáztunk, ha megtévedtünk, kijavíthatjuk a hibát, helyrehozhatjuk a tévedést.

De amikor az élet elmúlásának problémájával állunk szemközt, megdöbbenve érezzük, hogy itt nem lehet többé semmit helyrehozni. Az elkövetett hiba az örökkévalóság számára van elkövetve és a kiküzdött igazság is az örökkévalóságé:

A halál tehát óriási intőjel, mely szakadatlanul velünk van az élet útjain. Mint ahogyan éjjel utazván, úgy tetszik, mintha a holdvilág is velünk jönne, úgy kísér el bennünket a csöndesség óráiban a halál gondolata is mindenüvé. És mozgatja lelkünk tükrét, valamiképpen a hold a tengereket.

Hogyan áll tehát a modern felvilágosodás embere szemben a halál nagy bizonyos-

ságával, amiről Seneca azt mondja, hogy «az életet mindenki elveheti tőlünk, de a halált senki».

Az élet valamiféle folytatását jelenti-e a halál, vagy annak tökéletes megsemmisülését? Úgy, hogy nem marad utána semmi más, csak a bomlásnak alávetett halott anyag?

Nagy kérdés, mivel ez a gondolat visszahat egész életünkre. Szabályozza, irányozza erkölcsi világlátásunkat, ami pedig a társadalmi rend leghatalmasabb eleme. Más az élet szabálya, ha a halálon túl is van létezés. Más megint, ha a halál a tökéletes megsemmisülést jelenti.

Az ősi társadalmak a halálon túl való élet hitére voltak alapítva. A legkezdetlegesebb emberi társasélet első nyomaiban is ott van már a halál után folytatódó élet hite, mint az élők életének leghasznosabb rendező eleme. Az ősemlék félt és a vadember fél ma is halottjaitól, akik hite szerint láthatatlanul bár, de tovább élnek körülötte. Jutalmazza a jót és megboszulja a gonoszt. Tehát jót *kell* cselekednie, hogy tőlük ki ne kapjon.

Ebből a csirából hajt ki a túlvilági lét nagy világéposza, már a klíma ereje és a nép képzelőtehetsége szerint.

Az ősegyiptomi hitben az elhaltak sziklasirja tulajdonképpen lakás, ahol a halottak tovább élnek. Ott lehet találni a «szobában» az elhunytak mindennapi tárgyait. Edényeit, kedvenc apróságait. A pipája is ott volna, ha már akkor ki lett volna találva.

A buddhizmus és brahminizmus már fölséges fává fejlesztette ezt a hitcsirát. Betoldotta a lélekvándorlást, ami a bűhődésnek és jutalomnak már nagyszerű mithosza.

És ez is az *élet megmaradásának* koloszszális gondolatában végződik. A brahminista Brahnjával egyesül, A buddhista egyenesen, vegy állatokon át a *Nirvánába*, megyen. Ez pedig nem a »semmi«. Ellenkezőleg: a legtökéletesebb lót. Az örökkévaló életmedence. A mozdulatlan öntudat, amelyet nem zavar meg küzdelem, vergődés, ezenvedés. A boldog, tökéletes élet, amire pályázni nagy áldozatokkal is érdemes. És a földön élő emberiségnek mintegy harmada húz is benne.

A kereszténység nagy, világrendező hite,

hogy a halál után a jók a menyországba jutnak, a rosszak a pokolba. Életük jutalmát vagy büntetését tehát bizton elveszik. És ez a hit is kimeríthetlen forrása az élet erényeinek, tehát a társadalmi rendnek. Egyben hatalmas féke a bűnnek, vagyis a társadalom-ellenességnek.

Végig lehet követni a vallásokat sorba és valamennyinél a halálon túl való élet tudata van odaállítva a földi lét társadalmi rendjének biztosttéka gyanánt.

A nyugodt gondolkozást sem zavarja meg az sem, hogy a földöntúli lét a különféle vallásokban az emberi fantázia különféle, olykor bizarr és meglepő alkotásai-val van teleítatva. Dehát mi nem, ami emberi? Aminek története van és aminek megalkotásán milliók hite, gondolkozása, képzelete, szeretete és rettegése dolgozott?

Ugyebár egy népies eposz is milyen nagyszerű! Mennyivel nagyszerűbbnek kell lennie az ilyen kolosszális világéposznak?

Az élet fönmaradásának tudatából van szöve ez a túlvilági szöveg. És bele van hímezve véghetetlen érdekességgel mindaz, amit az emberi szív megérezhet és az em-

beri elme elképzeldhet arról a másik életről, ami *van*.

Dehát van-e?

Igazán tudjuk-e azt, hogy testi halálunkkal életünknek vége nincsen? Ez az, ami-ben az okoskodó Hamlet is megakad és minden természettudományos elme folytonosan megbotlik.

Mert ha valaki azt mondja, hogy az a bizonyos másvilág nem lehet olyan, amint azt a vallásos epika dicsőséges zománca mutatja: ezzel még nincs ki. A döntő kérdés az, hogy van-e tehát a halál után is folytatódó élet *egyáltalán*?

Az úgynevezett atheistaság nem ér egy ütet taplót. Csak játék. Sem vallásos, sem tudományos alapja nincs. Hiszen a legridegebb tudós sem zárkozhat el attól a valóságtól, hogy egyéni helyzetét a mindenségben tisztázni kell.

Aki azt hiszi, hogy halálával «megsemmissül» és csak pusztá vegybomlás következik utána, ami megint új termékenység eszköze: bizony az mindjárt akár trágjának is születhetett volna. A többi ugyancsak fölösleges volt.

De aki csak egy kicsit is gondolkozik, azonnal rábukkan, hogy az élet megmaradásának gondolata nélkül a fejlődés, a tökéletesedés is bukott eszme. Ha egészen és visszavonhatatlanul «semmivé lesz» az emberi élet, mire való akkor a tökéletesedés, a haladás? Mire egyáltalán az élet?

Az atheizmus a tudományra hivatkozik a vallásos hit ellen; de ugyan támogatja-e az élet megsemmisülését a tudomány?

Nem támogatja.

A tudomány nem ismeri a megsemmisülés fogalmát. Az anyag elpusztíthatatlan. Az erő örökkévaló. Az energia, a mozgás el nem vész soha, csak változik. Bizonyos, hogy az *élet*, az anyag, erő ée energia e csodás komplexuma nem bír a természetben külön törvénnyel és kiváltsággal. Tehát éppoly kevésbé válhat *semmivé*, mint a sóhajtás, mely mellünkből fölszakad.

Szálljunk lejjebb, a szerves lét titkainak legnagyobb mélységeire!

A modern biológia egészen addig elment az élet titkainak kutatásában, ahol az egyedül álló sejt oszlani, szaporodni, növekedni kezd. Látni az élet csodálatos munkáját a

legelején. Sőt vegytani kísérletekkel még befolyásolni is valamelyest. Egy egész biológiai iskola dolgozik annak bebizonyításán, hogy a szerves lény nem más, mint *kémiai erőre berendezett gép*.

Csak az a bizonyos terv; az őselv megközelíthetetlen, ami a sejteket így vagy úgy kényszeríti alakulni és nem másképpen. A górcső látja a teremtő mozgást, de az okát nem éri utól. Pedig éppen ez az élet.

És mi a halál?

Amíg ez az őselv, ez a bizonyos misztikus ok és terv megvan és hat: a szerves lény együtt marad és él. Amint ez ellűnik, a legtökéletesebb szerves lény is meghal és fizikailag azonnal oszlani kezd.

Eltűnik, mondjuk, nem megsemmisül. A tudomány az erő megsemmisülését nem ismeri, csak átalakulását. Ott, ahol érzékelésünk semmit sem vesz¹ észre, még mindig megvan a lét. Ez bizonyos.

Mivel pedig az élet minden kétséget kizáró erő-princípium, bizonyos az is, hogy a halálban nem vész el, hanem tovább tart utána is. Éppen úgy, mint az ágyú durra-

nása, a pusztába kiáltott hang vagy egy parányi rovar zümmögése. Tovább tart valamiféle formában, talán millió formában is, csak mi nem érzékeljük föl többé.

A tudomány tehát tudja a halál után való életet: csak a módot és formát nem tudja, ahogyan az folytatódik.

Álláspont az is, hogy az élet tulajdonképpen csak egy. Vagyis egyetlen. Egyetlen közös, fönmaradó erőkészlet ezen a világon, amelynek minden élő lény, növény, állat és ember csak időleges megnyilatkozása. Valamennyien az életnek egy örökkévaló nagy medencéjéből merítünk. Egyénileg meghalván, visszaöntjük belé a távozó életet. De megsemmisülés itt sincs.

Csodás világlátása a Kelet ősi kultuszának, mely nagy megérzések útján a Nirvána tanába foglalta azt, amit a modern tudomány a nagy Ismeretlenség országába utal.

Az élet tehát nem semmisül meg az egyén halála titán, hanem megmarad. Sőt örökké megmarad. És mert megmarad, van föl-tamadása is, vagyis újból láthatóvá létele: Mint minden erőnek. Íme a vallások mít-hosza, amitől nem lehet szabadulnunk!

A modern felvilágosodás embere tehát éppen oly tanácstalanul áll az élet és halál valóságaival szemközt, mint a kőkorszak embere állott. Tudásával nem képes több boldogságot nyújtani az emberiségnek, mint amennyit a halhatatlanság hite nyújt.

A TÖMEGEK.

A modern szibarita lénynek némely kényelmei veszedelemben forognak,

A hatalmas nagy városok egyre jobban ki vannak téve annak a veszedelemnek, hogy nagy gonddal berendezett, kényelmes életük egyszerre csak áldozatul esik valaminek. Mindenekelőtt, a sztrájkoknak. Hogy a fehérsütemény (a mi legnagyobb dicsőségünk) kimarad, még a legkisebb baj. De a nagy orosz városok példája mutatja, hogy olykor éhínség támad az előbbi buja, élet helyén. Még a vasút, távírda, posta, gáz, villam, de sőt a rendőri hatalom, is beadja olykor a kulcsot.

Keserves, de meg kell szokni azt a nehéz

gondolatot is, hogy a civilizáció minden dicsősége sem elegendő a tömegekben megnyilatkozó elemi erők feltartóztatására.

Milyen mélységei vannak ennek a veszedelemnek, vagy hogy veszedelem-e ez egyáltalán a maga társadalmi mivoltában: nagy titok. De az bizonyos, hogy a *tömegek* föllépése mind nagyobb aggodalommal tölti el az újkori embert. És mind közelebb hozza azt a gondolatot, hogy a fölhalmozott jólét, kényelem és élvezet egy bizonyos részéről le kell mondani a tömegek javára. Minél később: annál többről.

A szorongató kérdés politikai és szociológiai mélységeibe ereszgetni a mérő ónt, nagyobb dolog. Sőt talán legnagyobb valamennyi közt. De sokkal közelebb esik mindenkire az, hogy a kérő, követelő, vagy éppen pusztító és öldöklő tömegek természeti mivoltával tisztába jöjjön. Mert ha van valami *valóság*, amit megismerni érdemes, akkor ez csakugyan olyan.

Az emberiség szeme: a tudomány, már jó ideje rá is van irányozva ezekre a tömegtüneteményekre. A kriminálisták vették legelőbb észre, hogy a paragrafusok seho-

gyan sem illenek a tömeg-szenvedélyekre. A békés viszonyok közt készült törvények, mivel közelebbi tudás híján másképp nem boldogultak a tömegek büntetéseivel: egyszerűen félrevetették a jogot és magát a veszedelmet, tehát a pusztá csoportosulást büntették.

De kezdettől fogva bizonyos volt, hogy ez nem igazság, hanem csak silány célszerűség. Sohasem ment át az emberek jogérzetébe, miért lehessen valakit megbüntetni pusztán azért, mert valamely csoportban résztvesz, bár ő maga nem rombolt és nem ölt. Pedig például a mi törvényünk is súlyosan, egészen öt évig terjedhető fegyházzal bünteti már azt is, aki a lázadó és romboló csoportban pusztán csak jelen volt. Aki cselekedett is, annak külön büntetés jár, még pedig nagyon súlyos.

Hogy ez igazságnak is jó legyen, arról szó sincs. Az emberek legnagyobb része még csak nem is 'sejti, hogy Így van, mert erre nincs veleszületett érzéke. Nem is lehet. A tízparancsolat ilyenről nem tud. De durva célszerűségnek is rossz.

Gondolja föl valaki, hogy például csak nálunk is mennyi embert kellene elítélni és fegyházba vagy börtönbe vetni a tömeges föllépések miatt. Hát van annyi börtön? Sőt egyáltalán lehet-e elég börtön, ha egyszer a tömegek föllépnek, hitük szerint magáért az igazságért.

Ezen a nyomon indult meg a vizsgálódás arra, hogy mi tehát tulajdonképpen a tömeg?

Honnan van az, hogy a békés emberek is megvadulnak, olykor vérszomjas fenevadakká válnak, ha tömegbe keverednek? Milyen természeti és lélektani törvények dolgoznak egyáltalán a tömegekben?

Mert azt, hogy a tömeg nem pusztá sommája a benne egyesült embereknek, hanem *más* valami, egészen önálló természeti tünetény és lény, azt már régi jogi közmondás is tudja. *Senatores boni viri, senatus mala bestia.* A tanácsnokok jó férfiak, a tanács azonban fenevad.

A tömeg természetrajza után való közelebbi nyomozást körülbelül Lombroso kezdte meg s vele az olasz tudósok. A franciáknál legnagyobb Tarde és Le Bon. Nálunk kivált Angyal Pál foglalkozott a tömegek

büntetteivel az akadémia előtt. De általában mindenfelé folyik a tömegek tudományos megismerésére szolgáló munka.

A tudomány még jókor észrevette, hogy ezzel foglalkozni kell. Az egymás sarkába lépő tömegmozgalmak pedig — fájdalom — az elégnél is több anyagot adnak ehhez a kutatáshoz, amit bátran a jövő zenéjének lehet mondani.

Lombroso és vele legtöbben a tömeg önálló létét szuggesztív lélektani tünetmennyekből iparkodnak levezetni. Szerintük a tömegbe verődött egyes emberek egymást szuggerálják s valamennyit a tömeg közös hatalomérzete. Lombroso a megvadult lovak példájával tünteti ezt föl. A négyesfogatban egyetlen ló megvadulása is elég, hogy a többi is megvaduljon és elveszítse az eszét vagy a szívét, — ki hogy véli.

Ez való. Sőt ilyesmi megesik olykor egész ménessel is. Az embertömegekről pedig régen tudjuk s erre a francia forradalom rémes vérengzései is sok példát adnak, hogy a tömeg egymagában, előre eltökélve szinte sohasem kezdett vérengzést. De egyetlen ölés, a vér első látványa egyszerre má-

morossá tette és mintegy varázsütésre elkezdődött a bestiális öldöklés.

Meg lehet állapítani tudományos értékű tény gyanánt, hogy a *példa* a tömegre határtalanul nagyobb vonzó vagy sugalló erővel bír, mint az egyes emberekre más-különbén bírna.

Ugyanígy a tömeg indulatos mozgásainál is. Lombroso példája a pánikra vonatkozik és ez egyáltalán illik állatra és emberre. A vizén úszó vadkacsa-csapat, vagy a legelésző vadlúd-csapat az első állat fölrebbenésére egyszerre mind fölrebben. A színházban pedig elég csak elkiáltani is, hogy «tűz van» s azonnal kitör a pánik. Az egyes emberek elvesztik ítélőképességüket és örülni gáznak egymáson. A Ring-színház és a chicagói irokéz-színház katasztrófája tizedrész akkora se lett volna enélkül. Szintúgy a Moszkva melletti baleset, ahol a népünnepi tömegből körülbelül 3000 ember zúzódott agyon, holott egy kis gyermek esze is elég lett volna ahhoz, hogy a tömeg ne rohanjon bele az árokba. De a sok ezernyi felnőtt embernek nem volt akkora ítélőképessége sem.

Kétségtelenül ez a tömegek lélektanának alapvonása. Röviden: a tömegben levő egyének elvesztik önálló egyéniségüket s egy egészen más öntudat alkotó részeivé lesznek, amely nem bír többé megfontolással és ítélőképességgel. Valamely egészen más, ismeretlen természeti törvény erejének van alávetve, amellyel szemben az élet is csekélység.

Hogy azonban ez a titokszerű, létező, de még csak nagyjából kiderített törvény éppen a szuggesztíó, a sugallás törvénye legyen, ez csak jobb híján való szójárás. Vignette.

De éppen ebben rejlik annak ördögi rettetessége is. És kétségtelen, hogy az ellen a büntető fenyegetések sem érnek semmit, vagy csak nagyon keveset.

Az, hogy valamely célt kereső rendezetlen embersokasághoz ne csatlakozzam, még tőlem függ. De ha egyszer hozzácsatlakoztam, nem vagyok többé «én». Része vagyok egy más lénynek, mely sodor, víz és elképzelhetetlen rémségeket műveltet velem. És ebből következik az is, hogy forradalmat csinálni igen nehéz, de ha egyszer

meg van csinálva, visszacsinálni többé lehetetlen. Egy új lény keletkezett belőle, mely minden egyéni logika ellenére megy, cselekszik, rombol, pusztít és alkot a maga módja szerint. Vagy megsemmisül vérben és tűzben.

De végigvonul ez az egyéni logikátlan-ság a tömegnek egyéb lélektani mozzanatain is. Ezek megannyi részletei az eredeti tüneménynek. Ma már sejtjük, hogy ezek összhangban vannak a földologgal.

Ilyen például a tömegek hihetetlen *könnyen hívősege*. Bámulatos ez az intelligens tömegeknél is. A francia forradalomban például elfogadott igazság volt, hogy a főúri hölgyek fiatal leányok vérében fürödve ápolják szépségüket. Továbbá, hogy a kenyeret nem a drágaság, hanem az arisztokrácia és a király fogja el a néptől. És ugyan-ezek az emberek a guillotine idejében a lefejezett emberek cserzett bőréből készült tárcákat és papucsokat viseltek.

Vagy nálunk, az 1838. évi kolerában az a néptudat, hogy az urak és papok megmérgezik a kutakat s a nép ettől pusztul. A nóta még ma is él:

Város végén a vasvilla
Mégis bejött a kolera,
Sem urakra, sem papokra,
Csak a szegény parasztokra.

Hiszékenység abban, ami a tömeg céljának tetszik és abszolút hitetlenség abban, ami nem tetszik. Erre a sokat emlegetett Brescia az egyik példa.

Ez a város 1849-ben, bízva a piemonti olasz hadak közeledésében, föllázadt és az osztrák helyőrséget kiverte. Az ellenállás csodaszerű volt és 11 napig tartott. Haynau (innen a bresciai hiéna neve) Velencéből az ötödik nap ott volt s lassan 150 ezernyi haderővel vette körül a várost. Ekkor már megjött a híre, hogy a piemonti hadsereget Radetzky megverte és az olasz király békét kötött. Haynau beizente ezt a városba. Nem hittek neki, hanem egy népszerű barátot küldtek hozzá, hogy az győződjék meg. A barát teljesen meggyőződött és visszatért ezzel. Népszerűsége azonnal odaveszett. Nem hittek el neki semmit, sőt az asszonyokat is fölfegyverezve, folytatták a remény nélkül való harcot. Még hat napig tartó bámulatos hősiesség után végre áldozataivá

lettek a győztes túlerő és vezére bestialitásainak.

Minden tömegselekvésről meg lehet állapítani, hogy az abban nyilatkozó *értelmes-ség* mélyen alatta áll a tömegben résztvevők átlagos intelligenciájának. Ellenben a szervezetlen sokaság indulatai, *szenvedélyei* hihetetlenül erősebbek. A pánik és a hősiesség vulkánszerű erővel tör ki benne, taktikája azonban egyenlő a semmivel. Vakon öl, pusztít, rombol, de vakon megy neki a sortűznek és a kartácsnak is.

Kegyetlenségeiben pedig olykor az örültségig elmegy. Nem egy, hanem száz eset van, hogy a vérengző tömeg valósággal megitta áldozatai véréét. Az, hogy a leöltek fejét és testrészeit karókra és dárdákra tűzve hordozta, nemcsak a francia forradalomban fordult sokszor elő, hanem másutt is.

Ezekben a vad szenvedélyességekben olykor elvész a *szeméreméret* is, noha ismételve voltak arra is példák, hogy a vérengző tömeget valamely csekélység egyszerre a könnyekig ellágyította, bárha percekre is.

A tömegek *rémülései* is éppen ilyen szeretlenek. Pár év előtt egy francia vasúti

katasztrófánál az egyik kocsi utasai épségben maradtak, de egy óra hosszat voltak eltorlaszolva. Amikor végre kiszabadították őket, az első dolguk volt futni, futni. Nekiiramodtak a szántásoknak, kerteknek és egyet se lehetett közülök utólréni.

Messina romjai közül 1909 elején olvastunk még nagyobb szörnyűségeket is. Emberekről, akik a tömeges pusztulás láttára magukat agyonlőtték. Másokról, akik megőrültek.

A második napon 36–40 órai koplalás után az együngen menekült lézengő emberek összeverődtek, épp úgy, ahogyan a koplaló farkasok szoktak. Volt köztük minden: kiszabadult rab, lazzaroni, művelt ember, gazdag ember, talán még törvényszéki bíró és egyetemi tanár is. Továbbá félmeztelen asszonyok, leányok, gyermekek.

Ez a nyomorult csoport – amilyent még Dante fantáziája sem tudott összeállítani – megrohanta a vámház raktárait. Az egyetlen helyet, ahol lisztet, zöldséget, déli gyümölcsöt, miegymást sejtettek. A sárga hajtókás vámőröket letiporták és be a raktárba!

Amit ott találtak, nem volt mindnek elég.

És ott a nyomor e szörnyű tábora egymást kezdte tépni, marni, fojtogatni, ölni egy-egy marok borsóért, datolyáért, lisztért. Voltak, akik revolverrel jöttek és ezek egyszerűen agyonlőtték azokat, akiknek a markukban volt valami zsákmány.

A jövő kor dolga lesz, hogy a tömegszენvedélyek és a tömegkatasztrófák eseteire helyes nevelés útján már előre óvó és mérséklő gondolat-rendszert helyezzen el az emberek lelkébe.

Nagyban és egészben azt lehet állítani, hogy minden tömeg a *nagyási örület* valamely nemében szenved. A közönséges fogalmakat meghaladó hatalomérzete legalább erre vall.

De pszichikája mégsem kórságos. A kitűzött, vagy hirtelen megválasztott *cél* mindig a tömeg szeme előtt lebeg és azt vad fanatizmussal keresi, lehetőleg a legrövidebb úton. Ha ettől eltérítik, meg-megvisszatér. Ha nem tudja egyenesen elérni a célt, olykor komplikált kerülőket tesz. *Makacsságában* meg lehet bízni. A merész és lelkiismeretlen lázítóknak tehát éppoly könnyű a szervezetlen tömeget vezetni, mint

amilyen lehetetlen annak okos beszéddel való kijózanítása.

Egykor, ha majd a tömeg lélektanát – meglehetősen drága áron – jobban fogjuk ismerni mint ma, bizonyosan sok vérengzés válik fölöslegessé, innen is, onnan is. Sokat meg lehet majd előzni, sokat pedig idején levezetni. És akkor a haladás országútján sem fog heverni annyi leölt ember holtteste.

Bár – mert ez is bizonyos – a tudomány egyben a vagyonos osztályokat és a hatalmat is önkéntes lemondásokra fogja kényszeríteni, amire azok, valljuk meg, ma csak a tömegek pusztításai árán és csakis a katasztrófa után képesek.

Abban állapotodhatunk meg, hogy az eszmékért, vagy kitűzött célokért föllépő tömegek voltaképpen *kezdetei* egy-egy új társadalmi organizmusnak. Igaz, hogy a tömeg még fejletlen aggregátum. Minden úgy össze van benne keveredve, mint például földünkben volt, még annak izzó állapotában. Szervei még nincsenek. Feje és intelligenciája is alig. De borzasztó erejű szenvedélyei mégis képessé teszik a célszerű cselekvésre.

Amire a tömeg vassal és tűzzel tör, az mindig a fejlődésnek vagy haladásnak valamely új célja és állapota, habár zavaros is.

Maga Spencer jegyzi meg, hogy minden tömeg kiáltozásában van valami igazság, amit nemcsak érdemes, de szükséges is meghallgatni. Az emberek nem szoktak ok nélkül, bolondságból gyülekezni. Lehet, hogy amit kívánnak, sok, túlzott és egészben lehetetlen; de ha a fölöslegeset félretesszük, még mindig marad vissza elég olyan igazság, amit megfigyelni érdemes.

A tömegek tehát, hogy így fejezzem be, a természet fejlődési erejének elemi megnyilatkozásai a társadalomban. Olykor szörnyűségesek, mint az árvíz, a tengeri vihar, vagy a tűzhányó hegyek: de sohasem megvetendők vagy utálatosak. Sőt mint minden természeti tünemény, a maguk borzalmasságaiban is szépek.

FEMINIZMUS.

FEMINIZMUS ÉS BIOLÓGIA.

I.

MÉLYSÉGES szakadék választ el, azt gondolom, minden igazán művelt embert azoktól a visszamaradottaktól, akik a feminista mozgalmakról csak abszolút tagadással, vagy éppen csúfolódással tudnak nyilatkozni. Noha e több mint száz esztendő törekvés egyre szaporodó eredményeit az utcán, a hivatalban, az iskolában, az üzletben, a vasúton, a postán, az irodalomban, a művészetben és annyi más helyen szemtől-szemben láthatják. Valóban, ha valamely újkori eszmemozgalom megérdemli a legkomolyabb figyelmet és a legkomolyabb bírálatot, akkor szinte egy sem annyira, mint a feminizmus. A legkomolyabb bírálatot mondom, mivel semmiben sem rejlik nagyobb

és őszintébb megbecsülés, mint a tárgyilagosságnak bíráló érdeklődésében.

Ha az új eszmék és tantételek egyszerű elfogadása és rajongó követése egymagában elég volna ahhoz, hogy azok az emberiséget új boldogságokkal árásszák el, hogyan tudnánk megérteni azt a szörnyűséges történeti vérfürdőt, mely a XVIII. század rajongó és nemes demokráciáját követte és közel két millió ember életét oltotta ki? Azt hiszem, az emberi fajta legnagyobb megpróbáltatásait sohasem a gonosz indulatok és romboló eszmeirányok okozták, hanem éppen a legnemesebb szenvedélyek és¹ legmagasztosabb törekvések, amelyek azonban idején való bátor bíráló nélkül maradtak és így fönséges tragikai erejüket egész romboló nagyságukban kiöntötték egyes nemzetek fejére. Holott az idején való, bátor, talán kíméletlen, talán igazságatlan bírálat is megtisztíthatta volna azokat az eszméket a hibáktól, tévedésektől, mindenekfölött pedig a jónak veszedelmes szertelenségéitől. És így békés átalakulás, reform, evolutio lehetett volna abból az eszmezáporból, mely emígy romboló, véres

forradalmi zivatarokkal tudta csak megtermékenyíteni az emberiséget.

Rajongások, gúnyolódások helyett a becsületes és mindenekfölött bátor bíráló mûveire van szüksége a feminizmusnak is, mely jelenkori alakjában szintén a nagy forradalomból szakadt ki, és mint annyi más szabadságészme, fejlődését még mindig nem fejezte be, bár eddig is nem kevés jót és hasznosat alkotott.

Úgy, amint ma magunk előtt látjuk, annál is jobban rászorult a folytonos tárgyilagos bírálatra, mivel a legújabb időkben tartalma is gazdagodott. Nem pusztán a legújabb keletű társadalomtudományi igazságokkal, hanem a szociális demokrácia izgató anyagával is.

Maguknak a feminizmus híveinek is gondosan szem előtt kellene tartani mindig, hogy *Saint-Simon* volt az első, aki egészen váratlanul fölfedezte, hogy az újkori társadalom asszonya tulajdonképpen – rabszolga. Valamint azt is, hogy *Marx* és *Engels* gazdasági szocializmusának befolyása futtatta be a feminizmust ama vörös árnyalatokkal, amelyeket különösen a francia feministák –

így a nálunk megfordult *Mme Roussel* is, – egészen a család belső gazdasági és erkölcsi rendjének földarabolásáig vittek. Amilyen pl. az anyának a szülésért és a gyermekek fölneveléséért fizetendő külön munkabér. Sőt ezen is túl, a szabad szerelem, a gyermek-elnyomási jog, az új maithusi irány, ami a család egész jelenkori fejlődési állapotát támadja meg és a szociális demokráciában is legszélsőbb árnyalat. A feminizmus vörös fertőzését mutatja más-különbén is a vallások befolyásának szinte tökéletes kiirtása az újabb feminizmusból, holott e gigászi világtörténeti szervezetekkel ugyancsak sok köze van éppen a nők fejlődéstörténetének.

A feminizmus azonban, úgy amint az egész világon ismerik, bevallottan nem része a szociális demokráciának, hanem – amint divatosan mondani szokták – a polgári társadalom haladási mozgalma, noha mint ilyen a legprogressivebbek közé való. ók maguk nem vallják magukat forradalmi iránynak. Ellenkezőleg. Szociológiai alapon álló, tehát *evolutionista*, vagyis reformeszméket vélnek hirdetni, amelyek a jelenkori

társadalom alapjainak forradalmi szétdúlása nélkül is céljukat érhetik. Nincs jogunk tehát nekünk sem más mértéket alkalmazni e mozgalomra. Ezt a mértéket azonban nem tréfásan és nem felületesen, hanem a szociológia egész tudományos szigorával szükséges alkalmaznunk.

Az így nyert magasabb bírálati szempontból első sorban is nem az a kérdés, hogy a feminizmus programjában fölvetett, fölötté változatos gyakorlati föladatok *egyenkint* mennyire felelnek meg a helyes okosság és a békés megvalósíthatóság föltételeinek? Hogy a követelt coeducatio, a serdületlen gyermekek nemi fölvilágosítása, a nőknek az egyetemi életpályákra, sőt egyáltalán minden életpályára való bocsátása, a közhivatalokba, sőt a bírói székekbe való akadálytalan beültetése, teljes politikai jogokban való részesítése, a háztartások collectív alapokra fektetése, a család közös vagyoni jogi rendjének a nő védelmére szolgáló fölbontása, az anyajog kiterjesztése és megannyi más részletkövetelés, fejlődési állapotainkban mennyiben és milyen előnyök vagy károk mellett volna elérhető: mindez

szintén nagyon méltó tárgya a komoly vitatkozásnak.

Az első és legnagyobb, mindent átfoglaló feminista kérdés azonban mindig csak az, hogy mennyiben felel meg a feminizmus kiindulási tétele: a *férfi és nő teljes szociális értékegyenlőségének* az elve a társadalmi élet elalkudhatatlan természeti törvényeinek?

Nem az, hogy a férfi és nő a teremtésben s így a társadalmi föladatak ellátásában is bír-e emberi rang egyenlőséggel, – mert hiszen ez nem is kérdés, – hanem tisztán csak az, hogy a férfi és nő szociális szolgáltatási képessége nemcsak *mennyiségileg*, de *minőségileg* is egyenlő-e vagy nem az? Mert más alapja nem lehet annak a «teljes jogegyenlőségnek», amelynek követeléséből mind a többi feminista-követelés is származik.

Ezt a kérdést pedig másképp, mint a férfi és nő természeti képességeinek és a társadalmi életben *lehetséges* szerepének tiszta fölismerése nélkül meg nem oldhatjuk. A társadalmi biológia tehát az egyetlen, ami a nagy kérdésre választ adhat. Még

pedig nemcsak abban, hogy ez az egyenlőség valósággal megvan-e, hanem abban is, hogy amennyiben nincs meg, melyek azok a szociális biológiai tények, amelyek a feminista törekvéseket (mivel e törekvések jogosságához általában kétség nem fér) szabályozhatják?

És itt már azonnal fölvehetjük e szociális biológiai áttekintés fonalát.

II.

„A két nem agy veleje súlyának különbözőségéből vonható következtetések nem bírnak többé azzal az értékkel, mint eleintén hitték. Hogy a nő agyveleje egyazon kulturfokon és abszolúte véve (tudniillik a test súlyához, vagy magasságához nem viszonyítva) jóval kisebb, mint a férfié, azt minden számbavehető megállapítás bebizonyította. *Bischoff* ezt a különbséget felnőtteknél 1366:1222 grammnak találta, legújabban pedig *Marchand* 1234 agyvelő vizsgálatából a férfi agyvelejét 1405, a nőét 1275 abszolút átlagsúlyban állapította meg, bár ez

utóbbi fölvetette azt a górcsővel még meg nem állapítható kérdést is, hogy e kisebb súly ugyan nem a női test általánosan gyöngébb szerkezetéből magyarázható-e, és a különbséget nem az adja-e, hogy az agy anyagának egyenlő mennyisége mellett az anyagot tartó idegszövet finomabb?

Az a körülmény azonban, hogy – legalább *Junker* mérései szerint, – relative, a test súlyához viszonyítva a női agyvelő a test súlyának $\frac{1}{40}$, a férfi agyveleje pedig $\frac{1}{42}$ részét teszi ki – tehát a nő agyveleje viszonylag nagyobb, – értékkel nem bír, mivel szinte közhely hogy a férfiak testsúlya is általában véve nagyobb. Egyébiránt *Marchand* pontosabb mérései a nő agyvelejének még ezt a viszonylag nagyobb súlyát is alaposan kétségessé tették. E részletektől eltekintve, a tudományban mindenesetre már rég közhely, hogy a női agyvelő abszolút súlya kisebb.

A biológia mai állása mellett nagyjában elfogadják, hogy az agyvelő nagyobb tömege a nagyobb intellectualis fejlődöttség jele. *Matiegka* számos vizsgálattal bizonyította például, hogy a magasabb szellemi

munkából élő egyének agyveleje abszolúte véve súlyosabb mint azoké, akik testi munkából élnek. Ugyanilyen eredményeket adott Észak-Amerikában *Hunt* vizsgálata a fehér és fekete emberraj agya súlyára nézve, természetesen a négerek határozott hátrányára. Kétségtelen azonban, hogy a szerencsenek rovására mutatkozó súly hiány itt nem a kisebb értelmi munkaképesség (kapacitás) bizonyítéka, hanem egyszerűen azé, hogy a fekete emberfaj még fölszabadítása óta is jobbára a legsúlyosabb testi munkát végzi, míg a szellemi tevékenység a fehérek maradandó előjoga, tehát végre is osztálykiváltság.

«Az agyvelő abszolút súlyából nem vonható le több következtetés csak éppen annyi, hogy a férfiak agyveleje *ez idő szerint* csak azért súlyosabb a nők agyvelejénél, – amint kitűnő tudósunk, *Apathy István* kifejezi, – amiért a pöröly forgatása súlyosabbá teszi a kovács karjának izmait.

A nő agyvelejének abszolúte kisebb súlyában híven visszatükröződik ugyan az az igazság, hogy a nők a művelt népek mai fejlődési színvonalán a férfiak alatt vannak

(ami különben a feminizmus fölszabadítási követeléseinek kiindulási pontja), ellenben a férfi és nő szervezetének lényegbeli azonossága és minden erre vonatkozó további bizonyíték azt erősíti, hogy ez csak ez idő szerint, a jelenkori fejlődési állapotban van. Így, minthogy minden biológus egyetért abban, hogy a két nem agyállománya tartalmilag egymástól nem különbözik.

Semmi elfogadható biológiai ismert ok nem áll tehát ellene, hogy mesterséges kiválasztás, vagyis az egyenlő intellectualis társadalmi munka következetes vagy éppen erőszakolt és hosszas alkalmazása mellett, – ami a legteljesebb egyenjogúsítást jelenti, – a két nem értelmi forrása néhány nemzedék alatt szintén egyenlővé legyen és annak következése gyanánt a női agyvelő súlyából még hiányzó Marchand-féle 9,2% is megjöjjön, habár ezzel, közmondás szerint, bizonyosan a hosszú haj megrövidülése járna. Csak éppen az marad kérdés, hogy a nő és a műveltség mivel fizetné meg e kihajszolt mesterséges kiválasztást, vagyis a két nem egalizálását?

E részben tehát természettudományi ag-

godalmak nem állják útját a teljes egyenjogúsításra való feminista törekvéseknek. A szociológiai kutatás azonban e ponton meg nem állhat és új, az előbbinél sokkal fontosabb kérdést kénytelen a természettudományokhoz intézni. A társadalmi biológia újabbkori megállapításai közt ugyanis a legbecesebb, a szociológiai vizsgálódásokra legalkalmasabb az a tétel, hogy a társadalmak fejlődése, éppen úgy, mint minden élő szervezeté, az alkotó részek *munkamegosztásán* alapszik. Ezt a biológiai törvényt nálunk Apáthy István képviselte először határozott formában. Azok, akik a szociológiát nem Marx-féle egyoldalú gazdasági mechanizmus alapján művelik, tehát az új tudományt nem fogták be igavonó erőnek a társadalmi apostolkodás szekerébe, nem is vonhatják ki magukat a biológia, kivált pedig a sejtéltan megállapításai alól. A szervezetek az oszló és gyorsan szaporodó sejtekből épülnek fel, még pedig a sejteknek az életműködéséhez szükséges főtágozódása útján. Mely törvény vagy erő okozza, hogy a kezdetben mindenben egyenműnek tetsző sejtek a fejlődés folyamán

különféle életműködésre rendelt tagokat és műszereket építenek föl, ez a természettudomány előtt még ismeretlen. Mélyebb megismerés hijján őselvnek, *primum movens*-nek nevezik emez ismeretlen származású erőt, amelynek műve azonban kezdetben a górcső alatt, később szabadszeggel is figyelemmel kísérhető. A megtermékenyített sejt szaporodása azonban föltétlen célszerűséggel tagozza fel e szervezetet az emésztés, a vérkeringés, a járás, a cselekvés stb. műszereivé. Így jön létre az emberi szervezet is a maga csodaszerű különféleségeivel.

A fejlődés őseivé tehát minél célszerűbb, a környezetnek minél jobban megfelelő *munkamegosztásra* törekszik és könnyen kimutatható, hogy e föltagozódás, vagyis munkamegosztás annál tökéletesebb, minél föllebb haladunk a szervezetek világában. Vagyis, amint Apáthy magát kifejezi, az állati szervezet oly önkormányzattal bír, (érzés), ami a növénynél hiányzik, az ember pedig olyannal (okosság), amivel az állat nem rendelkezik. És minden magasabb fejlődési fokban új és tökéletesebb a

munkamegosztás elvének érvényesülése is a szervezetben.

A társadalomtudomány magát a társadalmat is szerves lénynek, tehát magasabb szervezetnek ismeri. Nem lehet tehát kétséges, hogy a munkamegosztás egyetemes természeti törvénye a társadalmak életében is éppúgy, sőt tökéletesebb módon érvényesül, mint a szerves életben mindenütt. Amit különben azok vonhatnak legkevésbé kétségbe, akik az új tudományt egészen a Marx-féle gazdasági törvények alapjára tolták át. Mert ha valahol, akkor a gazdasági életben érvényesül a legapróbb finomságokig a társadalmi munkamegosztás alapvető törvénye.

Az emberi faj typusának fönntartása volt-e a természet célja, amint *Darwin* mondja, avagy amint *Weismann* véli, éppen ellenkezőleg, újabb variációk létrehozása volt a cél, amikor a fejlődés egyazon szervezeti egységből a férfit és nőt kitenyésztette, (bonctanilag ez az ősi *egység* egészen bizonyos) vita tárgya lehet. A fejlődéstani valóság az, hogy a férfi és nő szervezete az életműködések tekintetében szét van vá-

lasztva és így e két nem a társadalmak életében is más és más föladatak ellátására van fölszerelve, amelyek, amennyiben különböznek a faj fönntartás, az apaság és anyaság ösztönéből indulnak ki. És ezt az óriási munkamegosztást, mely az emberiség két részét a fejlődés ködös őskorában, még valamely állati lét idejében középen ketőbe szakította és aminek bizonyítékai az embryum fejlődésében ma is szemlélhetők: ezt a nagy munkamegosztási okot semmiféle elmélettel és okoskodással eltüntetni nem lehet

Maga Herbert Spencer is a minimumát mondja ennek, amikor az egyenlősítő elméletekkel szemközt magától értetődő ridegséggel így beszél:

«Hogy a férfiak és nők szellemileg egyenlők, éppen annyira nem igaz, minthogy testileg egyenlők. Amily bizonyos, hogy fizikai különbség van köztük, mely az emberi faj fönntartása körül őket különböző szerepre képesíti, éppoly bizonyosan van köztük psychikai különbség is, mely az utódok fölnevelése és védelménél való osztályrészükre vonatkozik».

Minden habozás nélkül meg kell tehát állapítani, hogy a két nem között a *sexuális különbség a társadalmi munka különbségét is* őseredeti törvényszerűséggel elhatározta. Elhatározta pedig a nőre nézve mindazokban a föladatokban, amelyek anyaságával függenek össze.

Nem jelenti ez azt, hogy a nő, egyenlő értelmi képesség mellett föltétlenül ki van zárva a férfinak osztott föladatok egész köréből (ilyen rideg elzárkózások a természetben sehol sincsenek), de annyit mindenesetre jelent, hogy a nő szellemi képességei *minőségileg* általában véve nem is lehetnek mindenben éppen olyanok, mint a férfi szellemi képességei. Nem kisebb rangúak, nem alábbvalók azok, hanem egyszerűen csak *mások*.

És ez a különbség nem mesterkélte, nem mondva csinált, nem a női nem elnyomásának, tehát nem a történeti múltnak a következtése, hanem egyszerűen a *fajfejlődés velejárója*, röviden: állandó jellegű és lényegében károk nélkül nem befolyásolható természeti különbség.

Legyen tehát valamely feminista tan, el-

mélet vagy törekvés akármilyen tetszős, vonzó, elhíhető, vagy dicsőséges: üressé, értéktelenné, természetellenessé sőt veszedelmessé válik azonnal, mihelyest a társadalmi munkamegosztás emez óriási tényével nem vet számot. Avagy ezt nem azzal a lelkiismeretességgel teszi, melyet az anyaság hatalmas természeti ténye mindenkitől megkövetel, nemcsak a tudományos vizsgálódások terén, de talán még jobban ott, ahol ezek társadalmi propagandává tételnek.

III.

Nyilvánvaló mindezekből, hogy a nő agyvelejének és értelmi erejének szolgáltatási képességén (kapacitás) túl, sakkal nagyobb, sőt szinte egyedül döntő fontossággal, bír az a kérdés, hogy e két nem értelmisége *minőség* tekintetében miben különbözik egymástól?

E minőségbeli különbségek sajátos természettudományi megállapítása az a határvonal, amelyen innen a feminizmus egyenlősítő törekvése jogos és hasznos lehet, de

amelyen túl már beleütközik a társadalmi munkamegosztás törvényébe. És ekkor már nem a fejlődést, hanem a leromlást fogja szolgálni.

Valóban a feminizmus mozgalmait mindenkor párhuzamosan követték is az arra irányuló vizsgálódások, hogy a nő egyenlő-erejű intellectusának föltétele mellett, a férfi és nő értelmi képességeinek különbségét meg lehessen állapítani.

Stuart Mill, Schopenhauer, Spencer, sőt maga *Marx* is, annyi száz más tudós elmével együtt fáradozott e különbségek feltűntetésén, bár valamennyi csak tapasztalatokra hivatkozva. Hogy e megállapításokat szétcibálta a szenvedélyesség, általánosan ismeretes. Valamint az is, hogy maguk az empirikus megállapítások is nagyban különböztek egymástól és így már ellentmondásaiknál fogva sem voltak alkalmasak valamely kényszerítő közmeggyőződés kialakulására.

Azt az egyet azonban, hogy a két nem *értelmi erejének minősége nem egyenlő* kivétel nélkül mindenki elismeri. Különös azonban, hogy ezt az általánosan elismert,

igazságot Stuart Mill-tól kezdve minden Agitator aszerint dobja a gyakorlatban sutba, vagy becsüli alá, amint éppen az agitatio célja magával hozza. Legtöbben még ma is azzal esnek túl ezen a nagy bökkenön, hogy a minőség kérdését is a hosszszas környezet hatásának számítják be és arra a sűrűn tele írt lapra jegyzik, amelyet a nő «hosszas rabszolgasága» számára nyitottak. Amely elbánás annyi más ezerrel együtt eleven jele annak, hogy a szenvedélyes okoskodásokban a legnagyobb igazságok is milyen könnyen tönkrejutnak.

Noha a nő és férfi értelmi erejének mineműségbeli megkülönböztetése tulajdonképpen a psychologia föladata, mégis *Wandt* psychophysikai módszere óta a természettudomány is közelebb tudott e kérdés magvához férközni. Különös, hogy ebben a munkában jelenleg éppen egy nő, Miss Helen B. *Thompson* jár elől, aki a chicagói egyetemen körülbelül egykorú és egy élethivatású férfi- és nőtanulókon végezte kísérleteit. Munkálkodása általánosan föltűnést ébresztett és szelvében újabb kísérletekre serkentette a tudósokat.

Az eddig megállapított eredmények bizonyosan szűkösek, mégis kétségtelenné tették, hogy a két nem motorikus területe nem egyformaképpen fejlődött, vagyis, hogy férfi és nő nem egyformán reagál egyazon érzékbeli benyomásra. A férfi motorikus képességei jobban ki vannak fejlődve annyiban, amennyiben aránylag rövidebb idő alatt reagálnak, mint ez a nőnél történik. Egészen kétségtelen ez a hallási és látási ingereknél, ahol a férfiak nemcsak a kiváltott mozgás ideje, de pontossága tekintetében is előnnyel bírnak. Ellenben a nők előnye a másodlagos, új motorikus kombinációk gyorsasága.

A kézügyesség tekintetében ennél fogva a finom és az aprólékosságokig ellenőrzött mozgásobban a férfiak vannak előnyben (operatio, mértani rajz), ellenben a nőké az előny abban, hogy a hirtelen támadt ingerekre gyorsabban rendezett mozgással tudnak reagálni, ami a gyakorlatban a nők gyors és éles válaszadási képességében és a maguk hirtelen fölतालálásában van kifejezve. Mondjuk, hogy a közmondásos «éles nyelv» és kimeríthetetlen vitatkozási képesség eszmeköre is idetartozik.

A tapintás érzésében a nők némileg finomabb képességgel bírnak és a nyomásra fájdalomérzésük elevenebb. Ez ama bizonyos asszonyi «kényesség». Szintúgy a hangkísérleteknél is bebizonyosodott, hogy a nők megkülönböztetési képessége finomabb. Fényérzékük is nagyobb. Oly gyöngye fényhatásokat is észrevesznek, amelyekről a férfiak még nem vesznek tudomást. Mindent összevéve azt lehet mondani, hogy a nők érzékbeli érzése sokban fejlettebb, mint a férfiaké.

A szellemi képességek tekintetében Miss *Thompson* kísérletei szintén némely nem megvetendő eredményt mutatnak, noha e részben csak kezdetekről lehet még beszélni. Így pl. valóban mutatkozik a nők nagyobb emlékezőtehetsége, ami a kívülről-tanulásnál javukra válik. Ez egyben magyarázata is annak a rég ismert állításnak, hogy a nők szellemi képessége kevésbé eredeti és inkább reproductív. Az eszmetársítás gyorsasága tekintetében a kísérletek támogatják a női elme általánosan ismert elsőbbségét. Ez az előnyük magyarázza meg azt a mondást, hogy amennyiben női tanácsra hallgat valaki, a leg-

első tanácsát fogadja meg, mivel ez a legjobb.

Általában véve úgy ezek, mint e tudósok többi megállapításai azt mutatják, hogy a férfi értelme inkább *katabolikus* (a változatosra hajló), ami élelembeszersési és védelmi kötelességeinek felel meg. Ellenben a női szellem *anabolikus* (az állhatatosra hajló), tehát reproductív, ami a háztartás és anyaság föladatainak sokkal jobban megfelel. Ugyanez a két tulajdonság található a férfi és nő termékenységi őssejtjében is. Különbözik pedig elég, ha e részben a házassági és családi élet jól ismert jelenségeire gondolunk, ahol csakugyan a nő az állhatatosság conservatív «Ívének a képviselője, holott a férfi állhatatlansága szinte közmondásos. Ugyanezek a vonások észlelhetők különben az állatok világában is.

Mindent összevéve tehát igazat kell adni ama számos kiváló biológusnak (Orschansky, Geddes, Thomson, Foullé stb.), aki a nő lényegét a fajfenntartásban és a meglévő tulajdonságok *megtartásának* föladataiban keresi. Ehhez képest jelleme is a folytonos-

ság és állandóság vonásaival dicsekszik. A női szellem előbbvaló a már ismert tények és általánosítások alkalmazásában, de hátrányban van, ha általánosítások és új fogalmak létrehozásáról van szó. Spencer is az elvont gondolkozásban és az ítélő erőben tartja a nőt a férfinél gyöngébbnek. Ez volt az oka annak is, hogy az Unió amaz államaiban, ahol a nőt a bírói állásokra is képesítették, ezt a nyert tapasztalatok után csakhamar vissza kellett vonni.

Ha ezeket a mélyenjáró különbségeket már most az orvosi tudomány mindennapi tapasztalatainak körébe, sőt a közönséges műveltebb életismeretek közé állítjuk, még élesebb vonásokkal rajzolódik elénk a keresett biológiai igazság.

A női szervezet fejlődése köztudomás szerint a 12–16 éves életkorban sokkal gyorsabb, mint a férfié, de hamarabb is jut a nemi érettség teljességére. *Marchand* szerint a nő agyveleje 16–18, a férfié pedig 19–20 éves korában fejezi be fejlődését. Eltekintve attól, hogy e tény egymaga is döntő ok a serdülő fiúk és lányok együttiskoláztatása ellen, máskülönben is fontos

következmények járnak vele. Mert ha kétes becsűnek tartjuk is azt az állítást, hogy a nő fejlődésének eme gyorsabb lebonyolódása következtében a nő agyveleje már az idő rövidsége miatt sem juthat el a legnagyobb szellemi kifejlődésre, amilyen kivált az elvont gondolkozásra és új Ítéletek alakítására való képesség (filozófia, bíráskodás), ez a tétel általában véve helytáll a nő sexualis és. kivált anyai élet-főadatai következtében.

A 16–18 éves leány már férjhez megy és az anyai főladatok foglalják el oly időben, amikor még a fiatalemberek éppen a magasabb iskoláztatásra, tehát a tudományos disciplinákra lépnek. A nő korán meginduló nemi életműködése s kivált a korai anyaság tehát részben biológiai, részben szociális jellegű ok, mely a nőt a magasabb, elvont jellegű műveltség megszerzésének munkájától elvonja.

Lehet arról beszélni, hogy azok a nők, akik a férjhez menés és az anyaság helyett a magasabb tudományok művelését választják, 26–30 éves korukig tovább tanuljanak és így elérik a szellemi szolgáltatások

ugyanazon fokát, mint a férfiak. Ámde ha az egyenjogúsításnak ezzel a kétségtelen kieroszakolt sikereivel szembeállítjuk azt a tényt, hogy a fiatal anyáktól származnak a legéletképesebb gyermekek: erős klauzulák közé kell szorítanunk e tudományos egyenjogúsítás társadalmi hasznait. Még jobban akkor, ha meggondoljuk, hogy a «tudós nő» a férjekben rendkívüli válogatós szokott lenni és így rendszeren vagy nem megy férjhez, vagy pedig férjhez menve is inkább a gyermekáldást fogja megszorítani, mint tudományos pályáját vagy büszkeségeit. És ez a deficit éppen a népesség ama legjavánál támad, amelyet szinte prae-miumokkal kellene szaporodási erejében megtartani.

Igaz ugyan, hogy mindez éppenséggel nem elég bizonyíték arra, hogy a kivételes helyzetű nőket is eltiltsuk például az egyetemi pályáktól (kivételekkel nem lehet szabályt csinálni), de bőven elég ok arra, hogy a szociológiai igazságot épségben tartsuk a feminista rajongásokkal szemben. Más az, ha a nők tudják, hogy a tudományosabb életpályák tömeges ellepése reájuk is, a

társadalmi életre is visszaeséseket hoz. És tudják azt is, hogy a legképesebbeket kivéve, az átlagos nő élethivatásából és igazi életörömeiből sokkal többet áldoz föl ambícióért, mint amennyit használ vele önmagának, vagy éppen magának a helyes munkamegosztáson alapuló társadalmi életnek.

De ezentúl is egész sorozata a biológiai akadályoknak az, ami bennünket a munkamegosztás nagy igazságaira figyelmeztet. A feminizmus egyenlőség! láza a nehezebb szellemi munkával járó életpályákat összeférőnek látja a nő sexualis és anyai hivatásával s így az előrebocsátott megfontolásokat jelentőseknek nem tartja. Legyen. Azonban a nő biológiai jelleme oly további változásokkal is jár, amelyek – akárki mondjon is mást – ismételve és mélyen zavarják őt szellemileg is, kivált a nagyobb felelősségekkel járó, önálló élethivatásokban. És itt megint a két nem szellemi képességeinek újabb egyenlőtlenségei állanak elő.

Nem is orvosi, hanem útszéli igazság, hogy a fejlett nő *minden négy hétből* egy hétig a nemével járó zavarok következté-

ben szellemi képességeinek nincs kifogástalan birtokában. És ezek a múltó értelmi zavarok sokkal nagyobbak éppen a művelt állású, vagy éppen szellemileg kitűnően képzett nőknél, mint a testi munkából élő proletárnőknél. Sőt a szakorvosok állítása szerint legnagyobbak, olykor szinte abnormalisak azoknál a tanuló vagy tudós nőknél, akik sexualis hivatásuk helyett az önálló életet és szellemük szokatlan megterhelését választották osztályrészül.

Amíg tehát a nőket testi gyengeségük egyáltalában kizárja bizonyos életpályákról (katonaság, tengerészet, vonatszolgálat stb.), ismét egész sor olyan pálya van, ahol sexualis zavarai legalább is jóval képtelenebbekké teszik őket sűrű időközökben a férfiaknál. Mennyiben áll ez pl. az orvos-sebész pályán, maradjon kérdés, de alig hiszeni, hogy volna valaki, aki szívesen elfogadna egy ily biológiai «zavarban» levő nőt bírójának, hivatalbeli főnökének, vagy éppen vasúti állomásfőnöknek, akinek kifogástalan szellemi éberségétől az induló vagy elindított vonatok végzete függ.

De még ezentúl is ott vannak az *anya*-

sag állapotával járó szellemi zavarok. Legsúlyosabbak rendszerint a terhesség állapotában, ahol a nőnek még múltó elmezavarai sem éppen ritkaságok, kivált a művelt osztályoknál. Tudjuk, hogy a terhesség idejére a feminizmus az emberséges méltányosságot nem eredménytelenül szólítja sorompóba; de ha megfontoljunk, hogy a nő legalább négy gyermeknek kénytelen életet adni, hogy a maga és férje helyét a népességben idővel pótolhassa, azonkívül pedig számításba vesszük, hogy egy-egy gyermek pusztá világrahozatala és szoptatása az asszony életéből legalább 18 hónapot foglal le; minimális viszonyok közt is 54 hónapra vagyis ötöd fél esztendőre rúg ez az idő, amelyet a nő hivataloskodásából, vagy másféle állásából pusztán e címen el fog veszíteni, nem is véve szamba az anyasággal járó többi viszontagságokat.

Végül még egy homályos biológiai terület, amelyről a nőorvosok is csak óvatosan szóltak nyilatkozni. Az asszonyok legnagyobb része úgy *45 éves kora táján*, amikor a meddőségbe átlép, szellemi képességeiben, gyakran jellemében is szembetűnő

változásoknak van alávetve, amelyek eredeti lényéből olykor meglepőleg kiforgatják. Ez is élettani tünetény, amiről beszélni se nem szokás, se nem illik, de bizonyos, hogy a nők legnagyobb részénél a szellemi tehetségeket is fölötte hátrányosan befolyásolja. Nem megvetendő tétel tehát ott, ahol a két nem értelmi egyenlőségét minden irgalomra és minden ellenkező tényre való figyelem nélkül hirdetik.

IV.

Összefoglalva már most a biológiai kísérletek megállapításait, az orvosi tudomány által nyújtott tényeket és a kétség alá nem vonható köztapasztalatokat: ugyan lehet-e tárgyilagos jóhiszeműséggel elfogadni, azt a tetszős feminista igazságot, hogy a két nem értelmi képességei *mindenben egyenlő értékűek* és csak éppen az asszony régi rabszolgaságba görnyesztése az oka, hogy a női nem emez egyenlőségét elérni nem tudta? Vagy nem inkább az-e a természet-tudományos igazság, hogy a két nem,

egyenlő értelmi kapacitás mellett értelmi szolgálatképességére nézve nagyban különbözik egymástól. Tehát ennek is, annak is, a maga hasznos társadalmi szolgálatait nagy vonásokban maga a természet ősi munkamegosztása jelölte ki? Hogy tehát a nő, a kiváltképpen férfias életpályák legtöbbször – a kivételektől eltekintve, – végre is csak mint jóra való dilettáns szerepelhet, vagy ha komoly törekvéssel teszi, azt csakis a nagy természeti munkamegosztás rovására teheti. És ha tömegesen teszi, azt maga a szociális test fogja meg-sínyleni.

Fájdalom, a művelt polgári osztályokban anélkül is egynél több jel mutatja, hogy van bizonyos szociológiai törvény, mely egyazon osztálynak hosszas gazdagságát és hosszas műveltségét fölfrissítések nélkül állandóan el nem tűri. A leromlás jeleit bizony észlelhetjük a feminizmus szertelen siettetései nélkül is.

A biológiai alapon nyugvó vizsgálódásokat tehát azzal kell befejeznünk, hogy a feminizmusnak a két nem teljes egyenlősítésére irányzott törekvéseit a természet-

tudományok nem igazolják. Sőt a nő magasabb értelmiségének férfias értelemben tett kitenyészése a természetes munkamegosztást a társadalomban hátrányosan befolyásolná. Még pedig oly értelemben, hogy a gyermekáldást mennyiségileg és minőségileg egyaránt csökkentené s ezzel a társadalom továbbfejlődésének lenne akadályára. De mindenestre hanyatlásba sodorná azokat a társadalmi rétegeket, ahol ez az egyenlőségi mozgalom nagyobb mértékben diadalmaskodott. Hogy ez valósággal így is van, arról Amerikában a nők szertelen egyenjogúsági sikerei máris elég szomorú bizonyítékokat szolgáltatnak.

Az uralkodó elméletek mellett visszatetsző ugyan az az igazság, hogy a nő legnagyobb és legértékesebb szociális szolgálata végre is az anyaság és hogy ez a döjtő oka annak, hogy a nő nem szerezheti meg a férfival egyenlő értelmi kifejlődős biológiai föltételeit: de megváltozik e kép azonnal, mihelyest az anyaságot és az egészséges új nemzedékek fölnevelését nem tartjuk semmivel alábbvaló föladatnak; mint azokat az erőfeszítéseket, amelyekkel a férfiak

a szociális fejlődést előbbre viszik, vagy legalább arra jól-rosszul törekszenek.

És még vigasztalóbbá, még fölemelőbbé válik a kép a nőre nézve, ha azt is tudjuk, hogy a sexualis és családi étellel, kivált pedig a gyermekek fölnevelésével a tudásnak, az értelmi munkának s egyáltalán a kultúrának oly megbecsülhetetlenül magas föladatai függenek össze, amelyekben a nő természetszerű kárpótlását találhatja. Sőt azonfelül is nagyobb és tisztább értelmi kielégítéseket, mint amilyenek reá a férfias értelmi munkában bármikor is várakozhatnának.

Koránkban az élet erkölcsi fölfogása bizonyosan nem klasszikus. Valamelyest régi, durvább fölfogások átöröklése is hibás benne, ha a férfiak a női tisztaságot, a női erényt és az asszonyi szolgálatokat, kivált pedig az anyai méltóságot a maga értéke szerint; nem becsülik. Olyan elmaradás ez, ami ellen küzdeni, méltó föladata a feminizmusnak és ami ereszen történik, nem is illehető a kifogásnak még csak leheletével sem.

De vajjon, nem-e a modern emberiség egyik

legnagyobb öröme, kultúrájának legszebb virágja ez a nemes és finom lelki élet, a kedélynek és szívnek ez a csodás fejlettsége, a szépnek, gyöngédnek és a társadalmi együttérzésnek ez a fönséges kultusza, amely szinte kizárólag ama női világnak köszöni létét, mely természetes föladatakörében, mint leány, feleség vagy anya teljesítette eddig is föladatait és jóformán csak azóta érzi [magát elégedetlennek, amióta belebeszéltek, hogy mindez emberhez nem illő rabszolga-állapot?

Nem arról van szó, hogy a nőt jogos művelődési ambícióiban akárki is megakadályozza. Arról sem, hogy a társadalom a családi élet nélkül szűkölködő nőtől a megélés és érvényesülés kivételes eszközeit durván megtagadja: de szó van arról, hogy a szociális életet mozgató nagy törvényeket minél tisztábban fölismerjük és ne engedjük meg azt, hogy a haladás nevében hibás vagy éppen hazug és mindenképp kor moly bírálat híjján való tételekkel magát a haladást, a fejlődést megnehezítsék.

A természet úgy akarja, hogy a szociális fejlődés a férfi és a nő egymásra utalt, de

lényegében megosztott munkája által jön létre. Egészséges minden törekvés, mely a természet eme termő erejét törekszik előmozdítani vagy fölhasználni. De beteges minden törekvés, mely e törvények ellen, akár milyen bravúros emberi kitalálásokkal akar szolgálatára lenni a társadalomnak. Nincs tehát benne kétség, hogy a feminizmus, amennyiben a munkamegosztás ellen, a két nem merő szociális érték-egyenlősítésén dolgozik, nem áll a természeti igazságok alapján hanem súlyos tévedésben van.

Férfi és nő igenis egyenrangú, egyforma becsű tényezője minden társadalmi életnek, de egyenlő, tehát mindenben egyforma és közös értékű tényezője nem lehet.

Lehangoló eredmény, mondhatják sokan. Én pedig azt mondom, hogy ellenkezőleg: biztató és fölemelő.

Ha végignézzünk ama hihetetlenül élénk eszmehullámozgáson, mely minket hol erre, hol arra, de untalan magával akar ragadni: kevés bölcseséggel is fölismerjük, hogy a szenvedélyesen föllépő új eszméknek éppen legcsábítóbb része nem a meglévő életörömök és életbiztosítások továbbfejlesztésén,

hanem azok fölbontásán és az egész társadalmi rendszer lerongálásán dolgozik.

A SZERELEM FŐKÉRDÉSE.

Óh Múzsza! . . . azaz, hogy nem így.

A modern fiziológok, ... azaz, hogy így sem.

Sem a költői lant égis szárnyaló hangja, sem a mikroszkópiumnak a lét fenekét vizsgáló hideg szeme!

A valóságokat mindig hibásan látja az, vagy sehogy, aki a zenithre szögzi elmerült tekintetét És éppen úgy az is aki a nadir titkait; akarja mohó tudás vágyával fölszürcsölni.

Mi emberek közbül vagyunk, valahol az amoebák és az istenség közt. Még mindig igazsága van Goethének, a nagynak, hogy tüiből és sárból vagyunk összegyítva.

Különösen utálatos pedig a realizmusokban való nyegle bugyborékolás. A költészet legrosszabb esetben is szent csalás.

De mit szóljunk arról a hihetetlenül gyatra

tudásról, amellyel a kor gyermeke a szerelmet bestialitássá törekszik sülyeszteni.

A fiziológia? Hiszen az csak az élet működését és a fajok fönmaradásának mechanizmusát mutatja.

A statisztika? Az meg csak a népszaporodás rendjét.

Mosolyra indít még Buckle is, aki elsőnek vágta ki zord réalizmussal, hogy íme, hiszen a házasságok nem a szerelemmel, hanem (ne olvassák tovább a hajadonok) a gabnaárakkal függenek össze. Ami tudálékosan olvasva röviden ezt jelenti:

«1. §. A szerelem ezennel mindenkorra eltöröltetik és helyébe a budapesti árú- és értéktőzsde gabnaárjegyzéke tétetik.»

Vagy mondjuk úgy, ahogyan legtöbben gondolják: a tudomány. Ez az egyetemes ártatlan áldozati bárány, amelyre kézrátévéssel átvitetnek a tudatlanságnak és tudálékosságnak minden bűnei.

Most pedig a Darwinra való hivatkozás következik.

A fajok eredete, az ivari kiválás, az ember származása, a létért való küzdelem. No jó! Itt fekszenek a balkezem felől a

nagy angol tudós könyvei megint, bőven behajtogatott számárfülekkel. (Mellesleg legyen mondva, ez a mi édes magyar nyelvünk olykor megdöbbenő módon plasztikus.) De mindaz, amit megjegyeztem, magára a szerelemre nem vonatkozik.

Bizonyíték kell? Itt van ő maga, a Mester, akinek halála után Hem lehet nyugta, mivel sírjában reggeltől estig, de még jobban estétől reggelig szakadatlanul forgorlódni kénytelen a sok rá való hivatkozás miatt.

Darwin ugyanis mindent megállapít egészen a szerelem kérdéséig, de ott egyszerre megáll. Megállapítja azt, amit oly kevesen tudnak, hogy a hímek harca után a gyöngébb nem «a neki *kellemesebb* harcos felét kiválasztja magának» és ismét azt, hogy néhány emlősnél és madárnál határozott bizonyosságunk van arra nézve, «hogy az egyik ivarnak egyénei *erős ellenszenvet* vagy *szeretetet* tanúsítanak bizonyos egyének iránt, amelyek a másik ivarhoz tartoznak». De egy pillanatra sem ereszkedik bele a nagy tudós abba a nagy misztériumba, hogy ez a kellemesség, ellenszenv

és rokonszenv milyen természeti forrásokból származik.

A titokszerű indulatok erejét tisztán látja a természet nagy háztartásában, de belső mivoltuk előtt körülbelül azzal a megdöbbenéssel áll meg, amellyel minden nagy tudós végezni szokta becsületes kutatásait: *ignoramus*. Nem tudjuk.

Pedig éppen itt kezdődnek az élet valóságainak amaz elképzeltetlenül nagy óceánja, amelyet a mi nyelvünkön (megint példája a magyar nyelv kifejező erejének), minden más nemzetek nyelvénél egyszerűbben: szerelemnek nevezünk.

Darwinra tehát hiába hivatkozik a tudálékosság. Ő maga ott zárta le a maga tudományát, ahol a szerelem belső kérdései kezdődnek. Mert hiszen a *többi*, a cél, az eredmény, a fiziológia az már közhely és a kávéházi tudományosság zsákmánya régen.

A nagy angol azonban még egy helyen és utoljára megkopogtatja az ég ajtaját. Az *átöröklés* rejtelmes törvényeinek a végén teszi. Nem cselekszem vele rosszat, ha kiírom a kegyetlenül rövid összefoglalást:

«Az ember aggodalmas gonddal vizsgálja – úgymond – lovainak, barmainak és a kutyáinak a jellemét és családfáját, mielőtt azokat összepárosítaná; de ha a maga házasságáról % van szó, ritkán vagy sohasem fejt ki ilyen gondot. Az embert *majdnem* ugyanazok az indító okok készítetik itt, mint az alsóbb rangú állatokat, *csak* hogy az ember ezeknél sokkal feljebb áll, mert ő a szellemi tulajdonságokat és erényeket nagyra tudja becsülni. *Másfelől* az embert a puszta vagyon és rang is erősen vonzza. A választás alttal pedig *mégis* tehetne valamit ivadékának nemcsak testi szerkezetére és külső alakjára, hanem egyszersmind értelmi és erkölcsi sajátosságainak javára is ... *Csak* hogy az ilyen remények merőben utópiák, *amíg csak* az átöröklés törvényei *teljesen* át meg át nem lesznek ismerve.»

Majdnem ... csak ... másfelől... mégis... erkölcsi és értelmi sajátosságok!

Csupa *x*, *y* és *z* abban az óriási egyenletben, amelyet a szerelem neve alatt szoktunk, olykor az egész életen át fejtegetni.

És mégis tudományosságról, fiziológiáról és mindenféle más csodáról beszél a világosság fia ott, ahol a próféta sem beszélt tovább. És ahol, ha mélyebben is belenézett az emberi élet rejtelseibe, ott is csak azzal

fejezte be, hogy ezt, az átöröklés valóságait még csak ezután kell megismerni. Holottan vele együtt érezzük, hogy éppen ez a kulcsa a vonzalom és ellenszenv nagy titkainak.

Egyet azonban még is megállapított. Azt, ami legkevésbé fog tetszeni a «modern tudás» alapján álló tudakosságnak. Hogy tudniillik a vagyon és rang vonzó ereje a házasság dolgaiban a természet rendjét megzavarja és semmiképpen sem szolgálja az emberi boldogság és tökéletesedés céljait. Holott pedig a társadalmi közhit éppen a darwinizmus nevében kívánja és követeli a nőtől a sok, a nagyon sok vagyont.

Fordulj meg Mester kétszer is a te di-csőséges sírodban!

Ide hímezem be azt a régi megfigyelést is, hogy a gazdag és jól kihirdetett hozománnyal megvert leányok sorsát igaz ok nélkül irigylik a szegényebbek.

Ha nekem szabad lett volna, vagy lenne közzétennem azokat a leveleket, amelyekben a szegény gazdag-leányok a bizalom pecsétje alatt elpanaszolják keserveiket: micsoda vigasztalása lenne az a többinek, a nagyon soknak, a szegényeknek.

Mennyi reszketés, mennyi undor azoktól a becses udvarlóktól, akik tüneményserű smokingokban és frakkokban körülrajongják őket! És mennyi szánalmat gerjesztő tétova kérdés, hogyan tudnák ők tapasztalatlan, de becsületes eszükkel megkülönböztetni a vagyonuk után rugaszkodó gentlemaneket azoktól, akik *csak* «őket magukat» szeretik, selyemtoilette nélkül, pusztán csak magukért? És akik akkor is szeretnék őket, – elfogadott kifejezéssel élek – ha egy-szoknyában volnának is. Sőt akkor még jobban ... de ezt már én teszem hozzá.

Ha szabad paradoxonnal is erősíteni azt, ami úgy is igaz, azt lehetne mondani, hogy ezek a szánalomra méltó módon gazdag fiatal teremtések sokkal jobban a Darwin-féle természettudományosság alapján állanak, mint azok az eladó fiatal emberek, akik a *struggle for life* szent dogmája alapján, az utódok jobb fölnevelése és «kiválása» érdekében, óhajtják, követelik a maguk adósságának kifizetését. Sőt csakis ezek a jobb sorsra és kevesebb gazdagságra érdemes leányok azok, akik igazán a meg

nem hamisított természettudományos levegőben élnek, mert nekik a tiszta ősi emberi intuíció, a szív és vér eredendő ösztöne súgja meg, hogy körülöttük az emberi spekulációval jóformán minden meg van hamisítva.

Amivel nem akarom azt mondani, hogy a nagy vagyon és a nagy hozomány már kész biztosítéka is a fiatal leányok szerelem nélkül való rideg életének és szerencsétlen férjhezmenetelének. De mondón azt, hogy két pénzes zsák összeütődése magában véve még nem kellemes zene az istenek fülében. És hogy az írásnak ebben a tudós világban is mindig igazsága marad: Nehezebb egy tevének átbújni a tűfokán, mint a gazdagnak bemenni a menyeknek országába.

Szóval a tudálékos tudomány nyomorult módon csütörtököt mond, mihelyt nem a durva fajpropagálás, hanem a szerelem kérdéseivel ostromolják. És a fölületes nyomozás is azonnal világossá teszi, hogy a szerelem, az igazi szerelem – és nem az útszéli indulatok – nagy dolgaiban a nagyképű szólamok, vagy hitvány pikantériák

csak más, a korhoz illőbb modern öltözékei a régi, méltán lerongyolódott előítéleteknek és leborulva imádott szociális családoknak.

A szerelem főkérdését a modern tudományosság még meg sem közelítette. Anynyira nem, hogy még a legtudósabb ember is megdöbbenve vakarja meg a fejét, ha egy 14 éves bakfis ezzel a különben is nagyon mindennapi kérdéssel áll elibe:

– Mondja meg nekem, mitől van az tehát, hogy én az A–X. fiatalemberek közül *éppen* a Miskába szerettem bele és nem Aladárba, Jenőbe, Elemérbe, Oszkárba stb., holott azoknak a nevük is sokkal szebb, de mint férjeket is sokkal hódítóbbaknak tartják a – barátnőim. Pedig én ezt a Miskát úgy szeretem, hogy no!

Ignoramus! Holottan ennek a tudósán tudatlan bakfisnak borzasztó nagy igazsága van, amikor rajtunk, tudatlanul tudós nagyképűeken a paradicsombeli almának ezt a legeslegelső falatját keresi. Hát persze, hogy ez az egészen a lényege, hogy miért éppen M. és miért nem A., B., C. vagy T., U. V.?

De megfordítva is így.

Romeo képe is fölmerül előttem. A színházban közönségesen elsikkasztják Romeo szerelmének előzményeit, holott Shakespeare csodás lángesze a férfi és nő szerelme közt való különbséget ebben heiyezte el. Romeo előbb Rosalindát szereti, de eredménytelenül. Julia első megpillantása elég, hogy a vér ősi ösztönéből támadt első szerelem kártyavárát az új szenvedély magasabb származású vihara azonnal és nyomtalanul elsodorja.

A nézőt tragikai erővel lepi meg az a gondolat, hogy megtalálta az «igazit» és ez is őt. És itt már többé nincs lehetetlenség. Sem parancs, sem félelem, sem megfontolás. Csodás erkölcsi és értelmi erők ébrednek föl egyszerre és tornyosulnak föl addig az óriási magasságig, ahol Romeo és Julia közt a pirkadó hajnalban jama világhíres párbeszéd, a szerelemnek ^eleddig megírt legdicőségesebb himnusza tör elő:

– *It was the nightingal and not the lark . . .*

(A csalogány volt és nem a pacsirta.)

Ez a dolog *igaz*. Ha sohasem is történt

meg, mégis igaz és így igaz. Pedig ebben nincs semmi, de semmi, amit a szerelemről a jelenkor nyomorult analizálása tudni akar. A dolog természetes, reális és – no – decens is egyszersmind, noha ...

Amellett az eset meg is történt. Shakespeare a mesét egy veronai história elterjedt híréből merítette. Magam is néma kegyelettel álltam meg a veronai *via del cappello* régi, rozzant háza előtt (nemrég leégett), ahol Capulet Julia, vagy mondjuk Cappelletti Julia lakott; mert az a gyanúm, hogy Julia apja kalaposmester volt. A rozzant középkori ház kapuja fölött legalább kőből faragott kalap látható. De megvan még a harmadik emeleten az erkély is; ama bizonyos. A széles márványkoporsót, amelyben a két fiatal halott feküdt, Verona régi várfalain kívül mutogatják. De az bajosan volt a két szerelmes lény közös koporsója. Inkább lóitató vályú lehetett, ami egyébiránt szintén becsületes szolgálat.

Csak azt akarom mondani, hogy a nagy szerelmi tragédia mindenestől igaz, még pedig egészen igaz. Tehát azzal együtt, hogy a két fiatal lény tudtán kívül és minden ana-

lízis hiján szeretett egymásba és halt meg egymásért, senki sem tudhatja mi okból, – kivéve a szerelmet.

Akinek pedig még ez sem elég és nagyobb realitások után kaparász, az elé a tanúk holttesteiből szörnyű hekatombát tudnék állítani. Párosán és egyedül elkövetett szerelmi öngyilkosságok szájalomraméltó áldozatait, akik gyakran oly nevetéséges csekélységért haltak meg, amit a józan megfontolásnak egyetlen puha lehellete is elfuhatott volna, – ha képesek lettek volna rá.

A nagy elemi, természeti tény tehát itt tornyosul föl elménk előtt mindent legyőző félelmetes nagyszerűségben. Ámde a kis bakfis-leány kérdésére tudományosan megbízható válasz még sincsen sehol.

A szerelemben a fiziológiai és erkölcsi erők oly komplexuma folytatja világalkotó művét, amelyeknek még az alfáját sem ismerjük, nemhogy az ómegájánál tartanánk. Mert hogy ezzel a fenékgig, sőt még azon alni is jól ismert silány *izéket* összehasonlítani is szentségtörés, abban talán mégis csak egyetérthetünk.

Egyébiránt korunknak a szerelemről való fölfogását nem tisztán a darwinizmus félre- ismerése alacsonyította le. Ha valaki bűnös ebben, úgy inkább a kegyetlen német filozófus: Schopenhauer az. Jobban mondva: itt is azok, akik a pesszimizmus nagy bölcselőjét, a kényelmes igazságok földülő- ját és – úgy vallom – az emberiség eme másik nagy jötevőjét gáládul félremagya- rázták.

Nem kell elfelejteni azt sem, hogy a most javakorában levő nemzedék egy pesszimizs- tikus, világfájdalmas áramlatban fürdött meg serdülő ifjú korában. Irodalmunkban ennek Rudnyánszky Gyula két költemény- kötetében mélyen bevésett nyoma is van.

Ezért is jobbára Schopenhauert okozták. A szerelemről írt dolgozata (Metafisik der Geschlechtsliebe) az asszonyokról, helye- sebben a «hölgyekről» írt metsző filozófiai pamfletjével együtt az első kötet végén van. Csak felnőtt elméknek való ma is, nem si- kamlós tartalma miatt (a tudomány soha- sem sikamlós), hanem azért, mivel a kép- zetlenebb elme meg nem érti, vagy rette- netesen félreérti.

Hogy így van, egyik jó barátom sötét árnyéka tanúskodik mellette.

Az egyetemi évek alatt fényes elméjével mélyen elmerült Schopenhauer és Hartmann tanulmányozásába. Amikor a szerelemről írt fejezeteket befejezte, hetekig küzdött a lenyűgöző tételekkel s azután köröszül lőtte a szívét. Ilyen rombolásokat visz végbe az emberek gyöngéd, fejletlen érzelmi világában és éppen a szerelem virágaival teleültetett lelkekben az idő előtt való tudás!

Pedig ez a világos fejű német tudós a szerelemmel nem mint rideg «életteni folyamattal» foglalkozik. Ellenkezőleg. Kevés tudós tárta föl hatalmas nagyságában oly remek ékes-szólással a szerelmet, mint ő.

Hogy azonban a szerelemben működő erők a férfi és nő kiegyezésére törnek s a szenvedély expanzív ereje annál nagyobb, minél nagyobb ellentétek várnak az utódokban kiegyenlítésre, – levegőben lógó miszticizmus, aminek hogy igaz magva lehet, csak sejtjük.

Ilyen az a fölötté elhamarkodott prae-darwiniánus átöröklési tétel is, hogy a

gyermek apjuktól akaratukat és jellemüket, anyjuktól pedig az intelligenciát és a művészi kedélyt öröklik. Ennek pozitív alapja már csak azért sincsen, mert rendszeres megfigyelések akkor még nem voltak; az igaz, hogy ma sincsenek. Darwinnak ez a nagy testamentuma még ma is holt kincs.

Kuriózum tehát inkább, ha a német bölcs egészen addig elmegy a bizonyításban, hogy a leányokat éppen emez átörökölhető kedvező tulajdonságaik miatt tanítják annyira a zenére. Sőt azt hiszik, hogy a tehetségtelen leány is hamarabb megy férjhez akkor, ha legalább a fejlett művészi tudás látszatával pomádézzák be. Magyarul: ha a zongorán megtanul klimplírozni. Amely állítás e pesszimizmusnak elég nagy, de tudományának bizony kicsi.

Mindazonáltal a német bölcs megkísérelte a szerelem technikus terminusát is, még pedig nagyon óvatosan latinul így leírni: *A szerelem nem más, mint «meditatio compositionis generationis futurae, e qua iterum pendent innumerae generationes.»*

Magyarul úgy szoktam lefordítani, hogy

az a küzdelem, amelyben az utódok elődeiket megválogatják.

De azt be kell látni, hogy ez, ha szellemes fordulat is, végre is semmitmondó általánosság. Schopenhauer többet akart tudni, mint amennyit Darwin tudni mert. A szerelem régi világfelfogását tehát jobban felidulta, mint a nagy természettudós, de nagyobb igazságot adni nem tudott.

A tudós nagyképűségekkel szemben tehát mindenképpen meg kell nyugodni abban, hogy a szerelem olyan nagy emberi érzés, amelyet a boncaszatra kiteríteni nem lehet. Metafizikai vagy mondjuk így: isteni eleiméihez a lancetta és a mikroszkópium hozzáférni képtelen. Alkotó és romboló játékait tehát minden tudományos szabály gúnyjára szabadon fogja folytatni az emberek közt ezentúl is.

A házasságok, már tudniillik az istennek tetsző házasságok az «égben fognak köttetni» ezután is. És a költészet, a művészet és az irodalom marad ezután is az a dicsőséges terület, ahol az emberi szívet,, kiváltképpen pedig az asszonyi szívet magyarázzák és tanítják – jobbra.

Mert hajh, a korszak kíméletlen lelke ide is betört és a mint mondtam, a tudományosság álarca alatt összekeverte a fogalmakat. Elvegyítette a fiziológiát a metafizikával. A szerelmet is megfosztotta ősi előjogaitól és lerángatta, vagy legalább le akarja rángatni a – hogy is mondjam csak ... a *szeretkezésig*. Aranyozzák be annak a kezét is, aki ezt a magyar szót először leírta, még pedig tűzben.

Mert az az egy bizonyos, hogy a szerelem érzélemlát és az arról való fogalmakat minden korszak a maga uralkodó eszméivel színezi.

Micsoda más az ókor fölfogása a házasságról, amelyben a szerelem közömbös volt és micsoda más ismét a kereszténység jézusi fölfogása a szeretetről s ebben a szerelemről is. Aki például Pál apostol I. korinthusi levelének 13. fejezetét olvassa, az bizonyosan az új világ hajnalának tisztább levegőjét szívja ma is.

Micsoda más megint a lovagi kor szereleme és az, amelyet a XVII. században a francia műveltség terjesztett, s amelyet méltán lehetne kényeskedő (précieuse) sze-

relemnek nevezni. Cyrano de Bergerac-ban is látunk egy lényegéből kiforgatott aszszonyi szerelmet.

Micsoda más végre Pál és Virginia, Werther vagy egyáltalán az «epedő» kor szerelme és a romanticizmusé, mint ezé a mi korunké, ahol a durva realitások, mint valami sáros csizmás zsandárok tolakodnak be még a hálósobákba is. És ahol, ha a szörnyű szenvedély valakit halálos ágyára dönt, az emberek szinte mosolyognak a szerencsétlen «balekségén.» Ahelyett, hogy reszketnének, mert hiszen mindnyájunkat érhet baleset.

Nem hogy jónak nem látom mindezeket, – mert hiszen ki tudja azt, hogy valamely kornak mi jó és mi nem az, – de nem látom igazság szerint valóknak.

A szerelem nagy igazságait az elmúlt századok klasszikusai jobban ismerték. A sötét XIV. században Petrarca szonettjei is dicsőbb dolgokat hirdettek, mint amilyen ez a mi cinikus tudálékosságunk, mely sok más mindennel együtt a költészet szárnyaiból is kitépte a legékesebb tollakat

De legdicsőbb talán az az egyetlen és

utolsó hatalmas akkord, amellyel a nagy Dante a paradicsomról szóló eposzt s így egész fölséges trilógiáját lepecsételi:

L'amor che muove il sole e l'altre stelle.

Mely a napot és a többi csillagokat mozgatja, a szerelem!

EROTICUM.

Eros a görög mítoszban hatalmas, szép isteni alak. A földi szerelem kellemes istensége. Az ó-kori gondolkozás gigászi stílusára vall, hogy a mítosz szerint a chaozból ő született legelőször. Azonnal a föld után, vagy azzal együtt. Máskülönben hogyan is tenyészhetett volna a földön tovább a szerves élet!

Itt szakítsuk el azonnal a kultusztörténeti fonalat. *Eros*ból a rómaiaknál *Amor* lett. De már isteni méltóságából kivetkezett. Ma pedig lett belőle egy gyanús fogalom. Az *eroticum*.

Ámort lenge ruháiból egészen kifosztották. Az egykori isteni görög gondolatból nem maradt meg más, mint a silány tes-

tiség. Rossz szó, de a jelenkornak, legalább nálunk, nagyon erősen és nagyon meztelenül kidomborodó gondolkozási és irodalmi iránya.

Nem kell hinni, hogy mindez csak úgy a levegőrezgés végett van mondva.

A magyar irodalomban nincs kritika. Valami kevés, igen, az akadémiában és az irodalmi intézetekben. De ez nem hat le az élet mélységeibe. A színházak már az asztal alá vágják. A folyóirodalomban a pajtáskodás, a jóindulat és a kiadók elővigyázatossága eltaposta. De az olvasónak sem kell.

Ki olvasott az utolsó húsz esztendő alatt olyan dolgozatot, amelyik a magyar irodalomban és szellemi életben fölmerült modern áramlatokat tárgyias és alapos nagymosás alá vette? Pedig ezekben és ezek által alakul át az egész gondolkozása, világlátása, sőt nemzeti erkölcsé.

Olyan ez, mint amikor valaki a virágos kertjét elhagyja. A virágokkal együtt nő benne a disznóparaj, ökörfarckóró, a bürök, a beléndek. Még a kaput is nyitva hagyja, szabadjára mindenféle baromfinak; csirkének, kacsának, libának.

Az a kevés mégis csak megállapítódott, hogy most már nemcsak a nadrágos, hanem a szoknyás írók is az eroticumra adják magukat. Ha újabb női nevet látunk fölmerülni, – jaj – erotica. Ha még újabbat, még jobban – erotica. Hová vezet ez, ha nem Pompei romjai közé, ahol egy elfajzott kultúrélet nyomait a márvány megtartotta?

Tiszta eroticum-verseny ez. Azaz dehogy is tiszta!

Hiszen ha az volna, nem volna baj. Pokolba minden erénycsöszí képmutatással! A szerelem mozgatja a világot. Sőt teremti ujja meg újjá. Még a pénz, a legnagyobb hatalom is térdre roskad -előtte.

Kell is, hogy a gondolkozás a szerelem dolgaiba behatoljon. A tudomány, a nagy úttörő, az emberiség szeme, legelői. Igenis hozzá kell nyúlni, kutatni, keresni, fölszínre hozni mindent a természeti élet mélységeiből, ami a szerelmi élethez tarozik. De nem beleheverni és bugyborékolni benne, mint ama bizonyos szerbiai állat, aki a kőbányái apró hotelekben lakik.

Az eroticum a természettudományokból

származik az irodalomba. Tudom. De bocsánat, a *bujaság* nem onnan. A görög Eros *szép* istenség volt. Aranyos öltözékű ifjúnak ábrázolták. Később szép, lenge gyermeknek. De durva, szőrös szatírnak soha.

Az emberi méltóságot, a szépséget, az erkölcsi fátyolt és a jó ízlést az eroticumról csak a hanyatló, rothadozó társadalmak művészete tépte le.

Ha nem ilyen a mostani magyar társadalom, pedig nem ilyen, akkor ez a szenvedélyes, olykor durva és hazug, de mindig ízléstelen irodalmi eroticum: üldözni való megtévedés. Nem szabad a rothadást túrni, mert harapózik.

A külföld? Zola? Ez nem beszéd. A nagy Zola művei nem ingerlő, nem csábító, nem az érzékeket elhódító és az ítéletet (kivált a fiatalt) megtévesztő célokért írt naturalisták. Ő az *igazságot* írta. Durván sokszor, de éppen azért nem volt soha aljas, vagy erkölcstelen. Az ő nevét az az irodalmi irány, amelyet, fájdalom, most már női kezek is továbbsegítenek, az ő nevét az csak káromlás gyanánt veheti ajkára.

A párisi boulevard-irodalmon és a kül-

városi chantant-termékeken kívül nincs is sehol másutt ez az obszcénnel határos eroticum. Csak nálunk. Csakhogy nálunk ez – szalóntéma.

Honnan, miképpen, mi jögon terpeszkedett el a mindennapi magyar irodalomban? Holottan a magyar irodalom, de még a magyar paraszt is, a szerelem kényes dolgairól mindig decens módon gondolkozott és beszélt. Vagy ha nyersen is, de soha felbujtó célzatokkal. Mindez titok. Azt látom, hogy a klasszikai szellem sehol se bukott úgy meg, mint nálunk. , Mondják, ez az eroticum a nagy szenvedélyek irodalmi visszatükrözése. Tehát valami «forradalmi» tünet, vagy ilyesmi. De ez is rettenetes hazugság. A forradalmi szellem hajnalhasadása az irodalomban szelíd és harmatos. Sőt botrányosan erkölcsös,

A nagy forradalmat Rousseau Emil-je, Werther keservei, Bernardin de Saint-Pierre édes írásai, Pál és Virginia és egész sereg pásztordal előzte meg. Chateaubriand gyermekded lelke pedig kísérte.

Nálunk is az 1848. év előtti kor volt legjobban elmerülve a légszerű romanticiz-

musban. A forradalom első lehellete tele van illattal és emelkedett erkölcsökkel. Eros szobrát vonzó és érdekes apáca-fátyollal borítja le.

De ez a testiséget lehelő új lélek vagy mi, egészen más. Nem a kék magasságból, hanem a tüzes és füstös mélységből látszik érkezni. Nem isteni láng, de gyehenna tüze.

Ha tehát valamit jelent, akkor – a mérték nem csal – nem fölemelkedést, hanem lefelé sülyedést jelent.

SZERELEM ÉS ÓRÜLTSÉG.

Egy tudós orvos igen meggyőzőknek tetsző okokkal most már azt is kimutatta, hogy a szerelem valóságos elmebetegség. Az örültségnek bizonyos neme, amelynek kórtani jelenségei semmiben sem különböznek a jól ismert elmebeteg kórtani alakoktól.

Tehát *igazi* örültség-e a szerelem?

Az asztalomon két frissen érkezett levél fekszik. Az egyik levében egy anya panaszkodik, hogy derék fiát elrabolta egy hozzá méltatlan fiatal néember. Legyünk rövidek:

egy többszörösen bukott leány. A józan, mindenben derék fiú valósággal beleőrült a leányba. Ott hagyott érte mindent. Feleségül vette. De íme, csoda történt. Az a leány mintájává lett a jó asszonynak. Mindenkitől elszakadva, boldogan élnek egymással és a vagyoniakban is gyarapszanak. Eddig így van. És ha már így van, ki ne kívánná, hogy így is maradjon.

A másik levél egy másik anya kezétől való. A fia éppen ugyanebbe az örütségbe esett. Annak a felesége kezdetben parírozott, de azután néhány hónap múlva kitört belőle a régi veszettség. Pucc, flanc, szép ruha, mulatság, pazarlás, udvarlók-és végül egy szörnyű jelenet A szép fiatal asszony megint ott tündöklök valahol egy éjjeli kávéházban.

A szerencsétlen fiatal férj pedig reggeltől estig azt hajtja:

– Én Istenem, hogyan tudtam én ilyen barom lenni.

Akárki olvassa ezt a két esetet, azt fogja mondani, hogy ez a második eset a szabály, az első csak a kivétel. Homokból nem lehet márványszobrot csinálni, akárhogyan préseli is az ember.

Ezekről az egyszerű esetekről most különben ne okoskodjunk tovább. Mostanában annyi királyi, főhercegi, hercegi és mindenféle előkelő szerelmi hajóroncs úszik az élet tengerén, hogy egészen megértjük legalább azt, hogy miképpen jutott az az orvos arra a különös pathologiai ötletre? Hogy tudományos értelemben is igazsága van-e, persze ezzel még nem bizonyos.

Ha a vér-analízis fejlettebb leszen és az ideg-élet titkait kémikailag is egészen ismerni fogjuk, könnyen bebizonyulhat, hogy a szerelem is, mint minden nagy indulat vagy szenvedély valóságos pathológiával bír. Sőt talán még az is, hogy mesterségesen gyógyítható. Hogy azonban a kérdés olyan nagy érdeklődést tudott ébreszteni, mindenkor bizonyítéka annak, hogy a szerelmet is mennyire *fizikai* jelenségnek kezdjük tekinteni,

A modern világítás a szerelmet hovatovább csak *állati* ismertetőjelei ezerint látja. Az emberi életnek ez a legnagyobb tüneténye is már majdnem egészen a górcső alá és a vegyészeti eprouvette-be jutott. Hogy itt *emberi* mozzanatok is vannak,

lassankint eltűnik. Én ezt röviden úgy mondom, hogy *az emberi élet animalizálása az.*

Ezren és ezren kéjjel üzik most ezt a tetszetős mesterséget. Nem a tudományos kutatást értem (mert ezt a nyolcadik szentségnek tartom) hanem a pepecselést. Holott egészen bizonyos, hogy a mi életünknek magasabb természeti rendje van, mint az állatnak.

Valamiképpen az ásványokkal szemben a növények a szerves élet autonómiájával bírnak, úgy bírnak az állatok is a növények fölött az érzés autonómiájával. És az emberek az állatok fölött az öntudat autonómiájával, ami az akarat.

Osztályozzuk most már a szerelmi «őrültségek» tényeit és vessük félre mindazt, ami vagy egészen világos kórság, vagy egészen állati.

Ami azután *megmarad*, az az emberi méltósághoz illő szerelem. Az igazi.

1. *Az öreg kor* szerelmi tünetényei tiszta betegségi tünetények. Legtöbbször a morbus senilis kényszerképei. Sokszor a kezdődő paralízisé. Itt orvosi véleményekre támaszkodom. Különben pedig a felsőbb

élet körében is láttunk nagyon messze-
látzó eseteket.

Egy kis figyelemmel mindennap is lát-
hatunk.

Ezek a kórságos vén szerelmek pedig
rettenetes módon szaporodnak, gutaütések-
kel párosodva. Nem tudom megítélni, olyan
korjárványról van-e szó, amilyen volt pél-
dául a XVII-ik században a vitus-tánc és más
efféle. Inkább hiszen, hogy a nőnemű vi-
lágban is megszorodtak a ragadozó álla-
tok és az öreg életkor gyalázatos kirablása
ezért terjed. Tehát a kriminalistákat érdekli
ez a tünemény. A kik különben – mint
minden jogász – mindig ezer lépésre cam-
mognak az élet után, holott mellette kel-
lene államok a szent pallossal.

2. *Az útszéli szerelem.* Vágjuk ki: a kö-
zönséges bujaság. A merő állatiasság. Ez
most nagyon modern tárgy, mivel az élet-
nek túlságosan állatias szemlélete a pa-
ráznaságot olyan méltóságra emelte, ami-
lyennel csak egyszer bírt: a római birodal-
om elrothadása idejében. Aminek a képét
Madách híres római jelenetében adta min-
denkinek a szeme elé.

Egy csöppet sem akarom ennek az állati erőnek eredeti nagyságát tagadni. A szentírásra sem támaszkodom, még a tízparancsolatra sem. Pusztán csak a magasabb emberi létre való fejlődés reális érdekében kérdezem mindenkitől a következőket:

Szerelem-e emberi értelemben az a tengersok fényesre kisuvikszolt asszonycsábítás, férficsábítás, felelősség nélkül való házasságtörée és efféle üzelkedés?

Aminek megdicsőítésében és elfogadtatásában – a közízlést követve – a tollforgatók és a színdarab-gyárosok ezrei és ezred fáradoznak. És amit a feminizmus *szélső* apostolai élet-törvény gyanánt hirdetnek?

Érzem, hogy itt egyszerre óriási perspektíva nyílik meg. Mondanom kellene nagyon sokat, kínosat, fájdalmasat« amit tudok az életből. De csak egyet mondok. Határozott tapasztalatom, hogy a jobb sorsra érdemes fiatal lányok közül ma igen sokkal több bukik el a házasság előtt mint valaha. A nemi élet tisztaságáról való fogalmakat a «férfihoz való jog» elmélete megzápította és ez az élet tényeiben is

reflektál. A fél és egész pornográfia nem dolgozott hiába.

Jó! Csak azt ne feledje: el senki, hogy az új világításban már nincs benne a férfinak az a kötelessége sem, hogy azt a teremtest nőül is vegye, akit – legyünk kellemetlenek – akit eme jogaihoz hozzásegített.

Szóval az útszéli szerelmek sem tartoznak az emberi élet alkotó, fejlődési tünetényei közé. A leromlás jelei. Az asztal alá velük.

3. *Egyebek.* Ide sorozom azokat a szerelmeket, amelyek idegbeli, elmebeli bajok, visszatetsző, beteg természetellenességek, *perverzítások* és effélék vegyülékei. Ez is egyre terjedő tünetény. Sőt borzasztóan terjedő.

Ha valakinek kétsége van abban, hogy az élet medréből kicsapott szerelem hova vezet, csak figyelje meg ezeket az elfajzásokat. Reménylem, ezeket már semmiféle elmélettel nem lehet a «szerelem» egyetemes zsákjába belegyömöszölni. . . .

Ha mindezeket félredobjuk, marad az emberi méltósághoz illő szerelem. Nem a világromboló, hanem a nagy világalkotó szerelem. Tehát az *igazi*.

Az, amelyik nem csupán állati ösztöneinkhez vagy útszéli indulatainkhoz, talán jellemtelenségünkhöz és gyönyörszomjunkhoz szól, hanem az *egész embert* megrázza, mint a földrengés. Tehát testét, lelkét, múltját, jelenét, jövőjét. Céljait, terveit, ambícióját, családi érzését, sőt egész erkölcsi világát is.

Ezt pedig arról lehet megismerni, hogy jóleső, szintetikus, társadalmias és erkölcsi indulatokat vált ki: önzetlenséget lemondást, áldozatkészséget, ambíciót, vidámságot, életkedvet. Gyakran oly érzelmeket is, amelyeknek nyelvünkön lehetetlen nevet adni. Csak a nagy költők képesek ezeket igazán kifejezni, mint ahogyan Kisfaludy Sándor, Petőfi, Heine, Petrarca s más nagy lírikusok írásaiban olvassuk. Vagy Shakespearenél, aki az emberiség legszebb szerelmi dalát írta meg abban a fiatal élettől duzzadó bájos vitában, melyet Romeo és Julia hajnalban a fülemüle meg a pacsirta daláról folytat. A legszebb szerelmi dal, ami valaha emberi lélekben megszületett.

Nem pusztán a legény és leány közt támadó lírai szerelemre gondolok. Istenem,

ez a nagy világalkotó erő sokszor tragikus körülmények közt is föltámad ellenünk! Hány meddő cölibátusra ítélt férfi vagy nő szívében tör elő egyszerre ez a nagy természeti tünetemény hivatlanul is? Hány gyatra házasságban élő férfi és nő szívében is. És viszi, hajtja az embert, mintha pehely volna.. Vagy űzi-löki a megsemmisülés felé, mivel a legnagyobb célt: a családot el nem érhetik.

Milyen balgaság volna a világot az állatiasság mintái szerint újítani meg, holott az igazi emberiség számára is olyan nyomorultan tökéletlen!

Az emberhez méltó igaz szerelem tehát a legeslegnagyobb fejlődési cél, amit egyáltalán fölfoghatunk.

No és itt, igazán csak ebben törnek még csak ki a nagy szerelmi örültségek.

A buja szédülések jönnek-mennek, rombolnak. Elzúllás lehet belőlük, de katasztrófa alig. Ellenben ezek a nagy, igazi szerelmi szenvedélyek szörnyű erővel lépnek be az élet alakításába. És nem engedelmessé válnak a legkitűnőbb üzleti számításoknak, még magának a törvénynek sem.

A világot a maguk képére akarják teremteni s ha nem lehet, inkább megsemmisülnek. Már abban is különböznek az állatias indulatoktól, hogy nem másokat semmisítenek meg, hanem magukat.

Még rombolásukban is mérhetetlenül nagyobb emberi méltóság van tehát, mint a bujaság legbájosabb műveiben.

Hogy az örütségnek bizonyos átmenő fajtája az igazi szerelem, sőt éppen csakis az olyan: lehet Ámde ez az örütség is olyan, mint Hamleté: van benne rendszer. Es ebben különbözik az igazi örütségtől.

Azonban nem ilyen-e minden nagy alkotó szenvedély? A haza szeretete és a jónak százféle más szenvedélye is. Nem látunk-e koronkint ezer de ezer embert szent örületben elhullani a csatatéren?

Aki leszáll az emberi élet legnagyobb mélységeibe, csodákat tapasztal És megérti azt az igazságot is, hogy az emberi ész csak szabályozó erő, semmi más. Indító«, teremő ereje nincsen. És életünk az a része áll közelebb a természet hogy életéhez, vagy mondjuk így: az istenhez, ahol az észnek egyetlen szerepe már csak a bá-

múlás a nagy szenvedélyek gigászi terem-
tései előtt

Bizonyos, hogy nincs olyan gonoszság
köztünk, amelynek létrehozásában az em-
beri értelem bűnrészes ne volna. És bizo-
nyos, hogy legnagyobb dicsőségünk min-
dig a polgári józan ész bevett szabályai
ellenére, a nagy szenvedélyek tűzforrásaiból
szökkent az ég felé.

Az igazi szerelmet is csak azért nézzük
bölcsholond ésszel örültségnek, mert nem
értjük.

Az, aki benne van, *azért* nem érti.

Aki pedig még nincs benne, vagy már
nincs benne, *azért* nem érti.

Aki pedig azt mondja, hogy ő igenis
érti: az meg csak négylábú állat és *azért*
nem érti.

A NŐ BECSÜLETE.

Hogy női becsület *van*, azt mindenki
nagyon bizonyítja.

Ellenben borzasztó módon vitás, hogy

meg lehet-e sérteni ezt a becsületet tönkretétele nélkül is, úgy, mint a férfiaknál?

Megsérti-e tehát már az is a nő becsületét, aki olyan *ajánlatot* tesz neki, amiért egyébiránt pofont érdemelne? Mert ha nem sérti meg, akkor abból sok következik.

Különböztessünk:

Ha valakiről azt mondom, hogy valami infámis cselekedetet művelt, az bizonyosan rágalom vagy becsületsértés. Ellenben ha valakihez csak felhívást intézek, hogy kövessen el valami infámis cselekedetei, hogy ez is becsületsértés-e, az már nem olyan bizonyos. Példája számtalan megvesztegetési kísérlet, amit nem szokás megtorolni.

Igen, de ebből az következik, hogy a becsületes nőnek tett hasonló *ajánlat* sem becsületsértés. Legfőlebb – hogy is mondjuk – szerény indítvány.

Ez ellen azonban becsületfogalmaink lázadnak föl. Hogyan? Hiszen az, aki egy becsületes nőhöz ilyennel közeledik, az fölteszi róla a legrosszabbat, amit egyáltalán nőről föl lehet tenni. Hát hogyan érdemelné az meg a legnagyobb társadalmi megtorlást: a pofont!

Igen, csakhogy a művelt nők általában azt vallják, hogy pofonnak a nő részéről nincsen helye. Ez a férfiak dolga. Ellenben az érdekelt férfi előtt (férj, jegyes, apa, fitestvér) ezt a sértést gondosan el kell titkolni ezért meg azért.

Szóval ebben a dologban a férfi és nő becsülete közt ez ethikai fölfogás szembe-tűnő módon más és más. És különös: éppen a női az *enyhébb*, akinek a becsülete meg van sértve.

Gyakorlatilag így áll e kérdés:

Vagy nem sértés az ilyenfajta aszfalt-betyáros *ajánlat* és akkor csehül vagyunk. Vagy pedig valóban sértés: de akkor hova tegye az ember azt a bizonyos tényt, hogy a nők valóság szerint nem tartják annak. Leg-főlebb a férfira bízzák, mondja meg ő, az-e?

De akkor milyen ismeretlen tényező bújkál itt, amit nem bírunk fülöncsípni.

Menjünk mélyebbre.

A női becsületet nemcsak az egész művelt világ erkölcsi érzése, de maguk a kódexek is oly szentnek tartják, hogy megsértése esetében a bűnhődés alól kimászni nem lehet.

Aki a női becsületet megsértette, ha százszor igaza is van, bűnhődik. A lovaság terén be kell fognia a száját és verekednie kell a legsúlyosabb föltételek alatt. A bíró előtt pedig a női becsület ellen semmit sem lehet bizonyítani.

Ezt pedig nagyon komolyan veszik a bírák. Egyszer A. hölgy B. hölgyről azt híresztelte, hogy «éppen olyan, mint C. hölgy», akiről pedig hivatalosan is tudva volt, hogy milyen. A bíró előtt a panaszkodó megrágalmazott B. hölgy, úgy akarta a rágalom súlyát bebizonyítani, hogy C. hölgy infámis voltát bebizonyítja, ami az összehasonlítás gyalázatos voltát tisztába hozza. A bíró még ezt sem engedte meg, mivel a törvény a becsület ellen való bizonyítást megtiltja. A rágalmazó A. hölgy tehát menekült a bajból.

Miért van tehát tulajdonképpen ez a drákói tilalom? A magyar kódex nagynevű tervezője ezzel indokolja:

A felvilágosodott törvényhozás nem fogja megengedni, hogy égy nő erényének rágalmazója a törvényszéki terem komoly méltóságát szennyezze be azon *való* vagy hamis

adatok elsorolásával, költött vagy *valódi* bizonyítékok boncolgatásával, melyekkel a már magában véve is ocsmány állítását támogathatónak tartja...

Ez azonban csak költészet, de nem ok. A törvény indoka sehol sem olyan gyönges, mint ebben. Hogy «ocsmány» valamely rágalom, helyes ok az a bizonyítás eltiltására?

Miért kap tehát a nő privilégiumot a férfiak fölött, még akkor is, ha becstelen? Vagy – izgató kérdés – megegyezik az is az etikával, hogy a nőnek *muszáj* becsületesnek tekintetnie, ha százszor nem is az? És miért?

Sok jogtudósnak adtam föl ezt a problémát, de (mind másképpen beszélt. Van, aki ezt véli:

– Ez a rendelkezés a férfiak érdekében került a törvénybe. A férfinak «könnyebb dolga» van, ha a nő tudja, hogy őt bal lépése esetében a lovagiasság és törvény kettős várfala őrzi tettének következményei ellen.

Nagy szó. Lehet rajta gondolkozni, hogy nem ugyanebből a forrásból fakadt-e az-

után az a másik véglet, hogy az esküdtek a hűtlen feleséget lemészárló férjüket fölmentik? Mert felelőségnek és igazságnak mégis csak kell lennie valahol.

Azonban a társadalmi fölfogás is, a törvény is még bűnében is védi a női becsület parancsai ellen vétett asszonyt.

Megint itt a kérdés: *miért* védi?

És itt egy nagy szakadék következik, amiben már szerepet játszanak ama bizonyos aszfaltbetyári ajánlatok is.

A dilemma egyik ága ez:

– Úristen; nem-e szociológiai tervény az (szegény szociológiai), hogy a nő minél jobban és reá nézve minél kevesebb kockázattal bukhasson el? Tehát a lovagiaság és a törvény kegyes szemforgatással versenyezve nyit utat a nőknek arra, hogy ama bizonyos becsület ellen minél könnyebben vétsenek. A férfiaknak, meg arra, hogy minél kevesebb kockázattal (finom akarok lenni) segítsenek nekik? És így (még finomabb akarok lenni) észrevétlen kitöltődjenek ama bizonyos hézagok, amelyek máskülönben a statisztikában támadnának.

Nemde ez megható? És roppantul érdekes. Körülbelül ilyen minden szalon-szociológia. Szellemes védelme minden bestiaságnak és rút szentségtörés a tudomány nevével.

A tétel egyébiránt igaz, de csak a társadalom oly fejlődési fokán, ahol még a női becsületet semmi sem védi, legfőlebb egy fügefalevél. Spencer tud oly élő társadalmakról, ahol a gazda sértve érzi magát, ha kedves vendége (de most már nagyon finomnak kell lennem) nem veszi észkre, hogy a rendelkezésére bocsátott házhoz kedves felesége is hozzátartozik.

A dilemma másik ága pedig ez:

– A modern társadalmi rend minden ő dicsőségeivel együtt a monogámián alapszik. Ha ezt megrongálják: összedől.

A monogámia és az egész leszármazási rend pedig a nő hűségére, röviden becsületére van bízva.

A női becsület tehát erősen vélelmezendő. Annál szigorúbban, mivel ezt a becsületet a rossz hír, a pletyka és mások rosszindulata helyrehozhatlanul megsértheti és akkor a családi és öröklési rend egy része is összedől.

Igaz, ez a vélelem sok esetben hazug, de hozzányúlni mégsem szabad, mivel az *igazság* ebben is, mint sok másban, sokkal kevesebbet ér, mint az az előny, amit a vélelem és a bizonyítás kizárása ad a társadalomnak.

Tehát itt egy nagy társadalmi célszersőségi elv öltözködött be a anyagiasság és a becsületjog páncéljába,

És ez is szociológia, csakhogy ez már a jelenkor fejlődési állapotát nézi.

A jövő zenéje pedig az, hogy a társadalmi erkölcsöknek is utól kell érniök ezt a hatalmas vélelmet. Jönni kell oly kornak, amikor *minden* nő meg is fogja érdemelni becsületének ezt a hatalmas védelmét ... bár az még messze lehet.

Most ha egy tucat logikai műveleten átbukfencezünk, íme a vége ez:

A női becsület monogámikus védelme, úgy ahogy éppen most leírtuk, fejlettebb, eszményibb, társadalmi állapotnak felel meg, mint amiben élünk.

Ez a jövő becsületfogalma..

A női becsületnek ajánlatokkal való büntetlen inzultusa pedig már túlhaladt, pri-

mitivebb fejlődési állapotnak nyers maradványa.

Ez a múlt becsületfogalma.

A legtöbb ember és asszony a kettő közt tévelyeg, azért nem bírunk erre a kérdésre tisztán és világosan válaszolni.

De azt ne mondja senki, hogy az a szemtelen aszfaltbetyár, vagy az a pimasz gentleman, aki a kifogástalan becsületű asszonyoknak amolyan «szerény indítványokat» tesz, *hogy* az is a – jövőendő embertípusa.

De ám az a nő sem, akinek ez tetszik.

A FÉRJ ÖL.

Most mindenféle erkölcsi divatok vannak. Hűséges kifejezői annak, ami az emberekben belülről végbemegy,

A legújabb a feleségölés.

És terjed ama bizonyos demokrácia is, vagy mi. Ezelőtt például csak nagy urak, kiváló emberek ölték meg a feleségüket. Valami magasabb erkölcsi világfölfogással mentették. Ennek egyébiránt nagy irodalma

és esküdszéki judikaturája van. Dumas pere et fils, Bourget, Sardou, Ohnet és a többi.

Igen szépen be van bizonyítva, hogy a magasabb erkölcsi fejlettségű férfinak kutyakötelessége bizonyos esetekben megölni a feleségét. Ezt a csekélységet a társadalom elvárhatja tőle.

De ez már jó ideje nem előkelő.

Amióta a magasabb erkölcsi fejlettségű urak az alsóbb erkölcsi fejlettségű milliomosok leányainak a hozományára pályáznak, ez az ölési jogcím alábbhagyott. Különben sem chic az előkelő uraknak a feleségüket lelövöldözni, amióta a bérkocsisok, csaposlegények és efélék is rákaptak.

Az alsóbb társadalmi osztályok tömegpszichológiája hozza magával, hogy a felsőbbek erkölcsi divatjait átveszik. Épp úgy, mint ruházkodási módját és mindenféle nyeglegeségeit. Természetesen ama tartalom nélkül, ami azt kiképezte.

A feleségölésnek például, akkor, amikor az esküdszékek védelme alatt elkezdtek, határozottan volt értelme. A hitvestárs iránt való szerelem, a családi élet tiszt-

tasága és a férfi becsülete volt benne védve.

Ezek nem voltak előítéletek. A két elsőnek a védelme szent emberi dolog. A harmadik ... bocsánat, de a felesége által megcsalt és fölszarvazott férj, határozottan nevetséges figura. Kicsúfolják, megvetik, abból indulva ki, hogy aki egy asszonynyal sem tud elbánni, alávaló, pipogya fráter. Amiből következett, hogy nohát, el kell vele bánnia.

Hogy ez *úri morál*? Hogy ez a nő rabszolgaságának egyik maradványa? Nem írnám alá. Magukra az asszonyokra hivatkozom.

Akármelyik igazán művelt asszony be fogja vallani, hogy neki igenis kedvesebb, megnyugtatóbb, magára és gyermekeire nézve is boldogabb állapot az, ahol a férj a feleségét annyira szereti, családjá tisztaságát és a maga becsületét oly sokra tartja, hogy még ölni is képes miatta.

Ellenben sokkal alábbvaló, rabszolgább állapot, ha a nő vagyonát a férj föléli s aztán őt ellöki, vagy ha nem is, hűtlensége esetében még csak ölni sem akar.

Egy nagyműveltségű és szellemes úrhölgy mondta nekem a következőket:

– Tessék elhinni, nekünk nem fáj az, ha a férfiak valami igaz okból megölnék bennünket. Legalább tudjuk, hogy igazi férfiak és hogy mi is komoly számat teszünk a világon. Ennél sokkal lealacsonyítottabb és fájdalmasabb reánk az, ha hozományunkért vesznek el bennünket, vagy más haszonért. Az előbbi esetben mi urak vagyunk; az utóbbiban rabszolgák.

Ez egyébiránt akadémikus fejtegetés. A magasabb fejlettségű urak – amint előre bocsátottam – már nem ölnek többbé; vagy csak ritkán. És sohasem magasabb okokból.

Ma már vannak olyan »gentleman-példányaink is, akik két, sőt három feleség hozományát is fölélük és elválnak tőlük. Az olyan pedig, aki elváló feleségét a válási ítéletért még jól meg is zsarolja, már föl se tűnik.

Ez nem föltevés. De az utolsó időben a «köznép» tömegéből föltűnően sok, ilyen feleséggyilkos került az esküdtek elé. Valamennyi megalázott szerelmével mentette magát, de többnyire sikertelenül.

Kiderült sokszor, hogy a szerelem nem is volt olyan bizonyos, mint az, hogy a gyilkos férj a felesége vagyonából vagy keresményéből folytonosan pénzt zsarolt. Amíg volt pénz, addig még a felesége udvarlóját, sőt szeretőjét sem látta meg; de mihelyest kifogyott a pénz, szaladt revolvert vásárolni minden beszámítást kizáró-szerelmi indulatában.

Ez az óvatos általánosítás jól megfigyelt ölési esetekből és nem a levegőből van véve; és ezt az előrebocsátott föltevést bizonyítja, hogygy «puncto» feleségülés a magasabb erkölcsi fejlettségű osztályokból leszálló véres divatnak, csak a külső technikája, hogy *úgy* mondjuk: *rituáléja* szállott le a a kis emberekre, de nem annak *egykori* erkölcsi tartalma is.

Most vessük össze a kettőt és íme meglehetősen tisztán dereng előttünk a következő igazság:

Mivel a magasabb osztályokban a nő vagyoni és élvezeti hasznavehetősége került fölül: itt már nem divat a hűtlen feleséget megölni

Az alsó osztályokban divat kezd lenni,

de azért a nő vagyoni és élvezeti hasznavehetősége már itt is uralkodik.

Az asszonyok mérjék meg, hogy a nő egyéni értékének, becsületének és ősi jogainak micsoda leromlása megyén itt most végbe?

Azt hiszem, a feminizmus ezen képtelen segíteni. Sőt a nő *hasznosságának* likvidálásával csak még jobban sietteti a nő egyéni értékének devalvációját.

Ha nagyobb bizonyítékok után nyújtjuk ki a kezünket, észre kell vennünk, hogy a nő igazi tisztelete mindig a nagy erkölcsi eszmék tiszteletével jár együtt. A köztártásági Róma nőalakja pl. Lucretia, Volumina, a Gracchusok anyja. A császárné Livia, Messalina, Poppaea stb.

Madách Imrének nagy művében, «Az ember tragédiájában» talán a legfőnségebb vonás az, amit legkevesebben figyelnek meg. A nő méltóságának hű rajza a különböző korszakokban. Gondoljunk Miltiades nejére és Tankréd–Isauréra. Le egészen Kepler feleségéig és a londoni vásárig.

A mellett kell maradni, hogy a nő igazi fölszabadítása mindig emberi és erkölcsi

méltóságának elismerése. És akkor nem olyan nagy szerencsétlenség a női nemre, ha a hűtlenségének a büntetése az öles.

Ellenben a nő rabszolga állapota ott kezdődik, ahol a haszon és a brutális élvezet tárgya lesz.

De ezen doktrínákkal nem lehet segíteni. *A női lény a társadalom erkölcsi emelkedésének és süllyedésének hőmérője marad mindörökre.* És sorsán másképpen, mint az erkölcsök nemes és nagy kultuszával segíteni nem lehet,

Nem hiszem, hogy mindenki azonnal átlássa, micsoda fölmagasztalása és dicsőítése van ebben a nőnek. Azt pedig nem is kívánom, hogy mindenki tudományos éleslátással meg is értse, hogy a természet háztartásában milyen óriási okok, a fajkiválás milyen nagy szükségei kívánják azt, hogy ez így is legyen és ne másképpen.

Egyelőre csak azt tudom javasolni, hogy a szegény nőket, ha ebben a felemás ábrázatú világban igazán tisztelni és becsülni nem tudjuk, legalább ne is lövöldözzük őket agyon.

A FELESÉG IS ÖL.

Az okos embereknek mondom, hogy van az éleiben nagyon sok olyan állapot, amikor az «ötödik parancsolat» föl van függesztve.

Nem arról a tengeren úszó deszkáról tan szó, amely csak egyet bír el, de két hajótörött kapaszkodik rá és az erősebb lelöki a gyengébbet. A jog itt tiszta. Büntett ebben az állapotban nincs.

Sem abban, amikor valaki reám akar löni és én magam védelmében előbb lelövöm. Sem a párbajban, ahol a morális fölfogás szentesíti, a törvény pedig úgy ahogy, tiltja az ölést.

A háborúban pedig az ölés, a minél több ölés nemcsak hogy meg van engedve, hanem erény és dicsőség. A kivégzés végül nem büntett, hanem jog.

Ezek csak példái annak, hogy miképpen vagyunk az ötödik parancsolattal. És hogy az életbe lépő serdülő embernek milyen sok baja van azzal, amíg megtanulja, hogy a nagy isteni tilalom alól hogyan és mi-

lyen okokból lehet, sőt kell is kivételt tennie, ha nem akar bamba, könnyen elpusztítható szerves lény maradni

A szeretet és gyűlölet vallása él tehát bennünk egyszerre, csakugyan. Mi megverjük a mellünket és deklamálunk: ne ölj, ne ölj, ne ölj!

Am ez közhely. Az élet nagy problémái azonban azok, ahol nem a törvény és nem a megtanulható szokás dönti el a legnagyobb büntett kérdését, hanem az ember maga az ő kis világában. A megfontolások és indulatok tülekedése közt, a földi el-kárhozás belső tüzeiben égve. És a tulajdon maga felelősségére.

Hogyan készüljön el ezekre az állapotokra előre a gyarló ember, holott azoknak szabályuk nincs? Vagy pedig: hogyan rendezze el életét, hogy a gyarlóságnak ezeket a legnagyobb megpróbáltatásait már előre elkerülje?

A válasz nem kielégítő, de csak egyféle lehet:

– Nézd az életet és figyeld meg jól a mások nagy szerencsétlenségeit.

Igen: az élet! Nemrég egy holtra kínzott

nála fiatalabb férje által verésekkel traktált parasztasszony szörnyű fejszecsapásokkal megölte a férjét, aki az asszony véghetetlen nyomorúságát azzal csigázta túl, hogy még a szeretőjét is bent tartotta a házban és a feleségét az utcára akarta kilöki. Pedig ez szerelmi házasság volt és a legyilkolt férj erőszakolta ki az asszonytól.

Szabad volt-e ennek az asszonynak ölni a jog és erkölcs parancsolatai szerint? És abban az állapotban, ahogyan voltak. Mert a «kis ember» a családi szerencsétlenség elől nem menekülhet Nizzába, Kairóba.

A szerelem és a jó házas élet hetedik egéből letaszítva; megvetve; más nő diadalának minden szégyene által meggyalázva; meg nem érdemelt válás előtt; meleg családi életéből a hideg nyomor karjai közé lökve: van-e nagyobb bukása és megsemmisülése egy női teremtés alkonyatra hajló életének. Amikor már a szépség és fiatalság is búcsút vesz tőle?

A színházban ünnepi díszbe öltözve nézzük az élet főszeget tükrét és hallgatjuk az író és színész tanításait.

A darab hőse öl. Sokszor öl. Bravó, jól teszi! Az áldozat bőven megérdemlette.

Ől olykor a hősnő is, közmegelegedésre.

Bánk bán is öl, asszonyt, királynét.

Olykor egész vérfürdő van a színpadon. Mi elfogadjuk az igazságszolgáltatást és önfelédten tapsolunk az ötödik parancsolat lábbaltiprásának. Hogyan tagadhatjuk meg tehát az életben, hogy a társadalmi ethika, úgy ahogyan ma áll, az isteni és emberi jogok lábbal taposóinak elpusztítását megengedje?

Hogy éppen az az asszony ilyen igazságot szolgáltatott-e s nem volt-e módjában mást cselekednie, ez kétséges is lehet. De való, hogy az egyén legnagyobb igazságszolgáltatását jogosnak és erkölcsösnek érezzük ott, ahol a törvény és a mások közbelépése legnagyobb emberi jogainkat már meg nem védheti. Sok olyan állapot van az életben, ahol a *jog* nem található.

A törvényhozás maga is érezte ezt mindenütt. Az esküdtszék, tehát magát a társadalmat tolták a hivatalos bíró és a «gyilkos» közé. Mondja meg az, melyek ama nagy életmegpróbáltatások, amikor az

ölést meg lehet bocsájtani? És ők meg szokták mondani; noha a jogászi képmutatás bőven hányja a keresztet magára.

Ez az egy ok is elég, hogy esküdtszék legyen köztünk és a büntető-kódex között. Hány embert végezhettek ki régen, akit inkább meg kellett volna siratni!?

Tudom, hogy a férfiak legnagyobb része nem fogadja el azt a gondolatot, hogy az asszony is megölhesse a férjét a legsúlyosabb esetekben. Ez csak a megalázott és becstelenné tett férj joga. És a férfié egyáltalán, aki a világ ura.

Hiszen nem jog ez és nem szabadsági De lehet-e parancsolni a pokolnak, ha kitört?

Minden ember lelkében ott pislog a gyehenna tűzéből egy szikra. És ebben nincs különbség köztünk, hacsak az nem, hogy a nő lelkében a türelem és vastagabb hamuréteggel fődte be. A pusztító indulatok dolgában a nő sokkal tökéletesebb, jobb és magasabb teremtés a férfínál.

De ember ő is. Aki valaha nagyfokú haragba gurult; akinek a szívében a méltat-

lan üldözés felhalmozta az ellenséges indulatok parázs-garmadáját (kevesen vannak, akiket a sors ettől megkímélt) és aki azon a ponton állott, hogy minden földi javát, vagyonát, családját, szeretetét, becsületét, hitét és reményét elveszítse más miatt: mondja meg az, akár nő, akár férfi legyen hogy nem érezte-e, mint; száll föl agyába a pokol gőze és mint ösztönzi az ölesre, ha a maga-maga megölésére is?

Állatoknak vagyunk alkotva; emberré csak később lettünk.

Rettenetes mélységei ezek az emberi életnek. Százszor boldog az, aki előre való okossággal elkerülheti. Ezerszer boldog az, akit a szülő és a család még serdülő korában szerető keménységgel tanít meg reá, miképpen kell elkerülni az életnek emez örvénylő szakadékait?

Gyalogjáró, közönséges életszabályokra fordul most a szó. A polgári élet közhe-lyeire:

– Kerüld ezt, kerüld azt fiam, vagy leányom! Élj meg jövedelmedből. Ne csinálj adósságot. Ha megházasodol, ne menj vakon a falnak. A szerelem, ifjúság és

szépség múlandó; de dolgozni és enni kell. És ha átlépsz az élet delén, lehullanak hibáidról és bűneidről is az ifjúság lombjai.

A legközönségesebb parasztasszony is tudja, hogy a menyasszony legyen feleannyi idős, mint a férj és még hét esztendővel több. Íme a 30 éves férfi feleségé legyen $30:2=15 + 7=22$ éves. Erre vagy arra egy kevés, nem határoz, csak sok ne legyen,

A 30 éves embernek 36 éves feleség, legyünk rövidek: fiziológiai szabálytalanság. Pedig az ember szerves lény.

Hja, a szerelem, a szerelem!

Tudjuk, van sok házasság, ahol a nő valamivel idősebb, mint a férfi. És azért mégis kiállja az időpróbát. De nem tudjuk, hogy az idősebb feleség mennyit szenved benne. És mennyi fáradságába kerül a haladó idővel mindennap újra felvenni a küzdelmet.

Kivétel tehát lehet; de a szabály, a gyalogjáró életszabály az, hogy ne tedd! És a köznépnél, ahol a beteges szerelmi káprázat ritkább, mint az úri világban, elvétve ha akad ilyen fiziológia-ellenes házasság.

Azt mondom csak, óvakodjunk a beteges szerelmi káprázatoktól. És óvjuk a raieinket!

Az asztal alá azzal a sok nyakatekert erkölcsű regénnyel és a poshadt szalonfilozófiával vagy mivel. Ne szórjuk el szívünk egészséges kincseit és ne bámuljunk bele kancsal szemmel a festett egekbe. Sőt, nem bánom, legyintsük meg egy kicsit inkább azt a reflex-szerelemben olvadozó diákot és bakfist (bocsánat nagysádtoktól!), aki már 12 éves korában megindul a beteges képzelődés útján a nagy örvény felé. Mert a serdülő korban női a lélek is ferdeére leginkább.

Egészséget és egyszerűséget a vérszegény és összegubancolt modern lelkeknek!

Persze hogy persze! Hova lesznek azonban akkor a szerelem («ősi és szent jogai»), ha a parasztasszonyok és prózai bölcsék életszabálymankóit adjuk a jogait kereső ifjúság hóna alá. És ha belevegyítjük a legszentebb hevületekbe a hideg profilaxist.

Ne tessék félni! Remény van rá, hogy a szerelem azért nem pusztul ki a világból.

Legfőlebb azoknak a halvány, vérszegény lelkű és elcsavart fejű lényeknek a száma lesz kevesebb, akik a szerelem szent nevében a nyakukat törik.

Vagy ami még rosszabb és gyakoribb: az imádott és bálványozott lény nyakát.

SEXUALIS ETHIKA.

Mondjuk: zajlik a Duna. Megy rajta -a jég. Ez a mi mostani új erkölcsi mozgalmunknak a képe.

Egy nagy jégtábla megy lefelé: feminizmus.

Mellette három kisebb: teljes egyenjóság, önálló életpálya, szabadság.

Ismét egy másik, nagyon szabálytalan: szabad szerelem.

Száz kisebb is: az érzékek kielégítéséhez való jog; az anyaság joga; a törvénytelen születésűek társadalmi szüksége; a bukott nő fölemelésének társadalmi kötelessége; az együtt-nevelés, a gyerekek nemi felvilágosítása; a nemiségek, vagy helyesebben, a nemtelenségek szabad irodalmi kultusza;

a röff-röff színdarabok, a kabaret-láz ...
be kell fejezni, mert szűk a hely.

És ezek mind zajlanak, zörögnek, mennek. Egyazon erő hajtja őket: a folyam sodra. A korszellem, vagy mi?

Mit méltóztatnak gondolni, hogy mindez csak *semmi*? Hogy az ilyen dolgokat a tudomány, az irodalom, a művészet, a szalon száz és ezer eszközével csak úgy potyára lehet tanítani, tanulni, propagálni, nézni, eltűrni, helyeselni, sőt csodálni, magasztalni és – csinálni?

Ismétlem, a természetben nincs «szabadjegy». – Ott mindenért meg kell fizetni, noha az *ár*, meg a fizetés *ideje* bizonytalan.

De ez is csak azért, mivel mi emberek, a magunk rövid eszével még csak az elejét sem látjuk az ok és okozat. ama tengernyi bonyolódott műveletének, ami a természeti világban, tenát a társadalomban, de még édes minmagunkban is össze-vissza lökdösi egymást. Amíg egyszer csak valahol és valamikor kilukad és ránk szól a legkérlelhetőbb bíró:

– Na most magyar, fizess!

Szóval az ú. n. szexuális ethika, ha egyszer zajlik, akkor az abban fölszabadult erők és tömegek addig mennek, tolakodnak és zörögnek, amíg be nem áll a jég, vagy el nem tisztul.

Igen ám, de ott vannak a partok is. Itt-ott a folyam is szűkebb, vagy sekélyebb. Ezek a társadalmi rend rég *meglevő* szilárd erkölcsi védelmei. Olykor magas töltések is; mert hiszen nemzedékek tervszerűen dolgoztak azon, hogy az emberek házait és vetéseit el ne árhassa a posvány, meg ne fertőztesse a malária.

Az erők két nagy világa ez. A *meglevő* etnikai rend: a kemény, a szilárd. És a *zajló* ethikai rend: a mozgó, a haladó, A régi meg az új ...

Méltóztassék csak megfigyelni, mi történik ilyenkor. A part felé táblák súrlódnak, töredeznek, ott pedig, ahol sekély a víz medre, tornyosulások támadnak. A két hatalom közé jutott darabokat egymásután éri utól mindenféle *katasztrófa*. Tisztán összetörnek; sárosan partravetődnek; elsülyednek; egymást zúzzák össze; időelőtt elolvadnak ... Istenem,

hiszen annyiféle módja van a természetben a tönkrejutásnak.

Borzasztó dolog fölgondolni is azoknak a szegény leánylélkeknek a sorsát, akik éppen így a két nagy fölmorzsoló erő közé kerülnek. Szörnyű nagy emberáldozat ez a cifra bálványoknak. Aki látja, könyekre fakad és dühbe gurul ekkora vandalizmuson.

Egyfelől a tízparancsolat; a vallás minden ereje; a szülei hatalom minden kellemetlen, de becsületes védelme; a hagyomány; az illem; a társadalmi élet szigora. Másfelől, – istenem – másfelől minden ami modern doktrína, az elegáns, a szép, a csábító, a kellemes. És azonfelül is mindenféle *jog, jog és jog!* Ami a nőt – úgy mondják – ősidőktől kezdve mind megilleti, de ezek a nyomorult salabakterek elnyomták!

Nem mondom, hogy *úgy* vagy *így* kell élni. Valahol, valamikor eldől ez a kérdés nélkülem is. De jaj annak, aki sem így, sem úgy nem bír élni. Aki a kemény erkölcsi fegyelmek létező hatalma alá van vetve és aki mégis «zajlik». Annak a sorsa

meg van pecsételve. És ha leány a szegény, csak annál hamarabb. Egyetlen lökés a partra vetheti és ott sárosán széttörik vagy lassan elolvad.

A szerelemről való felfogásaink változandók, mint a tenger színe. Nemcsak az életkorral, de az uralkodó korszak szerint is. És arról lehet legjobban megtudni, merről fúj a szél?

Ah, Pál és Virginia, Werther, Mignon és a többi! Mink serdülő gyerekkorunkban – pirulok, de ezekről vettük első sejtelmekhez a mintát. Ma is kitörhetetlenül és édesen él emlékemben az a benyomás, amit reám a nagy pálmalevél alatt vidáman szökellő Pál és Virginia üde képe tett.

Romanticizmus: de a tisztaság. A szerelmes emberi test és lélek megtisztult kultusza, ami bennünk csodás ihlettel nemesítette meg a vér első természetes hullámzását.

És nem vettem észre, hogy ez az emberi fajta szaporodásának azért ártott volna!

Most ugorjunk át jó száz esztendőre és próbáljuk meg összerakni a töredékekből

a *modern szerelem* típusát. Azt, hogy mit gondol a modern fiatal lány és milyen *képben* tudja összefoglalni a szerelem eszményeit a maga sejtelmektől duzzadó, de gyöngé és gyöngéd belső világában.

Ülök és gondolkozom, de oly ostobának érzem magamat, mint egy úritök. Sőt mint kettő.

Nos igen; az új szexuális ethika bizonyos sikereket ért el a folyó szabadságharcban. Mérget vehetünk rá, hogy sokkal több, mint gondoljuk, azoknak a leányoknak a száma, akikről a régi salabakter-morál azt mondta: hogy *kaput!* A demi-vierge fogalma sincs meg többé.

Ha ez így jó, hát így jó: nem az én gondom. De akkor mi lesz az újonnan kiküzdött ősi szent női *jogokkal*? Ha joga elbukni a nőnek, miért a felháborodás azok ellen, akik ezekhez a jogukhoz hozzásegítik? Hiszen ez akkor jócselekedet;

Ha a fölserdülő leányok legnagyobb része közhelyeslés mellett ugyanebben a szexuális ethikában nevelődik (a szociális gondolkodás, az sokkal becsületesebb), amit körülöttök minden lehel, sőt liheg: akkor mit

keres tehát a «csábító férfiakon» a vén, ki-asszott, fogatlan salabakter-morál? Ugyanaz, akit mindennap és mindenki könyökkel taszigál a sír felé?

Ha Virginia meghal, mit keres Pál ezen a világon?

Hiszen ezek a modern gentlemanek nem tesznek mást, mint nézetközösséget vallanak velük. Csak *elismerik* (olykor a kellettén is túl) a nőnek azt az imént kivívott ősjogát, hogy ő valóban a férfival egyenjogú teremtése Geának, a nagynak.

Nem tudom tehát megérteni, hogy akkor mire való az elvevést, a házasságot és az ehhez hasonló középkori spanyol csizmákat, romantikus zefíreket: Pálokat és a Virginiákat emlegetni?!

Vagy van modern evolúció, vagy nincs.

Ha van és valaki evolválni akar, sőt a gyermekeit is arra neveli: hát evolváljanak isten nevében, szabadon.

De az már azután csakugyan előítélet, még pedig a leggonoszabbjából, hogy a modern szerves lények, amikor az evolúció megfelel az ízlésüknek és érzésüknek: vidáman evolválnak. Amikor pedig azzal

némi kellemetlenségek járnak, akkor mindenféle középkori keshedt házassági dogmákat vagdosnak, persze, mindig – a más fejéhez.

A LUXUS.

I.

Kis gyermekkorom óta is vannak némi megfigyeléseim.

Még most is jól emlékszem arra a küzdelemre, amit akkor a hölgyek a krinolin-abroncsokkal végbevittek a leülés irányában. Olykor hiába, mivel a ruganyos abroncsok többnyire diadalmaskodtak és...

A vég az lett, hogy «megbukott a krinolin» és a pompás acélrugókból én csináltam íjat a verébvadászatokra.

A halcsontok, meg a végig-lyukas acél napernyő-nyelek is nálam végződtek. Az utóbbiakból puskát gyártottam. Az öcsémet úgy homlokon lőttem egy paraplényélből, hogy még most is meglátszik a helye. Van tehát bennem egy kis hozzáértés.

A legújabbkori párisi teremtés (creation)

azonban dicső. A testhez álló ruha puha redőkben hullámzik a földig. Széles arany bordűrök ékesítik. A chimationon nehéz aranyból való rojtok-bojtok himbálódznak ide... oda... ide... oda... A bájos nő minden mozdulatát, sőt testének minden rezdülését is híven tükrözi vissza a selyem vidám tűrődése, a leomló fönséges bársonyredő, az arany rojt-bojt, pihe-puha. És a széles kalap. Utána a magas kalap. Csempe kalap. Ah!

A haj megint ó-görög. A homlokon már most sem hordják kócosan. Nemsokára egészen hátra fog tornyosulni a haj tömeg és ott apró fürtökben olvad föl, amint azt a milói, medici és capitoli Vénuszokon és mindenféle Dianákon lehet látni. És az egészet – á la Demi-Vierges de Véste – egy ó-görög selyemszalag, vagy gyémántos aranyabroncsos fogja át! Ah és ah!

Továbbá: minden arra törekszik, hogy a test stílszerű, karcsú és hajlékony legyen. A köpeny is görög módra omlik arany és ezüst csipkézetekkel. És a diszkrét szín uralkodik. Például: az eper, szeder, alma, réz vagy sárgarépa szín.

Az utcán, a szalonban, a bíróságoknál, a színházban, a templomban, szóval mindenütt gyűjtöm magamba egy idő óta az adatokat. Valami nagy, zaklató belső kérdést kell velük eldöntennem.

Ferrero, nagyon komoly olasz tudós (akinek az írásait itt ebben a mi német világunkban nem olvassák) valami olyast vágott elibém, amit éreztem eddig is, de még nem tudtam elgondolni.

A most élő és virágzó társadalmat, – úgymond – ezt a bájosat és érdekeset – nem a szocializmus ereje fogja összeválni, hanem a *tulajdon maga leromlása* és elkorcsosodása.

A szocializmus eszméin győzni tudna, ha erős, egészséges, józan, fegyelmezett és harcképes volna. Azonban nem az. Elgyöngül, elkorhad tehát és föl fogják rúgni. Éppen úgy (de ezt már magam toldom hozzá), mint ahogyan mink vadászat közben paszsióból szoktuk fölrugdosni a «kiélt veteményes kertekben a rothadó tököket.

És ez a tudós, sőt meglepetésemre egy francia is, a modern élet gyógyíthatatlan luxus-lázában látja legjobban kifejezve,

csak kifejezve a fölöttünk láthatatlan griffszárnyakkal lebegő Végzetet.

Egy halom történeti példa van rá, hogy az elveszendő társadalmakat a fényűzés paroxizmusából nem lehet kijózanítani. Róma a császárságban. Franciaország a három Louis alatt. És Velence a XVII. században. Amikor a Signoria az aranyos gondolák luxusát leparancsolta és a ma is látható fekete gondolákat hozta be, de mindhiába.

Mert aki azt gondolja, hogy a luxus csak a ruhában van, az is kiskorú. Az ördög, akit ma a ruhából kifüstölsz, holnap a bútoraidon ül és az asztalodnál eszik. Az interieurödből is kikergeted? Jó. A kártyaasztalhoz kísér. Vagy belebújik egy pompás lóba. Avagy egy bájos gazdátlan hölgybe. Nem szabadulsz, ha egyszer rajta vagy – bocsáss meg – a dögvészen.

Azok a gazdasági és etikai elméletek is, amelyeket mi az egyetemen tanultunk és az okos könyvekből olvasunk: mind a dekadens szellem cifra káprázatai.

Dogmánk ma is, hogy a luxus csak «bizonyos határokon túl» romboló. A meddig

az ipart élteti és a pénzt «forogni» kényszeríti: jó, sőt kívánatos. Mi több: a szegény munkás-osztályoknak válik javára. Oh, ez az örökös jószívűség! Mert pl. az a selyemruha, amit egy mámoros orfeumaivá pezsgővel leöntött, hány embernek adott mégis kenyeret? A selyembogaras parasztnak. A selyembogós fonógyárnak. A szövőgyárnak. A női szabónak. És a közbeeső száznak,

Tehát: csak mentői több selyemruhát, mentői több pezsgőt! És boldog lesz a magyar.

Vigyen el engem az ördög, ha ebből az egész bölcseségből csak egy betű is igaz.

Hogyan és merrefelé forog a pénz, éppen olyan nem mindegy, mint az, hogy én vasárnaponként a templom felé forgok-e vagy a Folies Caprice felé? Hogy imádkozok-e; vagy káromkodok. Hogy selyemruhákat meg csipkéket gyárt-e, avagy tisztességes lakóházat épít-e e nemzet egy bizonyos hányada, éppen olyan nem mindegy, mint az, hogy nekem ezért az írásomért fizetnek-e ezer koronát (ne tessék meg-

ijedni, csak példa), vagy ha pedig egy nagyméretű korrumpált üzletet közvetítenék.

Az újabbkori tudomány, még a mindenhova későn érkező jogtudomány is egyre több *immateriális*, testetlen javat fődöz föl az életben, amióta a szocializmus egy-párszor oldalba döfte.

Viszonyokról, helyzetekről, derékségekről, sőt – pfuj! – bizonyos erényekről is kezd egyre jobban kitudódni, hogy óriási, kézzelfogható *értéket* képviselnek a társadalmi életben. És viszont az is kezd kitetszeni, hogy az a véghetetlen sok drága lim-lom, aranypihe, sallang, cifraság, édes-ség és bájoság, amivel érzékeinket hizlaljuk, nem is észbéli, de fizikai bizonyossággal taszít és lökdös bennünket az elzülésbe

Figyelem az élet többi mindennapi dolgait is. És roppant érdekes jeleket veszek észre. A körülöttem habzó, tündöklő, okoskodó élet véghetetlen gyengeségeinek a jeleit.

Az új eszmék egyre jobban behatnak mindenüvé. Nagy elhatározásokat, rendkívüli derékségeket, önmegtágadásokat, lemondásokat, szigort, fegyelmet és lelki

harckészséget követelnek tőlünk. Mindnyájunktól, akik végre is harcba menendő katonák vagyunk valamennyien.

És mit tudunk ellene szögezni? Valami szatócyszerű silány oportunizmust. Előítéleteket. Frázisokat. Sunyi haszonlesést. Silány praktikákat, hazudozásokat. És mindenekfölött sok divatot, selymet, brokátot ékszert, magassarkú lakkcipőket, tornyos kalapokat, szilszkint, hermelint, chitont, chimationt, peplost.

A hátam mögött pedig egy gaz Mefisztofelesz folyton ezt sugdossa a fülemben:

– Hát azt hiszed, te oktondi, hogy *ezek* fönn bírnak még valamit tartani abból ami van?

Csak azt akarom mondani, hogy azok a legderekabbak, a tiszteletre legérdemesebbek, akik olykor összeállanak a romboló luxus leküzdésére és azzal – mint én is – ennek a mi magyar világunknak a leromlását szeretnék föltartóztatni: jól felkössék ám a... peplost!

A fényűzés ellen fölvett minden küzdelem bukással végződött eddig és azzal is fog végződni, ha csakis a mélyen fekvő

betegség *külső* jeleit, a szimptómákat akarja meggyógyítani. Sőt úgy lehet, hogy egy leromló társadalom *külső* luxus-túlzása is elnyomatván, a lappangó aljasabb indulatokat duzzasztja meg az élvezetért való őrjöngő epedés.

A legjobbaknak mélyen menő, józan, bátor, sőt vakmerő támadására van szükség az élet minden vonalán és az egész *sybarita* társadalmi élet ellen. És nemcsak a leromlás *külső* jelképe: a fényűzés ellen, hanem az elkorcsosodásnak minden lelki és testi forrásai ellen.

Nemcsak akcióra van tehát szükség, hanem háborúra. De hol van a hozzávaló, bátorság?

II.

Yartint írotársam, a női luxus kérdéseiről vitatkozva, mélyenjáró természettudományi kérdést vet elibém. Olyant, amiről szinte mindenki gondolkozott, mivel a kor gondolat-sodrához tartozik.

Honnan van az, hogy az állatvilágban, tollán, szőrén, pikkelyén, héján a *hím* fejti ki a káprázatos fényűzést, színben, formá-

ban, bőségben. Köztünk emberek közt pedig a nő-fényűzés az, ami elbájol, de egyszersem kétségbeejt bennünket. És amin sem okoskodás, sem erkölcsi tanítás, sem irodalom, sem vallásos tanítás nem bír segíteni. Nem, még a törvény és a lehetőség ereje sem. Példa Róma és Velence.

«A szerelem időszakában – úgymond – fényes pikkelyt ölt a hal, új gallért vesz föl a veréb, s a télinél sokkalta fényesebb nászruhát ölt számtalan hullőnek, madárnk, állatnak a hímje. És mindig csakis a hímje.

A szerelem időszakában a brazíliai vadtyúk hímjei összejönnek egy tisztáson s amikor a hölgyek kényelmesen elhelyezkedtek a közeli bokrokon, délceg táncra perdülnek. Amelyik legszebben táncol, az kapja a legjobb feleséget.

A szerelem időszakában összejönnek a hímardvak s a gerjedelem vitus-táncát járlják el a nőstények előtt.

A szerelem időszakában a kanpulykák magukat fölfújva, büszke negéddel csettegnak, a hímgalambok turbékolnak, bókolkolnak, forognak, hajladoznak. Szóval a

szerelem időszakában majd az összes állatvilág hímjei a legelőnyösebben igyekeznek magukat bemutatni a nőstények előtt s férfi létükre nem átalják még a toilette fogásaihoz is folyamodni.

Így megy ez végig az egész állatvilágon, de az emberi nemnél megakad, s ha van óriási különbség az állat és ember közt, hát ez az, hogy a darunál, a vadtyúknál, az összes állatfajoknál a hím táncol (tehát csábít), az embernél pedig a nő.

És ez mélységes nagy misztérium. Most egy roppant nagy szimbólum kóvályog a fejemben, mely szimbólum ott kezdődött a Paradicsomban, a csábító és magát bizonyára cicomázó Évánál s tart e világ végezetéig. Mit jelent ez a szimbólum? Az embervilág *nőstényeinek* ez a darutánca épp úgy összefügg-e az erotikummal, mint az állatvilág *hímjeinek* a tánca?

Mert ha összefügg, akkor az a mélységes szimbólum azt jelenti, hogy az állatvilág hímjeit jellemző erotikum az embervilágban *átbillent* a nőre abban a pillanatban, melyben a legelső nőt Isten megteremtette. S akkor hiába minden...

A kérdés valóban a természettudományos gondolkozás magvát érinti. Ha csakugyan az österemtésnél billent át az embervilágban a *hímek* biológiai luxusa a *nőkre*: akkor *lasciate ogni speranza*. Akkor a nők fényűzése ellen küzdeni badarság. Sőt káros, mivel a küzdelem a természet törvényei ellen van és a faj kifejlődését, javulását akadályozza.

Azonban azt gondolom, hogy az ember mégis csak magasabbrendű állat, – ha nem is valamennyi. Az ő magához illő életét tehát nem lehet mindenben az alsóbbrendűekhez szabni. Általán minden magasabbrendű lénynél az alábbvalókra illő természeti törvény módosul. Minél föllebb megyünk a teremtett világban, annál több oly természeti törvény működését látjuk, mely az alsóbbaknál nincs meg, vagy alszik. Az ásvány nem él. A növény él, de nem érez. Az állat érez, de nem gondolkodik. Az ember él, érez és gondolkodik is.

Azután a ruházatban való fényűzés még az alsóbbrendű lényeknél sem egészen a hím kiváltsága. Sok megfigyelt eset van, amikor a nő csillog és nem a hím.

A szabály inkább csak a madárvilágra áll, ahol a hím valóban hihetetlenek tetsző esztétikai pompát fejt ki a nő előtt és bizonyos, hogy ez meghódítás irányában történik. A galambnál is jobban a fácán, a páva, de legjobban a paradicsom-madár, az állatvilág legfényűzőbb teremtese. De még a nyomorult kanpulyka is.

Az emlős állatoknál, tehát közelebbi rokonainknál, már sok a kivétel. A tigris is az. Nála a két «nem» bőrét olykor a legelegánsabb szücsök sem tudják megkülönböztetni. De ahol a hím nagy luxust űz, mint például az oroszlánál, a bölénynél, a szarvasnál és száz másnál, ott sem az esztétika a fő, hanem a támadó fegyver és védő szőrme.

A szarvas szarva a nőstényért való küzdelemre való és nem parádéra. Az oroszlán sörénye védelmi palást a nyakon a harapások ellen, ha Összevesznek. A majmok közt pedig némelyik, például a mandrill a színpompát ott viseli, ahol esztétikáról a mi fogalmaink szerint ugyancsak nem lehet semmi szó. És amit mutogatni még ő sem szokott.

Röviden: a hozzánk legközelebb eső természeti világban az udvarlás és ezen a réven a tökéletesebb faj kiválás vezérmotívuma a hímeknél nem az esztétika és a luxus, hanem a *harc* a nőért. Ugyanaz, ami az emberi fajtánál is vezet. Lásd a párbajokat.

És ide, nem pedig az esztétikába tartozik ama bizonyos madártánc is, ami egyes madaraknál valóban meglepő. Darumadarat mink már ritkán látunk, bár igaz, hogy ott a hímek táncolnak. De mit mondjunk az úgynevezett nagy-sárszalonkákról (dupla sneff), akik 10–11-en sorba állanak, sorba énekelnek és aki a sorát kiénekelte, az a sorból kiszalad.

Mindezek, az aranyos nyakú hímgalambbal együtt (egyébiránt nem minden hímgalamb aranyos) tulajdonképpen messze időkből öröklött *harc-mozdulatokat* tesznek maguk körül. És ez az, amit mink, oktalan emberek, táncnak nézünk. Amint hogy a kutya is bájosán forog maga körül, mielőtt lefeküdne. Pedig kisütötték rá, hogy ezt a forgást még abból az időből örökölte, amikor ősei mint szabad lények

az óriási réteken éltek (élnek még ma is) és lefekvés előtt le kellett gázolniok előbb a nagy füvet.

Továbbá az úgynevezett *másodrendű* ivari jellemvonások nagy mértékben és gyorsan változnak. Miben sem alkalmazkodik oly gyorsan az állati lény a körülményekhez, ímint ebben. (Gondoljunk csak a sixtusi kápolnabeli énekesek vékony hangjára.)

Ilyen másodrendű nemi (ivari) jelleg: a szag, a hajzat, a *szín* és az ének. Itt a milieu hatása sokkal gyorsabb, mint az elsőrendűeknél.

Most már az embernél vagyunk és amit erre Darwin az ember származásáról irt műve végén megállapított, tudományosan ma is megáll.

A nő megválasztásának, mondjuk: meghódításának az eszköze a vad társadalmak? ban az érte való *harc*. Szép Helena, a sabin nők elrablása, Hunor és Magor mondája a példa. A szlávoknál a nőrablás ma is divat. De még a magyar nép lakodalmon is lövöldöznek, ami harci jelkép.

A nő különös fényűzése nem ősi szabály, mert nem volt rá szüksége. Milieuje más volt.

A kezdetleges népeknél a gyermekölés, kivált a leánygyermek megölése (hiszen még ma is kevesebbre becsülik) sokszor szükség és e réven szokás. A kevés nőt pedig fényezés nélkül is elrabolják szívesen. A legszebbjét (ami az épség és egészség jele) legszívesebben.

Igaz, hogy a *test fölékesítése* még a ruhát is megelőzi. A vad népek tetoválják, befestik és megvagdalmazzák a bőrüket, hogy szebb legyen. Humboldt az Orinoco mellett olyan népet is talált, ahol a ruha még abszolúte ismeretlen volt, de befestetlen bőrrel szégyen volt mutatkozni.

Az udvarláshoz s ezzel együtt a fiatal korhoz való ruházatbeli luxus «átbillenése» a nőre tulajdonképpen soha sem történt meg. De a fejlődés, a *milieu* hozta magával. Ahol kevés volt a nő, vagy bár volt is elég, a férfi akkor is a *legszebbért* harcolt, amikor a legszebbnek még nem is volt ruhája. És a nő ezt *tudta*. Mit tudott volna, ha ezt nem?!

A fejlődésnek abban az állapotában, amikor a leánygyermeket már nem fojtották vízbe, a nő is *több* volt, tehát az érte való

harc kevesebb. Az új milieu hozta magával ma is, hogy a nő a maga *becsét* (ami a szépség) feltüntesse. Ez a szín, az ékeség, a cifra ruha, az aranykarika az orrban, az alsó ajkon, vagy a fülön és a karon. A hódítás szüksége rá nézve sokkal nagyobbá lett s ő is a maga fegyveréhez, a szépséghez folyamodott, mint ahogyan előbb a férfi az erőhatalomhoz.

Nos tehát, ez volt a *női luxus* kifejlődésének az útja. És ezen az úton haladunk ma is. Minél több a coelibatusra kárhozott férfiak száma (papi tilalom, katonai kauciófölemelés, gazdasági szükség), minden nőnek annál jobban kell *küzdenie*, hogy ő és éppen ő, legyen a választott. Hogy ez lassan beorganizálódik, konvenció, sőt életszükséglet lesz, az kézzelfogható. És ez is csak éppen olyan, mint minden, ami a létért való küzdelemhez – az emberi faj eme kiirthatatlan betegségéhez – tartozik.

És ezért való hiába a fényűző női öltözködés ellen való szóbeli rúgkapalózás.

Mindörökre?

Nem. A szociális világlátás a nő megszabadításának az útja.

Aki megengedi, hogy a papok nősüljenek: a női luxus ellen harcol.

Aki eltörli a katonatisztek házassági kau-
cióját: a női luxus ellen harcol.

Aki a férfiak sűrűbb házasságát gazdasá-
gilag előmozdítja: a női luxus ellen harcol.

És magáért a nő természetes szabadsá-
gáért is.

De mit tesz ez a mi éjjel is ragyogó,
dicsőséges, erotikus és a maga drágaságá-
ban fuldokló világunk?

Minden berendezéseivel maga csigázza
föl a női luxust. Magát a nőt pedig szép-
ségével, táncával, toilettjeivel, ékszereivel
és hozományával együtt a civilizáció szent
nevében, gyalázatosan fölfalja.

FUNKCIONÁLIS IDEGESSÉG.

Odakint szítál a hideg novemberi eső.
Olvasom az újságot. Csupa kedvetlen hír.
Egy vidéki úriasszony szíven lőtte magát
(ritka eset), egy pedig a harmadik emelet-
ről vetette le magát (sűrűbb eset). Mind a
kettő szörnyet halt.

Szegények. Ne adj Isten, hogy több is legyen. Csak néhány hétig ne, amíg az őszi légsúly-ingadozások tartanak és a téli egyensúly el nem következik, a karácsonnyal. Akkor már a természet maga csillapít.

Egyébiránt nem természet-tudakosság, vagy az orvosi tudományba való kotnyeleskedés akar ez lenni. Csak amolyan mezteláb-okoskodás.

A hisztériáról van megint szó, vagy mint újabban és szebben mondják: *a funkcionális idegességről*. A föltűnő asszonyi öngyilkosságok és a mindenféle eltítkolt családi szerencsétlenségek legbővebb forrásáról. Tehát társadalmi tényről, amin talán segíteni is lehetne egy kicsit.

Ennek a gondolata zaklat.

Valahányszor olyan esetet látok vagy hallok, ahol a nő funkcionális idegzavarai dúlják föl a család szerencsáját, mindig fölteszem a kérdést:

– Uram Istenem; hány szerencsétlen asszony és hány jobb sorsra érdemes férj és család vergődik ettől a démontól! És mégis mit tesz ellene ez a fölvilágosodott, világatlan világ? A fejét csóválja és – titkolja.

Nagyon jól tudom, hogy fölötte igen kényes ez a tárgy. A hisztériás idegzavarok a műveltség mai állásában «családi titkok». Legfőlebb az orvos tud róluk. És az is magára van utalva egészen. Közintézet el-lene nincsen.

A szerencsétlen hisztériás teremtés éppen-séggel nem elmebeteg, tehát elmeógyó-intézetbe nem való.

Szanatórium ... szanatórium ..., és sza-natórium. Ez pedig iszonyú drága. Csak az istenek különös kegyeltjei tehetik azt, hogy betegüket – mert beteg az – szanatóriu-mokba küldözik. És akkor is vaktában. Rendszeres gyógyításról, a bajnak az orvosi tudomány és a fizikai hatás útján való ki-küszöböléséről akkor sincsen szó. A bete-get csak hurcolják, igazán a Kárpátoktól az Adriáig, vagy Drezdától Taormináig. Bárha a baj is úgy fogyna tőle, mint a pénz-Ezek azonban csak a gazdag emberek. Tehát a népesség maroknyi kisebbsége. Még csak nem is a java. De magának a művelt tár-sadalomnak is csak törtszáma.

Ámde mit csináljon az a család, ahol a hisztériás nőt, aki rendesen családanya is

(olykor anyós), sehova se lehet küldeni. Akiknél a megélhetés gondjai a nő munkáját is követelik: a beteg idegű, ingerlékeny, minden végrele mesés gyorsasággal átugró asszonyét. Aki maga is fölötte szerencsétlen, de százszor szerencsétlenebb a férje meg a gyermekei. Mert a mindenképp való vagyon- és boldogságpusztító kórság nyomorúságainak javát ők szenvedik el és még sem tehetnek ellene semmit. Hiszen az asszony nem igazi beteg! És ha beteg is; hol van Dárius kincse!?

Ezekből a láthatatlan földalatti erekből szivárog össze időnként, rendesen késő őszszel vagy kora tavasszal egy-egy közepes jómódban lévő művelt, de idegeiben régóta beteg, szerencsétlen úriasszony váratlan öngyilkossága. Bizony olykor a férjé is.

Nincs rá statisztika, hogy hány hisztériás idegrendszerű asszonyra esik egy-egy ily katasztrófa. De az orvosok meg fogják erősíteni, hogy a sok közt ezek csak a rendkívüli, szinte véletlen esetek. Heves extázisban elkövetett szörnytetek, amelyek talán két-három perc múlva már elmaradtak volna. Amiből már tudni lehet, hogy

nem sok *száz*, hanem sok *ezer* hisztériás eset közt van egynek-egynek ilyen valóban *véletlen* kimenetele.

Homályban vagyunk tehát mink, a világo sság fiai, még abban is, hogy a művelt társadalomban, vagy az ipari munkásnépnél mekkora területeket vett már birtokba ez az irgalmat nem ismerő daimonion? Azt, hogy a parasztnépnél aránylag kevés az ilyen eset, gondoljuk. A gyógyítás egyik módjára, a helyes testi munkára is ez vezette rá az orvosokat.

Vigasztalása lehet azonban sokaknak az a tapasztalat, hogy az úgynevezett hisztérikus exaltációk (ez is csak vignette) igen sok nőnél a jellem nem közönséges magasztosságával járnak – persze nem a házsártos asszonyokat értem. Az anya hisztériás jellege a gyermekekre olykor genialitás formájában öröklük át. Bár olykor bestialitás formájában is, mint pl. Haynauban, aki egy nagyfokúlag hisztériás színésznő gyermeke volt.

Hisztériás, exaltált gondolkozású, fékezetlen fantáziájú nő igen sok van a világon. De ahány van, szinte mind másforma. A meg-

jelenés formája sok mindentől függ. A neveléstől is, a vagyontól is, az életkortól is, a gyermekek hiányától vagy számától is.

Olykor a legnemesebb, legönfeláldozóbb női jellemben is ott vannak a hisztéria nyomai. De a világ megszokta, hogy hisztériások csak azok a nők, akik fékezhetlen, romboló indulataikkal, kártékony szeszélyeikkel, oktalan féltékenységeikkel, kítőréseikkel és civakodásaikkal férjük és családjuk életét elpusztítják. Egyébiránt mindez hisztériás alap nélkül is előfordul az életben.

Hogy kellő elővigyázat nélkül milyen szerencsétlenségeket hozhat másra és magára, olykor az egész országra is egy hisztériás nő, annak Gambetta halála a példája.

A nagy francia államférfiúnak egy különösen szép és szellemes «barátnője» volt, aki mellette évekig kitartott híven, sőt már az elkésett «esküvő» is el volt határozva a jövő hétre. A kissé hisztériás szép nő azonban Gambetta tudta nélkül elkergette a nagy ember régi jó inasát, valami csekélység miatt. Gambetta ezért úgy látszik igaz okkal szemrehányást tett neki. A nő erre

kitört és parázs perpatvar keletkezett közöttük. A nő extázisában fölkapta Gambetta íróasztaláról az ott fekvő kis revolvert, hogy azonnal agyonlövi magát. (Az ilyen dolgok egyébiránt nem igen komolyak.) Gambetta utána kapott, a revolver elsült és a golyó hosszában a nagy ember karjába furódott. Mondják, hogy ez a seb két hét alatt már jóformán begyógyult volna, de a vérvesztés és a fekvés egy másik bajt szabadított föl. Gambetta – hazája és az egész művelt emberiség nagy fájdalmára – férfikora javában meghalt. Szegény Leontine-nak volt legtöbb oka megsiratni őt, nemcsak azért, mert önzetlenül szerette, de mert ezzel a nagy ember törvényes hitvesének jogait is elvesztette. Gambetta vagyonát vérrokonai vitték el.

Orvosi tanács, hogy az ilyen fölhevült, fékezhetlen állapotban levő nővel szemben csak egy helyes magatartás van: *nem szabad vitába ereszkedni vele, akármi legyen is.*

Való, hogy ez nagyon nehéz, kivált a laikus férjnek. Az ilyen civakodásnak azonban nincs feneke és határa. Az így felhe-

vült női elme, ha vitával izgatják, csodás logikai műveletekre képes, sőt csodás hirtelen elhatározásokra is.

Ezt az orvos előre tudja, de nem tudja a laikus ember, kivált aki szenved tőle.

És mégis az ilyen konfliktusok esetében a bajok megelőzésének az egyetlen egy titka, ha a férfi nyugodt marad, alkármit szóljon is neki a fölhevült nő. Inkább szánia és sajnálnia kell őt, mint haragudnia rá, mert hiszen ilyen esetben igazán valaki más az, aki fájdalmat és szenvedést okoz neki.

Tudom, hogy ezzel ennek a nagy kérdésnek, annyi keserűség, szenvedés, kétségbeesés és szerencsétlenség okozójának nincs még vége. Hiszen ezen a téren hajmeresztő tapasztalatok vannak, amelyek a feminizmusnak számos tan tételét gyökerében támadják meg. Erről azonban ne beszéljünk most. Hiszen van olyan fölfogás is, mely minden nőt többé-kevésbé hisztériásnak tart, bár nem kórtani értelemben.

De a maguk és a mások, kivált pedig családbelieink emberi gyarlóságaival szemben mégis csak dr. Türelem nyújtja mindenkinek a legjobb első segélyt. A töb-

bit az orvosok is hozzáadhatjuk, a maguk szerény tehetsége szerint.

A nőekkel pedig úgy vagyunk, mint ők velünk. Az egymás gyarlóságait tűrjük el, ha segíteni nem bírunk, ama sok jóért, amelyet az élet nehéz megpróbáltatásaiban egymásnak nyújthatunk.

Hiszen az egész társadalmi együttélés sem áll másból!

A TABU.

Ez a szó az ausztráliai szigetvilágból való. Amit mi szentnek, sérthetetlennek, nyúlj-hozzámnak, hét pecséttel lezárt titoknak, saisi lepelnek, hands off-nak vagy akár tréflinek nevezünk: az *tabu*. Az istenek titka. Aki tehát abba betolakszik, rosszul jár. Prométheusz és Niobe a két klaszszikus tanú.

Most pedig egy *allegro maestoso* ütemben írt asszonyi levél fekszik előttem, violaszínű papiroson, helyesírási hibák nélkül. Ez már valami!

Az asszonyok terjedő *funkcionális ideges-ségéről* való följegyzéseimet toldja ez a le-

vél. Azzal kezdi, hogy nekem mindig majdnem igazságom van. És folytatja így:

«Emberi álszemérem, hogy mindent az idegekre fogunk. A baj gyökere a lélekben van.

Hiába mondja nekem Wilde az ő megszámlálhatatlan aforizmái között, hogy lelki fájdalmakat érzéki úton és viszont testi szenvedéseket lelki benyomásokkal lehet gyógyítani: nem igaz abból egy betű sem.

Ha nekem fáj az élet, akkor hiába a hideg és langyos fürdők özöne, hiába a szakszerű ápolás és a szanatóriumbeli sok hókuszs-pókusz. Azt gyógyítsák: a baj gyökerét! Anyagi gondokat családi szerencsétlenségeket, tragikus szerelmeket.

És itt elérkeztem ahhoz, amit a női nevelésről tetszik írni. Istenem: testedzés, sport!

És *egyéb* követelményei nincsenek az emberi húsnak és vérnek? Vagy nem emberi hús és vér a nő addig is, míg *esetleg* férjhez mehet?

Ez a kérdés az indus «tabu».

És ha olvasni tudna a nő lelkében, a leányok (mindenesetre a 20-on felüliek) agyában, hát gonosz inkvizítoroknak nevezné a társadalmi törvények megteremtőit, megátkozna az orvosokat, akik túriuk, hogy ilyen testi-lelki nyomorúság létezzék. És

megutálná a hipocritákat, akik megkövezik a békétlenkedőket, mert nem tudják viselni a testükben és lelkükben dúló poklot.

Ezt gyógyítsák, ezt oldják meg egyszer és akkor gyökerében elfojtják a nők eme nyavalyáját, melynek mindez a kérdés a fészke.

Szakasztott ugyanaz, amit Goethe Mefisztofelesze így vés be az együgyű tanuló elméjébe:

Besonders lernt die Weiber führen;
Est ist ihr ewig Weh und Ach
So tausendfach
Aus Einem Punkte zu curiren.

Iszonyú kényes téma ez annak, aki csak az igazságot keresi és nem a silány tetszést.

Maga az olvasó legyen a bizonyosága, hogy minden fertőzött elme és piszkos mancs szabadion dúl ma az emberi élet legfönségesebb javaiban.

Mi az a *közhit* tehát, amit a hamis szociológus és hamis feminista túlcsigázások e százszor-szent tabura nézve elterjesztettek? Íme:

– A nő nemcsak gazdasági, hanem nemi rabszolgája is a férfinak. Még húsz eszten-

dős korán túl is arra van kényszerítve, hogy a természettől nyert jogos vágyait elnyomja. Tűrhetetlen rablánca, hogy tisztának kell maradnia, noha a férfinak *minden* meg van engedve. A házasság? Új rablánca a nőnek! Nemcsak a nehéz fölbontás, a törvény és a társadalmi morál által az, de a kényszer- gyermekszülés által is. Pedig nem az anyaság (a kötelesség) a lényeges, hanem a kielégülés (a jog). Rutgers, a hollandi próféta és Mme Roussell, a francia apostolnő tanítja az új malthusi igazságot. Adassék meg a nőnek a jog, hogy a gyermeket, élet-örömei fogyasztóját, elnyomhassa. Az ő joga legyen, hogy akarja-e vagy nem férjét és a hazát gyermekekkel és mennyivel megajándékozni? (A *milyenről* nem beszéltek.) Mert a kötelező gyermekszülés is éppen olyan rabszolgaság, mint a kötelező tisztaság. El velük!...

Csak azt akarom megmutatni, hogy ez a szent tabu az új eszmék milyen gloriolájában ragyog.

Nem titok előttem semmi.

Bejártam nyílt szemmel a házasságtörő irodalom, a pornográfia és a szabadszerelem

eszmepocsolyáit. Más pocsolyákat is, ha úgy tetszik. Láttam az új, kritikátlan eszmék mérgétől elfekélyesedett lelkeket, összetört lelkű fiatal nőket, akiket az új prófétákban vetett bizalom kergetett a pokol ötödik vármegyéjébe. Szép öngyilkosok holttesteit, akik a szent tabu elmosódott bélyegét viselték a homlokukon.

Nem lehet az, hogy az igazság és a haladás útja ennyi szennyel, romlással és szerencsétlenséggel legyen kikövezve. A szent tabu bizonyosan hazudik. És a szépszavú német ördög is csak a maga mesteriségében sántikál.

Mert ha az asszony egész emberi mivolta csakis abban a tabuban merül ki: akkor Ádámot gyalázatosan becsapták. És akkor az asszony egyszerűen megvetésre méltó teremtés, mivel emberi méltóságra emelkedni képtelen.

Végzetlen vigasztalás, hogy nincs így!

A szent tabu csakugyan hazudik. És az asszonyi nem szertelenül különb, mint az ő modern apostolai tanítják.

A nő illendő *tisztasága* nem szerencsétlenség reá magára sem, annál kevésbé a

társadalomra. És mindenekfölött nem forrása, de még ennél is kevésbé egyetlen forrása a funkcionális idegesség nyavalyájának és mindama nagy romlásnak, amiről statisztika nem tehet.

Való szent igaz, hogy a nőnek jogos ambíciója az, amit a t. levélíró is elhallgat. Igaznak kell lennie annak is, hogy súlyos, kínos és gyötrelmes az a vihar, – nagyon szépen mondom – amelynek hullámain a fiatal nő akarata, szent tabujával együtt, mint valamely törekeny sajka hanyattatik. És azt gondolom, már jóval húsz éves életkornak előtte is.

Sőt teszek még egy nagy leengedést.

Való igaz, hogy a befogadott, szemforgató férfimorál, a maga hazug és förtelmes (Szabadságaival, nemcsak utálatos, de hihetetlen aljasságok, veszedelmek, paralízisek és pusztulások okfeje is. És hovatovább mindig ilyenebb fog lenni.

És mégis!

Következik-e mindezekből az, hogy az asszonyi tisztaságnak bizonyos kezdő éveken át való megőrzése forrása vagy éppen egyetlen forrása a funkcionális idegesség-

nek, a démoni hisztériának, mely a családi élet virágos kertjét terjedő bűzhödtt pocso-lyákkal árasztja el?

Minden más következik, csak ez nem kö-vetkezik.

Akár mennyire tudjuk is mindnyájan, hogy a férj nélkül maradt aggszűzek – mosdat-
lan gúnyjára minden rípókságnak – lelki-
leg is félrefejlődött, mindenképpen szána-
lomra érdemes teremtményei e gyarló földi
életnek: a fiatalkori tisztaságról mégis
egészen bizonyos, hogy a vele járó lelki
szenvedéseken túl *egymaga* sohasem for-
rása semmiféle betegségnek. Sőt nagy élet-
örömök forrása, amelyek a tiszta áldozat
méltó jutalmai.

A feminizmus legnagyobb kérdésén tar-
tom most a kezemet.

A nőnek szerintem is *joga* van a férfi-
hoz, még pedig már abban az életkorban,
amit a természet arra rendelt. És bizonyos
hogy itt a társadalmi élet, a művelt világ-
rend az asszonnyal, mint gyöngébbel fizet-
tet meg a műveltség gyönyörűségeinek
legszörnyűségesebb árát. Röviden mon-
dom: a civilizáció emberhússal, még pe-

dig legnagyobbrészt asszonyi hússal táplálkozik.

És itt kezdődik az én feminizmusom. A nagy gyűlölet és a nagy harc az ember-evő társadalom ellen – akármilyen villámfényes is, – mely coelibátusaival, papi, katonai, hivatalbeli, állásbeli, rangbeli, gazdasági és erkölcstelenségi intézményeivel a maga tobzódásait az asszony testi és lelki nyomorúságaival fizetteti meg.

Maga a félig-középkori házassági jog is idevaló.

Harcos testvére, hű pajtása vagyok mindenkinek, aki ezek ellen az emberevő akadályok ellen visel háborút. Nem vagyok ellensége még a nők politikai szavazatjogának sem, mivel az igazi rabszolgaság megtörésének kezdetét vélem benne. És vallom tántoríthatatlan hittel, hogy csakis ezen a harctéren lehet kiküzdeni a nő igazi föl-szabadítását.

A többi azonban az emberi ítélet megtevédeése. Szörnyen elhibázott szexuális tolvaj-út. Amely nő rá engedi magát csábítani, csak katasztrófákkal, bukással és eltipor-tatásokkal végezheti. Beletapossák irgalom

nélkül az ingoványba, ahová a hibás eszmék tévedező lidércfényei elcsábították.

A példákat az élet mutatja.

Aki azonban tudni akarja, tudja meg, hogy a nő szexuális élete csakugyan forrásává lehet ál hisztériának. Csakhogy nem a tisztaság, hanem a *piszok* által. És ebben az állításban már a magam buti feje mellé odavettem tudós orvosok megállapításait is.

A modern fiatal nők mértéktelen szexuális jellemvonásait, olykor súlyos megbetegedéseit, mindenesetre sűrű bukásait, a modern élet csábító, izgató és fölbujtó alkalmi idézik elő. Vaskalapos nyelven: a terjedő nemi erkölcstelenség.

Az, aki a serdülő leány-gyermek vagy éppen a bakfis fejét idétlen «szexuális fölvilágosításokkal» tömi tele, a romlás első lökését adja meg neki. Fölbresztette benne nem a tudást, hanem az ördögöt.

Következnek a nemi kicsapongásokat művelő, olykor dicsérő mindennapi írások. Másod- és harmadrendű malac-színházak és effélék. Fényes aljasságok. Azután a disznóirodalom, az óriási, amit az utcán árulnak. Az ódon-könyvkereskedések boltablakai

meztelen képeikkel és förtelmes, de olcsó trágárságaikkal. A kortársak fölizgató beszélgetései. Az a pimasz szexuális hangulat, ami még a «szalónok» levegőjét is elárasztja. A felnőttek oktalan, perverz feministáskodásai. Ezer és ezer fertőzet, állatiasság, ami a levegőben a koreszme és modernség álneve alatt röpköd. Egy egész disznóól-kultúra.

Mint változik át az éretlen korban imígyen fölizgatott kíváncsiság koraérett eroticummá; mint fejlődik erőszakos, fékezetlen kívánságokká, tisztátlan szerelmi indulatokká, állatias követelésekké és titkos cselekedetekké, amelyek a higiénia legelső rendszabályaiba, sőt a paraszt-okosság vakolatlan kőfalaiba is beleütköznek ...

Itt ezek alatt a pontok alatt is valamilye *tabu* értendő. De erről még ha orvos volnék is, csak a kollégák körében mernék nyilatkozni.

Ez a forrása a húsz éves kor gyehennaszenvédéseinek. És ebből a beszennyezett forrásból fakad bőven a hisztéria. Föltéve, hogy nem az állatiasságtól elzüllött idegrendszerű apáról vagy anyáról szállott alá.

És a gyermek csak folytatja a *művelt* ember-anyag jól megérdemlett leromlását.

Bizony a degenerálás tabuja az, semmi más.

Tudok mást is.

Odakint az Isten szabad ege alatt napfény ragyog és délibáb reszket a síkságon. Vagy tiszta eső hull és fehér hó a magasságból. És viharok söprik el olykor a poshadó levegőt. A gyermek, a leány-gyermek is, a természet tiszta szépségeit tanulja bennük imádni, ha közel él hozzájuk.

A játék-téren megfeszül a femina fiatal izma is és a helyes testi cselekvés bájos harmóniájába szokik. A természet érzése a testben hihetetlen gyönyör. Kifárad, pihen, alszik.

A szabad ég alatt fejlődő élet, a vidám tanulás, a művészet, az emberi háztartás becsületes munkája, az értelem helyes és hasznos lekötöttsége elzárja tőle a rothadt beszédet és a búzhódt írásokat. El még az örökös csipkét, selymet, kalapot, bujtogató flörtölést és flanzolást is.

Nem ér rá megromlani.

És kibontakozik a leány-gyermekből egy

bájos, szédítő illatú virág. Egy magasabb emberi lény, aki nem izgatott vágyakat hordoz lágy elméjében, hanem ott érzi testében az alkotó természet diadalmas esztétikáját. Izmaiban a harcoló erőt, akaratában a fegyelmet és szívében a fertőzetlen termékenység édes kívánságait. A nagy emberi egyenlőséget a mainál különb férfival.

És a természetnek ez az egészséges, jól egyensúlyozott szép termése éjjel jóleső pihegés közt fog aludni. És nem fogja párnafojtogató perverz vágyakkal meddő lihegés közt sóhajtozni ... tabu ... tabu ... tabu

A HÁZASSÁGTÖRÉS.

Egyik íróársamat a szociológus túlbuzgóság annyira ragadta, hogy már fölállítja a *klasszikus házasságtörés* típusát is.

Az olyan *meg nem értett nő* házasságtörését menti vele, aki az átlagos színvonalon fölül álló, valami überweib-féle. Aki egy kényszerházasság ellen házasságtöréssel csinál forradalmat s így szerinte «ez a

házasságtörés a rokonszenves, majdnem ajánlható bűnök közé tartozik».

És most azt kérdezem:

– Melyik nő az, aki a házasságtörés szándékával vagy eshetőségeivel előre foglalkozva, nem gondolja magáról, hogy ő überweib és ő a jogos forradalom állapotában van? Még akkor is, ha ezt az elhatározó lépést a leggyávább módon és a legsilányabb indulatok ösztökélése alatt követi el.

Ebből az intonációból azonban nem következik semmi erény-csőszség, sem pedig erkölcsi szemforgatás.

Régi hirdetője vagyok a szerelem, tudniillik az igazi szerelem fiziológiai és fejlődésbeli jogainak magam is. Annak is, hogy a mostani civilizáció fényének javát, a haladást, a kényelmet és minden ő egyéb dicsőségeit a társadalom nagyrészt a nők fesi emberi jogainak elnyomásával fizetteti meg. Vallom azt is, hogy a szerelem jogainak a hasznosság és érdekek által való elnyomása gonosz ellensége a jövőbeli nemzedékek javulásának és a helyes kiválásnak is. És százszor mondtam én is, hogy

a modern házassági törvények legtöbb államban valósággal bűnrészesei a házasságtöréseknek.

De azért klasszikus házasságtörés, vagy éppen házasságtörésre való forradalmi jog még sincsen.

És ha a nő – legyen még olyan überweib is – ilyen jogra támaszkodva felelőség nélkül követ el házasságtörést, az rettenetesen fogja tapasztalni, hogy egy nagyon elhibázott, bár tetszős szalón-filozofémának lett áldozatává. Nemcsak a társadalom *mostani* jogi és erkölcsi fogalmai szerint, de az emberi együttélés legprimitívebb-alapfogalmai szerint is. Amit, úgy hiszem, természeti őstörvénynek fogadhatunk el azért, amiért természeti őstörvény a társas együttélés kénytelensége is.

A kérdést mindenekelőtt nem a múltkony és hullámmó, hanem az évezredek átfoglaló, állandó erkölcsi törvények területére kell állítani.

Ha a házassági hűséget csak tegnapelőtt találta volna ki például Edison, és nem volna benne kétféle változatban is már a tízparancsolatban, lehetne beszélni róla. De

az olyan ethikai parancsok, amelyek ősi létezéséről az ismert legrégebb morál-kódexek tanúskodnak és amelyek azóta is mindig élnek: azok bizony pusztán észbeli okoskodásokkal a világból ki nem expediálhatók. Nem azért, mert vallásilag is szentesített morál-parancsok, hanem azért, mivel a társadalmi együttélés természeti szegletkövei.

Amiért tilos az öles és lopás Mózes óta mindig (hiszen már jóval előtte is az volt), azért tilos és azért fog tilos maradni a házasságtörés is.

Jézus házasságtörő asszonyának a problémája azonban csakugyan kivételnek látszik.

Egy kis irodalmi dolgozatot írván erről a dolgról, behatóbban foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogyan bocsájthatta meg Jézus a házasságtörő asszonynak ezt a legnagyobb asszonyi bűnt? Holott tanai közt másutt egyenesen ott van, hogy feleségét házasságtörés miatt mindenki elbocsájthassa, sőt már az ilyesmire való gondolas is igen nagy bűn.

Az eset Jánosnál van följegyezve (VIII. 3.) a négy apostoli író közül csakis nála.

Ennél a gazdag képzelő és írói tehetséggel megáldott apostolnál, aki hozzá még a legfiatalabb is volt. Azonban el kell fogadni úgy, ahogy írva van.

Jézus a jeruzsálemi templom előtt ül, amikor a farizeusok (akik untalan ellentmondásba akarják keverni és ezzel a nép előtt lehetetlenné tenni) egy házasságtörő asszonyt visznek eléje, akit Mózes parancsa szerint meg kell kövezni. Tehát ölesről is szó van.

«Jézus pedig lehajolván, ujjával írt a földön.»

Ez egyébiránt egyetlen nyoma annak, hogy Jézus írni is tudott. Nincs magyarázata, hogy Jézus zavarában írt-e a földön, vagy gondolkozott, avagy a farizeusokat ki akarta-e ezzel fárasztani, – amint én föl-fogtam. Csak a farizeusok szorgalmazására emelkedett föl ezekkel a szavakkal:

– Aki közületek bűn nélkül való, az vessen először követ rá.

És lehajolván, megint írt a földön. Tehát csakugyan a kifárasztás volt a célja.

Erre a farizeusok mind elszéledeztek, s amikor Jézus *egészen egyedül* maradt az

asszonnyal (különös, hogy akkor maga a szejat író sem lehetett jelen), akkor következik csak közte és az asszony közt a párbeszéd, így:

– Asszony, hol vannak a te vádlóid? Senki sem kárhoztat téged?

– Senjsi sem, uram!

– Én sem kárhoztatlak. Menj és többé ne vétkezzél I

Tehát nem bocsájt meg, csak nem vádol és nem kívánja a megkövezést. De kiadja neki a tilalmat azonnal.

Az első századokban János írásának ezt a részét hamisításnak tartották. Azt hitték, hogy elfogadásával a férjek feleségeiket házasságtörésre fogják fölbátorítani. Nagy viták után végre az esetet valónak ismerték el, mivel egészen egybehangzik Jézusnak a szeretetről és a bűnök megbocsájtásáról szóló tanításaival, de nem ellenkezik a házasságtörésről szóló tiltó parancsaival sem. íme, ez ennek a híres tételnek az értelme és sorsa. Hogy a házasságtörés megengedése lenne benne, ahhoz több mint merész képzelőhetség kell.

A szentírásban sok minden van. Ezt a

híres esetet és a négy evangéliumban előforduló női alakokat ama kor jogi és erkölcsi életébe állítva, lehetetlen észre nem venni, hogy Jézus hadat folytat az akkori szeretetlenségen, kényszeren és spekulációkon alapuló házasságok ellen is. Törvényé ebben is a szeretetet akarja tenni. Mózes kódexe helyett, ami a nővel szemben rideg és szigorú, szinte kegyetlen. Vagy legalább ilyen a Jézus korabeli tudósok vagyis fari-zeusok magyarázata szerint.

Egészen beleillik Jézus tanaiba az, amit mi (ha szabad így szólani), mi modern humanisták hirdetünk. Hogy tudniillik a szerelem vagy mondjuk így: a szeretet a házasság alapja. Még fiziológiailag is az. És amit a szeretet nem szentelt meg, az esendő, tökéletlen, sőt a természet rendjével is ellenkező emberi alkotás.

Szóval az előttünk ismeretes ethikai törvénykönyvek a házasságtörést sem klasszikus, sem másféle formájában soha nem igazolták, hanem mindig keményen tiltották. Az ebből levonható eredmény tehát az, hogy a házasságtörés szigorú tilalma mindig egyik erős alapja volt a társadalmi élet-

nek és az emberiség fejlődésének. Tehát az nem változó, hanem állandó jellegű és szigorú tilalom, amiből fejlődési elvet levezetni szörnyűség.

Más az, hogy az ethikai és vallásos tilamon kívül a házasság tisztaságát milyen kötelekek őrzik. A férfiről itt nincs szó (ez más fejezet), csak a nőről, akinek hűségéhez van kötve egyebek közt a leszármazók *bizonyossága* is. Azok az írók, akik házasságtörésben «csinálnak», csak ritkán gondolnak erre. Holott ha valamiben, ebben érhet «mindnyájunkat baleset». Még pedig olyan, aminek rettenetessége legtöbb esetben mindent fölülmúl.

Hogy a nő, a feleség, hűsége és mindig föltételezett tisztasága címén a törvénynek (kivált a magyar törvénynek) hányféle vagyoni jogi előnyét élvezzi, kezdve az ősi hitbéren és végezve a modern nőtartási igényeken: annak csak a jogászok a megmondhatóí. 4 becsületes magyar hitves vagyoni igényei férjével és családjával szemben ma is privilégium természetével bírnak. Senkinek sincs köztünk olyan sokféle joga, mint a hú hitvestársnak. De egyetlen

«klasszikus házasságtörés» elég, hogy mindez a sok jog úgy szétröpüljön, mint amikor valaki a tollpihébe beletüsszent.

Most tehát tessék klasszikus házasságtörést elkövetni!

Tudom van abban igazság, hogy egy kényszerrel vagy ilyesmivel, továbbá érdekből vagy számításból férjhez adott és férjétől idegen asszonyt valóban maga a társadalom taszít a bűn felé.

„Való igaz. De taszít bizony a bűn felé az ilyen társadalom engem is, téged is, őt is, minket is ... végig a ragozáson. A *felelősség* azonban az enyém, tied, övé, mienk... szóval végig a ragozáson.

És itt tisztázódik a kérdés. Lehet, hogy valamely nőnek jelentékeny enyhítő körülményei vannak arra, hogy klasszikus házasságtörést elkövessen. Ez lehet. Az pedig bizonyos, hogy minden házasságtörő nő előbb alaposan körülbástyázza magát szalónfilozófiával, regényekkel, Nitzschével és férjének rossz tulajdonságaival (ha nincsenek is) és ezek védelme alatt ugrik azután bele a most már klasszikussá átalakított házasságtörésbe. De így

vagy úgy, mentsége csak egyetlen egy esetben van: ha nagy szerelemből tette és *a maga felelősségére, nem pedig másokéra.*

Mit jelent ez?

Azt jelenti, hogy a nő maga előtt is csak úgy képes erkölcsileg megállani és csakis úgy képes erkölcsileg újjászületni embertársai előtt is, ha bűnével egyben lemond mind ama jogokról, amelyek őt mint feleséget férjével, családjával s minden másokkal szemben megillették a hűség és tisztaság címén. Lemond tehát a férjével való együttélésről (a férjnek is isteni joga van ahhoz, hogy a gyermekei az ő gyermekei legyenek), lemond a hitberről, özvegyi jogról, nőtartásról és minden másról, ami neki hűsége fejében jár mindenféle és minden korbeli törvény és erkölcsi szabály szerint. Ha nem így tesz, hanem egyszerűen lapít és *csal*, ez azután már éppenséggel nem klasszikus többé.

Hogy ilyen felelősség mellett klasszikus házasságtörést elkövetni kutya-nehéz, az bizonyos. De hát az életben – vigasztaljuk magunkat – az igazán jó dolgok mindig nagyon drágák.

Valósággal az életben látunk is ilyen eseteket. És sokkal több is van mint amennyit látunk. A jobb sorsra érdemes nő a szeretetlen házasságot keserves magamegeröltetése után végre egyszerre csak otthagyja. Lemond férje nevééről, kilép keserves családi életéből, olykor (bár ez a legnehezebb) gyermekeitől is megvált s vagyoni igényeit, sőt sokszor még hozományát is (óh azok a lovagias férfjek!) régi férje körmei közt hagyja. És férjhez megy a világ hanyattesése közt máshoz, akit szeret. És akivel emberi módon, boldogan folytatja életének hátralevő részét.

A többi ember ezt látja, lassan megéri és elfogadja. Erkölcsi kár nem okoztatott, sőt a természet háztartásában is rendbejött egyet-más, ami azelőtt nem volt rendben. Ez valóban jogos forradalom volt, még pedig sikeres. Noha a nem sikerült forradalmak számát és szenvedéseit csak a jó Isten tudja.

De micsoda más ez és micsoda más az, amikor az asszony titokban elköveti a klaszszikus házasságtörést, de megmarad férje

bizalmában, vagyonában és a maga összes jogaiban, amelyeket innét túl a legalacsonyabb csalás tudatában élvez. Cselekedete és állapota tehát minden néven nevezendő és minden korbeli fogalmak szerint menthetetlen.

Rettenetes elítélése és lealacsonyítása volna az a jelen kor szellemének, ha valaki ezt mondaná:

– Kérem, ez középkori előítélet. A modern erkölcsi fölfogás az ilyent már megengedi.

Vagy-vagy.

Ha az asszony *felelős* önmagáért, akkor csak ez helyes. Ha pedig asszony olyan gyarló lény, hogy még a legelső és legnagyobb társadalmi kötelesség dolgában sem tehető felelőssé: akkor, ám jól van, bocsájtassék meg neki a klasszikus házasságtörés. Hanem ha ez így van, akkor, – bocsánat – akkor az asszony bizony az állatnál.nem sokkal magasabb rangú lény. És nem érdemes felőle annyit filozofálni.

Én nem ezt vallom, hanem az ellenkezőt. Ellenben az asszony emez állati állapotát vallja mindenki, ha nem mondja is, aki az

asszony *felelősség nélkül való* házasságtörését akármilyen okoskodással és akármiképpen is hirdeti.

MODERN NŐRABLÁSOK.

Bolond dolog, de ebben a méterrel és dollárral kimért világban visszacsap az őskori romantika. A végletek találkoznak megint. A yankee ökölnyi könnyeket potyogtatva bolondul a melodramák és más mindenféle szentimentálizmusok után. – A vén Európában pedig divatba jön a leányrablás.

Most már a legjobb családokban is. Sőt – hadd ájuljak el – a legeslegjobb német családokban is. Azelőtt az volt a beszéd, hogy az ilyen «vakmerényre» csakis a forró vérű és bolond olasz, spanyol meg francia szerelmesek képesek. Most pedig hosszú listát lehetne összeállítani az elszöktetett német Frauléinokról, sőt feleségekről is. Még olyanokról is, akiknek a vérédényeiben egy vagy más. trónushoz való jog csörgedez.

A világ pedig örül az ilyen eseteknek, mint a bolond a fülinek.

Visszaütés, atavizmus-e ez valamely távoli korra, amikor még az emberek – a nagy római költő szerint – bíró nélkül, önként tisztelték a jogot és a becsületet? Avagy pedig a legelőkelőbb világ; lassú korhadozásának a jele, ami mindig az asszonyi erkölcsökben látható legbiztosabban.

Mert ha visszaütés valamely vaskosabb, egészségesebb ősállapotra: akkor tapsolok neki. Ha pedig a túlcivilizáltság és a túl-előkelő osztályok csendes kiküszöbölésének a jele, akkor – táncolván tapsolok neki.

Atavizmus azért lehet, mivel ama bizonyos aranykorban csakugyan lopták, rabolták és szöktették a feleségnek való asszonyt. Sőt vették is drága pénzen. Az igaz, hogy az borzasztó régen volt.

Úgy áll a dolog, hogy a legősibb emberi társaságban nincs is házasság. Csak úgy össze-vissza élnek az emberek. A gyerekeknek csak az *anyjuk* bizonyos. (Igaz, hogy ebben még sűrűbben visszaütnek az ősi szokások.) Romantika tehát és nem igaz dolog az sem, amikor színdarabban vagy re-

gényben a költők édes szerelmi viszonyokat és boldog monogam házaséletet varázsolnak a szemünk elé a kőkorszakból. Tessék elhinni, hogy a mai világ, akármilyen nyavalyás is, sokkal romantikusabb, mint az akkori volt.

Ellenben az asszony volt az *úr!* Ami családi élet volt, körülötte forgott a gyermekeiben. Tehát a megélés forrása, a vagyon is jobbra az övé volt. A férfi csak verekedett; védett, hódított és otthon – garázdálkodott. Ezért van, hogy legtöbb ösnépnél még a törzsfőnöki tollbokréta is asszonyi ágon szállott le. Ha a feministáknak tetszik ez a kép, nem bánom.

Amikor később már csak a fitestvéreknek voltak közös feleségeik, ez már haladás volt, mert legalább a rokonsági kötelék volt bizonyos. A többnejűség már igen nagy kulturállapot. Hogy az egynejűség a csúcsa a haladásnak, bizonyos.

A maitresse-gazdálkodás tehát már a társadalmi rend leromlása.

Hát *mikor* rabolták az asszonyt? Akkor, amikor már fejlettebb volt a társadalmi élet és megszületett az igazi *család*, már

akár többnejűséggel, akár másképp. És nem is az asszonyok hiánya volt az oka, vagy csak ritkábban az. Hiszen a harcias népeknél a háborúk miatt rendszeren férfi-szükség van és nagy asszonybőség. Az oka az volt, hogy a büszke férfi *javit* növelni akarta. És rabolt bizony az rabszolgát is, asszonyt is magának, amennyi kellett. Vagy lopott. Vagy vett. Csak Homerost kell olvasni.

Ki ne ismerné a mi nagy mondánkat a csodaszarvasról; a Hunor és Mogor esetét. Vagy a rómaiak mondáját a szabin nők elrablásáról, ami szintén csak egyetlen jelképes monda száz és ezer valóság helyett. De oly szép és erős volt, hogy ezer év múlva is úgy vitte haza a római vőlegény a maga menyasszonyát, hogy az anyja karjaiból jelképesen kitépte, vagy – ez elegánsabb volt – derékon kapta és átemelte a küszöbön.

Már most tehát, ami a romantikát illeti, bizony az sohasem volt olyan ragyogó és érdekes a valóságban, mint ahogyan a poéták utána költöttek. Bár igaz, hogy az a laposfejű araukán, aki a maga kedves-asszonyát karddal foglalta el és paripán

nyargalt vele haza, avagy pedig a vásáron csengő aranyakat fizetett érte: a maga durvaságában is ezerszer különb legény volt, mint az a modern gentleman, aki féllesztendeig alkuszik a szülőkkel, hogy megnyit adnak neki a lányukkal – kárpótlásul.

Szóval én azt mondom, hogy olyan *romantika*, amilyennel a hercegnő-rablók és efféle modern alakok a tettüket szépítik, tulajdonképpen sohasem uralkodott a világon. Valamikor, amikor még a rablás, szöktetés, lopás és vétel *fair* dolog volt, igenis voltak ilyen esetek, amikor a férfi a nő iránt való legyőzhetetlen szerelemből rabolt, ölt és a többi; de hogy még ma is legyenek ilyen esetek, nem gondolom.

A modern nőszöktetési esetekben legalább egészen mást látok. Föltűnik, hogy rendszeren hercegnőket (vagy főlebb), grófnőket és plutokrata kisasszonyokat rabolnak vagy szöktetnek.

És kicsodák? Legtöbb esetben kétes élethivatású gentlemanek. Olyanok, akik életpályájukat eltévesztették és pl. katonatisztból soffőrökké lettek, vagy ilyesmi. Továbbá cigányprímások, megkergült festőművészek.

fantaszta színészek, habajgós zongoraművészek és a többi.

És ami különös, egyetlen egyről sem tudom, hogy bárha csak olyan rendezett gentleman is lett volna, aki a zilált hajjal és detektívekkel utánuk rohanó papának és mamának ezt mondta volna:

– Fáradjanak haza, kérem. Füttyülök a tisztelt vagyonukra. A feleségemet egy alsóruhában hoztam el és ez nekem éppen elég. A többi az én gondom, a magamé. Alászolgája!

Jaj, dehogy így megy ez a mesterség, dehogy! Egészen más az.

A férfi részéről még legkedvezőbb, ha azt mondjuk rá, hogy hiányzott az egyik kereke. Némelyiknek meg több volt egygyel. Erős, nagy szerelem, határozott el-tökélés és a tettel járó, nagy életfelelősség: ki tud ilyent? De mindegyiket valami nagy vagyონrendezés és pumpolás követi.

És az elrablott «hercegkisasszony»? Aki-nek a sorsán annyi érzékeny asszonyi szív ejt könyvet – tudniillik örömkönyvet. Hogy ime, még nem halt ki ebből a gonosz világ-ból a tiszta idealizmus. Hogy vannak

még leányok, akik ott hagyják a diadémot, a főúri koronát, a rangot, a szép selyemruhákat, a zsúrokat, a five o'clock teát, az operapáholyt, a nehéz milliót – és mennek a szívük után, a szerelem szárnyain vagy automobilon, az ő Bayard-juknak ölelő karjaiba, mindörökre ámen!

Haj, haj!

Csak ha tudnék én olyan szökevény-heroínát, aki ezt a hőstettet *kibírta*.

Amennyiről tudok, az egy-két hét múlva elkezdett nyafogni. Ez is hiányzott, az is. A jólét, a kényelem, a selyem, a szobalány, stb. Végül pedig a férj is nyers, durva, neveletlen, ordináré. Pedig ez is stílszerű. Hiszen a leányrablás az emberiség őskorából való romantika és akkor bizony az aszszony feje fölött gyakran megsuhant a rabló férfi szíjostora.

Megengedem, hogy van kivétel. Lehet ideális, költői leányszöktetés is. De az én láthatáromon egyetlen egy olyan esetet se vettem észre. Rossz lett a vége mindnek. Legnagyobb részben az tetszett ki, hogy a hős tulajdonképpen kalandor volt, a hősnő pedig félkegyelmű hiszterika, vagy éretlen fejű

bakfis, aki valamely rossz regényt akart másolni. És csúful belesült.

Ha különben valaki jobb végződésű rablási esetekről tud, nemcsak hogy nem bánom hanem még én is szívesen segíték neki ... csodálkozni.

FIÚ-E VAGY LEÁNY?

Világ-meggyőződés, hogy az élet átlagos állapotai mellett a vőlegénynek idősebbnek kell lennie, mint a menyasszonynak. Jól sikerült kivételek vannak, tudom, de mivel a szabály erős, nagy lutrit játszanak azok mindig, akik azt gondolják, hogy éppen az ő esetük lesz a szerencsés kivétel. Hiszen egy okos spanyol közmondás már a rendes házasságra is ezt mondja: Nesze egy zsák kigyó. Egy angolna is van köztük; rántsd ki az angolnát!

A népies szabály ez: «A menyasszony legyen feleannyi idős, mint a vőlegény és héttel több». E szerint a 26 éves vőlegényhez 20 éves menyasszony illik, a 40 éveshez 27 éves, a 60 éveshez 37 éves. Azon túl már egészen mindegy.

Annyi bizonyos, hogy a mesztéláb való okoskodás ehhez a dologhoz sem elégedő. A művelt életben látunk például egészen jól konzervált 45 esztendős asszonyokat is, akik még mindig jogot tartanak – legyünk diszkréték – az élet örömeire. Mit csinálnak ezek egy 76 esztendős gentlemannel; pedig ez dukálna nekik.

Emelgessük azonban itt is egy kicsit a természettudományosság saisi leplét is.

Nem éppen új dolog, hogy az egész világon több fiúgyermek születik, mint leány. Oesterlen a művelt Európából 60 milliós születési esetből elemezte ki a maga átlagszámát.

Az átlag ez: 106,3 fiú születésére esik 100 leány születése. Ez a csecsemő korban ezer-ezernél 63 plusz-fiút jelent.

Ha ez így maradna, kapós volna az asszony és nem ... kikapós. A természet azonban a kaszás embert, jobbára a fiúgyerekek közé küldi.

Paraszti józan-buta ésszel szinte hihetetlen, hogy az erős nem életereje sokkal kisebb, mint a gyöngé nemé. A vége az, hogy az együttélés korában a férfiak és

nők száma, mindig normális viszonyok közt körülbelül fődözi egymást.

Azontúl pedig megint az asszonyok életereje kap fölül. Statisztikailag igaz, de szemmel is lehet látni, hogy sokkal több özvegy asszony van a világon, mint özvegy férfi.

Fölötte érdekes, hogy a hadakozó nemzeteknél, vagy egyáltalán a nagy háborúk után ez a természeti törvény szinte botrányos erővel működik.

A fiú-gyermekek születése (az elesettek helyére) még a rendesnél is sokkal nagyobb. A természet mintha pótolni akarná a férfiak sorában lőtt és vágott réseket.

Ez mind szép. De hát hogyan megy a nagy Logosnak ez a mestersége? Miképpen csinálja ő ezt a csodát, amelynek különben ennél sokkal finomabb árnyalatai is vannak? Vagy mindennapi nyelven: mitől függ az, hogy fiú szülessen-e a világra vagy leány?

Íme a kormányozható gólya problémája, a mivel Schenk pár év előtt a világot fölizgatta. Hogy sarlatán volt, az bizonyos, mivel a természettudományosságot úgy

árulta, mint a zöldség piacon a spenótot szokás. De ami a dolog magvát illeti, jó helyen tapogatózott.

Kitetszett lassan, hogy a háborúk alatt otthon maradt gyöngébb, hitványabb férfinemzedéknek több fiúgyermeke van, mint az erősebbnek szokott lenni. És más, hasonló körülmény hatása alatt is ugyanazt mutatták a számok. Ezekből szerkesztette meg Lint az ő összefoglaló törvényt:

«A két házastárs közül az esetek többségében a gyöngébbik neme származik át a gyermekekre.»

Vagy népszerűbben: Ha a férfi a hitványabb, több fiúgyermekre van kilátás. Ha az asszony a gyöngébb, valószínűbb a leánygyermek. És megfordítva!

Ami alatt persze csak az *átlagokat szabná* érteni és nem azt, amit Schenk hirdetett.

De még így is marad egy X. Az, hogy mit kell tulajdonképpen a *gyöngébb* alatt érteni? Jobb híján is egyelőre a fizikai fejlődöttséget értik, de csak kivételesen se a lesoványodást vagy az efféle utánzott gyöngeségeket.

Tehát a *fiatalabb kor* az esetek nagy többségében nagyobb erőteljességet, az idősebb kor nagyobb gyöngeséget jelent.

Sadlertől egy táblázatunk van, sok ezer ilyen esetből kielemezve. Íme:

Ezer leány születésére esik:

ha az apa a fiatalabb	865	fiú
ha a szülők körülbelül egykorúak	948	»
ha az anya 1–6 évvel fiatalabb	1037	»
» » » 6–11 »	»	1267 »
» » » 11–16 »	»	1474 »
» » » 16–n »	»	1632 »

Hofacher ezt még azzal az észleletével toldotta meg, hogy ha az apa 18 évnél is többel idősb mint az anya, akkor a fiúk száma még egyszer annyi, mint a leányoké. Ami már szinte hallatlan.

Különben a Lint-féle törvényt száz más orvosi észlelet is megerősítette. De ezek már ingadozóbbak. Kevésbé bizonyosak, mint milyen érdekesek.

Ha pl. az anyát még szoptatás közben, tehát gyöngye állapotában éri utol az új – baleset, jobbára leány-gyermekre lehet számítani. Hasonlóképpen, ha az anyaság sűrűn követi egymást, tehát az anya elgyöngült. Az állat-

tenyésztőknél is vannak hasonló tapasztalatok, sőt különös rendszabályok is, tudjuk. Különös esetet jegyez föl Billon. Egy egyiptomi nomád törzs a másiktól több száz asszonyt rabolt el. Ezek közül 482 keserves vándorlás és fáradság közben anyává lett. Eredmény: 403 leányka és 79 fiúcska. Tehát úgy tetszik, hogy Lint tétele nemcsak az állandó, hanem a múltó gyöngeségekre is illik, ha azok a szervezet nagymérvű elcsigázásával járnak.

Quintarel pedig egy esetet mesél el, amikor egy úrhölgyet derék férje egymásután öt leánygyermekkel ajándékozott meg (vagy igaz; a férj ajándékozta meg őt!), mindaddig, amíg Monsieurt egy kegyetlen torokgyuladás jól el nem csigázta. Az erősség mérlege ekkor átbillent az anyára. Eredmény: egy pompás fiúcska.

Már most kombináljunk.

Az első az, hogy a nagy Logos, a természet lelke, vagy ha úgy tétszik: az Isten, nagyobb és fölfoghatatlanabb mindennél, ha már az is, amit belőle fölfoghatunk, – pedig micsoda semmiség az! – ilyen csodálatos.

Mert mit jelent az, hogy a gyöngébb fél szaporítja jobban a maga neméi? Azt, hogy a természet, a mi raffinálnál raffináltabb csinált életörömeinket a nagy átlagokban úgy legázolja, valamint a kertbe szabadult bika mesterséges virágágyainkat. Úgy tesz, a hogyan neki tetszik.

Ahol a nemek jólétének és erejének egyensúlyát akármilyen is megzavarja (háború, inség, divat stb.), ott a *természet a gyöngébbnek segít* és annak a nemét siet kipótolni, akárhogy rúgkapálózunk is el-lene.

Másodszor: a Lint-féle törvény a magyar nép okos életszabályát csakugyan megerősíti. Sadler táblázatából nem nehéz kiolvasni, hogy a menyasszony csakugyan legyen fele annyi idős, mint a vőlegény és héttel több. A rendes életkorban a nemek egyensúlyára nézve ez a szabály szinte klaszszikus.

Harmadszor: csak sást nemzenek a sasok. De az atléták leányokat.

Negyedszer: aki fiúgyermekre spekulál, menjen férjhez minél vénebb és hitványabb férfihoz.

Oh Természet, te nagy, te bölcs, te dicső!
Milyen megfogadhatatlan, humoros tanácsokkal kacagod ki és teszed pocsékká olykor azokat, akik téged mindenféle ravasz mesterkedésekkel akarnak becsapni.

